

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRUPA BİRLİĞİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

AVRUPA BİRLİĞİ VE BÖLGESELLEŞME SÜRECİNDE 1990 SONRASI TÜRK DIŞ POLİTİKASI

130057

Şenay YEŞİLYURT

130057
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRUPA BİRLİĞİ ANABİLİM DALI

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Özkan TÜTÜNCÜ

2003

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum "Avrupa Birliği ve Bölgeselleşme Sürecinde 1990 Sonrası Türk Dış Politikası" adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

24/06/2003

Adı SOYADI

Şenay YEŞİLYURT

İmza

TUTANAK

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü' nün 25.../06.../2023 tarih ve 12...sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 18...maddesine göre Avrupa Birliği Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencisi Şenay YEŞİLYURT'un "Avrupa Birliği ve Bölgeselleşme Sürecinde 1990 Sonrası Türk Dış Politikası" konulu tezi incelenmiş ve aday 7.../11.../2023 tarihinde, saat 13...da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 30 dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin başarılı.....olduğuna oy birliği ile karar verildi.

BASKAN
Prof. Dr. A. N. BER

ÜYE

Yrd. Doç. Dr. Erol ZENGİNGÖR

ÜYE
Yrd. Doç. Dr. Özgür ZENGİNGÖR

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ FORMU

Tez No: **Konu Kodu:** **Üniv. Kodu**

- Not: Bu bölüm merkezimiz tarafından doldurulacaktır.

Tez Yazarının
Soyadı: YEŞİLYURT

Adı: ŞENAY

Tezin Türkçe Adı: Avrupa Birliği ve Bölgeselleşme Sürecinde 1990 Sonrası Türk Dış Politikası

Tezin Yabancı Dildeki Adı: Turkish Foreign Policy After 1990 in the Process of European Union and Regionalisation

Tezin Yapıldığı
Üniversitesi: Dokuz Eylül Üniversitesi Enstitü: Sosyal Bilimler Enstitüsü Yıl: 2003

Diğer Kuruluşlar:

Tezin Türü:

Yüksek Lisans: ☒

Dili: Türkçe

Doktora: ☐

Sayfa Sayısı: 145

Tıpta Uzmanlık: ☐

Referans Sayısı: 153

Sanatta Yeterlilik: ☐

Tez Danışmanlarının

Ünvanı: Yrd. Doç. Dr.

Adı. ÖZKAN

Soyadı TÜTÜNCÜ

Ünvanı:

Adı.

Soyadı

Türkçe Anahtar Kelimeler:

- 1- Bölgeselleşme
- 2- Avrupa Birliği
- 3- Türk Dış Politikası
- 4- Karadeniz Ekonomik İşbirliği
- 5- Ekonomik İşbirliği Örgütü

İngilizce Anahtar Kelimeler:

- 1- Regionalisation
- 2- European Union
- 3- Turkish Foreign Policy
- 4- Black Sea Economic Cooperation
- 5- Economic Cooperation Organization

Tarih: 24.06.2003

İmza:

Tezimin Erişim Sayfasında Yayınlanmasını İstiyorum

Evet ☒

Hayır ☐

ÖNSÖZ

“Avrupa Birliği ve Bölgeselleşme Sürecinde 1990 Sonrası Türk Dış Politikası” adlı çalışmamın her aşamasında yanımda olan herkese teşekkürlerimi sunarım. Öncelikle çalışmamın oluşum aşamasında önerileriyle bana yardımcı olan Sayın Yrd. Doç. Dr. Nilüfer GÖKSEL’e bana ve çalışmama ayırdığı vakit için sonsuz teşekkür ederim. Çalışmanın araştırma ve tamamlanma sürecinde, çabalarımı gönülden desteklediğine inandığım, tüm olumlu düşünceleri ve eleştirileriyle yanımda olduğunu bildiğim, fikir ve önerileri çalışmamın çok kıymetli parçaları olan değerli hocam Sayın Yrd. Doç. Dr. Özkan TÜTÜNCÜ’ye en samimi teşekkürlerimi sunarım. Gerek öneri ve eleştirileriyle beni yönlendiren, gerekse en içten yardım ve destekleriyle hayatımı kolaylaştıran kardeşlerime ve *Fatih*’e yürekten teşekkürler. Bana böylesine önemli ve özel bir bölümde eğitim alma, araştırma ve düşünme imkanı sunan, desteklerini eğitim hayatım boyunca esirgemeyen, kendilerini her zaman yanımda hissettiğim çok sevgili anneme ve babama tüm emekleri için sonsuz teşekkürler.

ÖZET

Dünya, özellikle 1990'lardan sonra coğrafi, ideolojik ve idari alanlarda yaşanan bir dizi değişikliğe tanık olmuştur. Bu değişim, ülkeler arasındaki ekonomik, kültürel, sosyal ve siyasi sınırları ortadan kaldırmış ve küreselleşme sürecinin tam anlamıyla ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Küreselleşme sürecinin doğal gelişimi gereği, ülkelerin yaşadığı ekonomik, güvenlik ve teknolojik endişeler, yeni bir süreç olan bölgeselleşmeyi beraberinde getirmiştir. Bölgeselleşme süreciyle beraber ülkeler coğrafi yakınlık ve gelişme düzeyleri arasındaki benzerliklere paralel olarak ekonomik işbirliği girişimlerine yönelmiştir.

Bölgeselleşme girişimlerinin amaçları arasında ekonomik, siyasi ve güvenlik nedenleriyle küreselleşme sürecinin içinde yer alma arzusu ve bölgesel gücü ve etkinliği artırma gibi mücadeleler yer almaktadır. Uluslar arası ilişkilerin değişen yapısı içinde bölgeselleşmeye yönelik kurumsal düzenlemeler ve ülkeler tarafından kabul edilmiş ortak kurallarla kurulan kuruluşlar da yer almaktadır.

Bu süreç içinde, Türkiye de, bölgesinde yer alan ülkelerle ticari ve diplomatik ilişkilerini geliştirmiş ve bölgesel girişimlerde bulunmuştur. Bu çalışmada, Türkiye'nin, Orta Doğu ve Balkan ülkeleri, Avrupa Birliği, Karadeniz Ekonomik İşbirliği ve Ekonomik İşbirliği Örgütü ile ilişkileri uluslar arası gelişmeler ışığında değerlendirilmiş ve AB üyeliğinin Türkiye'nin bölgesel dış politikasına etkileri analiz edilmiştir. Çalışmanın ana amacı, 1990 sonrası Türk dış politikasında bölgeselleşmenin öneminin ve yöneliminin analiz edilmesidir. Bu amaçla öncelikle, küreselleşme ve bölgeselleşme kavramı teorik olarak incelenmiş, daha sonra Türkiye'nin bölgesindeki ilişkileri ele alınmıştır. Bu incelemeden yola çıkılarak, Türkiye'nin bölgedeki konumu, potansiyel fırsatları ve AB üyeliği halinde bölgesel gücü analiz edilmiştir.

ABSTRACT

The world has witnessed a range of changes in geographical, ideological and administrative areas especially after 1990's. These changes has removed economical, cultural, social and political borders between countries and caused to occure globalisation process.

Globalisation process has caused the countries to live anxieties in economical, security and technological areas and brought a new process namely regionalisation. Countries have directed towards economic cooperation initiatives, parallel to geographical proximity and similarities between development levels, together with the regionalisation process.

There are some challenges among regionalisation initiatives' goals like, taking place in the globalisation process because of economical, political and security reasons and increasing regional power and effectiveness. There are also some organisational regulations in the field of regionalisation and organisations established with common rules accepted by countries in the international relations' changing structure.

In this process, Turkey has improved commercial and diplomatic relations with the countries in her region and taken place regional initiatives. In this study, Turkey's relations with the Balkans and Middle East countries, European Union, Black Sea Economic Cooperation and Economic Cooperation Organization has appreciated in the ligths of international developments and the effects of European Union membership on Turkey's regional foreign policy has analiyzed. The main aim of this study is to analyze the importance and orientation of regionalisation in Turkish foreign policy after 1990's. With this aim, firstly, globalisation and regionalisation concepts have been examined theoretically and then Turkey's relations with her region have been dealt with. Moving from this examination, Turkey's position in her region, potential opportunities for Turkey and Turkey's regional power under European Union membership conditions have been analyzed.

**AVRUPA BİRLİĞİ VE BÖLGESELLEŞME SÜRECİNDE
1990 SONRASI TÜRK DIŞ POLİTİKASI**

YEMİN METNİ	ii
TUTANAK	iii
Y.Ö.K. DOKÜMANTASYON MERKEZİ TEZ VERİ FORMU	iv
ÖNSÖZ	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xi
TABLO LİSTESİ	xii
GİRİŞ	xiii

I. BÖLGESELLEŞME KAVRAMI VE BÖLGESEL BLOKLAR

A. ULUSLARARASI SİSTEMDEKİ GENEL YAPI	1
1. Dünya Ticaretinde Yaşanan Gelişmeler	1
2. Küreselleşme Süreci	2
a. Kavram ve Genel Gelişim	2
b. Küreselleşme ve Serbest Ticaret İlişkisi	3
c. Bağımlılık Kavramı ve İttifaklar	4
B. GATT SÜRECİ VE DÜNYA TİCARET ÖRGÜTÜ (WTO)	5
1. GATT'ın Doğuşu	5
2. Dünya Ticaret Örgütü'nün Doğuşu	6
a. Dünya Ticaret Örgütü'nün Bölgeselleşmeye Yönelik Düzenlemeleri	6
b. WTO Bölgesel Ticaret Anlaşmaları Komitesi	7
C. EKONOMİK BÜTÜNLEŞME VE BÖLGESELLEŞME SÜRECİ	8
1. Ekonomik Bütünleşme	8
a. Tanım	8
b. Genel Unsurlar	9
(1) Entegrasyonun Amaçları	9
(2) Entegrasyon modelleri	9
2. Bölgeselleşme Süreci	11
a. Tanım	11
b. Genel Gelişim ve Bölgeselleşmenin Genel Unsurları	11
c. Bölgeselleşme ve Ulus-Devlet İlişkisi	13
d. Bölgeselleşme-Çoktarafı Sistem İlişkisi	14
e. Bölgeselleşme-Küreselleşme İkilemi	15
(1) Yeni Dünya Düzeni	15
(2) İşbirliği ve Rekabet	15
f. Bölgesel Ticaret Anlaşmalarının Bazı Sorunları	17

II. TÜRKİYE'NİN BÖLGESEL DIŞ İLİŞKİLERİNİN GELİŞİMİ

A. TÜRKİYE – AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ	19
1. Genel Gelişim	19
2. Ortaklık İlişkileri	21
a. Ankara Antlaşması ve Katma Protokol	21

b. Gümrük Birliği	23
(1) Gümrük Birliği'nin Oluşturulması	23
(2) Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisine Etkileri	24
(i) İhracat	25
(ii) İthalat	26
(iii) Dış Ticaret Açığı	27
(iv) Avrupa Birliği ile Ticaret	28
(v) Avrupa Birliği ile Ticaretin Sektörel Dağılımı	28
(vi) Yabancı Sermaye	29
3. Türkiye – AB Mali İşbirliği	30
a. Gümrük Birliği Öncesi	31
b. Gümrük Birliği Sonrası	31
c. Adaylık Süreci	31
d. Türkiye-AB Mali İşbirliği Uygulaması	32
e. Mali İşbirliği Yeni Yönetmelik Taslağı	33
f. Mali İşbirliği'nde AB Tarafından Önerilen Yapılanma	34
g. Mali İşbirliği Kapsamında Türkiye'de Oluşturulan Yapı	34
4. 1990 Sonrası Türkiye - Avrupa Birliği İlişkileri	35
a. Avrupa Birliği Genişleme Sürecinde ve Zirvelerinde Türkiye	36
(1) Lüksemburg Zirvesi	37
(2) Cardiff ve Viyana Zirveleri	38
(3) Köln Zirvesi	38
(4) 17 Ağustos Depremi Ertesindeki Gelişmeler	39
(5) Helsinki Zirvesi	39
(6) Nice Zirvesi	40
(7) Laeken Zirvesi	40
(8) Sevilla Zirvesi	40
(9) Kopenhag Zirvesi	41
b. Türkiye - AB İlişkilerinde Adaylıkla İlgili Gelişmeler	41
(1) 2000 Katılım Ortaklığı Belgesi, Çerçeve Yönetmelik ve Ulusal Program	42
(2) 2001 Yılı İlerleme Raporu ve Strateji Belgesi	43
(3) 2002 Yılı İlerleme Raporu ve Strateji Belgesi	43
(4) Kopenhag Zirvesi	44
(5) 2002 Katılım Ortaklığı Belgesi	44
(6) Katılım Sürecine Yönelik Olarak 2002 Yılındaki Gelişmeler	45
B. TÜRKİYE'NİN BÖLGE ÜLKELERİYLE İLİŞKİLERİ	46
1. Balkanlar	46
a. Genel Gelişim	46
(1) Güneydoğu Avrupa İşbirliği Süreci (SEECP)	47
(2) Güneydoğu Avrupa İşbirliği Girişimi (SECI)	48
b. Avrupa Birliği'nin Balkanlara Yönelik Politikası	48
(1) Royaumant Süreci	48
(2) İstikrar Paketi	49
(3) Genişleme Süreci ve Balkanlar	50
c. Türkiye-Balkanlar Ekonomik İlişkileri	50
2. Türk Cumhuriyetleri	52
a. Genel Gelişim	52
b. Avrupa Birliği'nin Türk Cumhuriyetleri'ne Yönelik Politikası	54
c. Türkiye-Türk Cumhuriyetleri Ekonomik İlişkileri	55
(1) Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı	56

(2) Hazar Geçişli Doğal Gaz Boru Hattı	57
3. Orta Doğu	59
a. Genel Gelişim	59
b. Avrupa Birliği'nin Orta Doğu'ya Yönelik Politikası	60
c. Türkiye-Orta Doğu Ekonomik İlişkileri	62
C. TÜRKİYE'NİN BÖLGESEL GİRİŞİMLERLE İLİŞKİLERİ	65
1. Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ/BSEC)	65
a. Genel Gelişim	65
b. KEİ'nin Öncelikleri ve Faaliyetleri	66
c. Avrupa Birliği - KEİ İlişkileri	69
d. Türkiye-KEİ Ekonomik İlişkileri	70
2. Ekonomik İşbirliği Örgütü (EİT/ECO)	72
a. Genel Gelişim	72
b. ECO'nun Öncelikleri ve Faaliyetleri	73
(1) Ticaret ve Yatırım	73
(2) Ulaştırma ve İletişim	73
(3) Enerji	73
c. Türkiye-ECO Ekonomik İlişkileri	75
3. İslam Konferansı Teşkilatı (İKT/OIC)	77
a. Genel Gelişim	77
b. Türkiye-İKT Ekonomik İlişkileri	78
4. D – 8	80
D. TÜRKİYE-AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ İLİŞKİLERİ	82
1. Genel Gelişim	82
a. 11 Eylül Saldırıları Sonrası İlişkiler	83
b. Irak Savaşı Sonrası İlişkiler	85
2. Türkiye-ABD Ekonomik İlişkileri	86
III. TÜRKİYE'NİN BÖLGESEL DIŞ POLİTİKASININ GELECEĞİ VE OLASI AB ÜYELİĞİNİN ETKİLERİ	
A. TÜRKİYE'NİN BÖLGEDEKİ KONUMU	90
1. Türkiye İçin Bölgesel Sorunlar ve Fırsatlar	90
a. Orta ve Doğu Avrupa	90
b. Orta Doğu	91
c. Orta Asya	94
d. Karadeniz Ekonomik İşbirliği (BSEC/KEİ)	96
e. Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO/EİT)	98
f. İslam Konferansı Örgütü ve D – 8	100
2. Türkiye İçin Ticari Anlamdaki Fırsatlar	104
B. AVRUPA BİRLİĞİ ÜYELİĞİNİN TÜRKİYE'YE ETKİLERİ	114
1. Türkiye'nin Avrupa Birliği Üyeliğinin Genel Etkileri	114
2. Avrupa Birliği Üyeliğinin Türkiye'nin Bölgesel Dış Politikasına Etkileri	119
C. TÜRKİYE'NİN DIŞ POLİTİKASININ YÖNELİMİ	124
1. Türkiye'nin Bölgesel Dış Politikasının Genel Yapısı	124
2. Türkiye İçin Bölgesel Dış Politika Kapsamında Yapılması Gerekenler	127
SONUÇ	135
KAYNAKÇA	146

KISALTMALAR

AB / EU: Avrupa Birliği / European Union

ABD / USA: Amerika Birleşik Devletleri / United States of America

AET: Avrupa Ekonomik Topluluğu

AKÇT: Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu

Ar-Ge: Araştırma Geliştirme

AT: Avrupa Topluluğu

BM / UN: Birleşmiş Milletler / United Nations

BTC: Bakü-Tiflis Ceyhan

DTÖ / WTO: Dünya Ticaret Örgütü / World Trade Organisation

EİT / ECO: Ekonomik İşbirliği Örgütü / Economic Cooperation Organization

EFTA: Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi

GATT: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması

GB: Gümrük Birliği

IMF: Uluslar arası Para Fonu

ITO: Uluslar arası Ticaret Örgütü

İKT / OIC: İslam Konferansı Teşkilatı / Organization of Islamic Conference

İP / SP: İstikrar Paketi / Stability Pact

İSEDAK / COMCEC: İslam Ülkeleri Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi

KEİ / BSEC: Karadeniz Ekonomik İşbirliği / Black Sea Economic Cooperation

KİT: Kamu İktisadi Teşebbüsleri

MDAÜ: Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri

MGK: Milli Güvenlik Kurulu

NATO: Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü

OECD: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü

RCD: Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği

SEEC: Güneydoğu Avrupa İşbirliği Süreci

SECI: Güneydoğu Avrupa İşbirliği Girişimi

STA / FTA: Serbest Ticaret Anlaşması / Free Trade Agreement

WB: Dünya Bankası

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Türkiye'nin Toplam ve AB'ye İhracatı	s. 26
Tablo 2: Türkiye'nin Toplam ve AB'den İthalatı	s. 27
Tablo 3: Türkiye'nin Toplam ve AB ile Dış Ticaret Açığı	s. 27
Tablo 4: Türkiye-Avrupa Birliği Ticareti	s. 28
Tablo 5: Türkiye'nin AB ile Ticaretinin Sektörel Dağılımı	s. 29
Tablo 6: İzin Verilen Yabancı Sermaye Yatırımları	s. 30
Tablo 7: Türkiye-AB Mali İşbirliği	s. 32
Tablo 8: Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerinden İthalatı	s. 58
Tablo 9: Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerine İhracatı	s. 58
Tablo 10: Türkiye'nin Orta Doğu Ülkelerinden İthalatı	s. 64
Tablo 11: Türkiye'nin Orta Doğu Ülkelerine İhracatı	s. 64
Tablo 12: Türkiye'nin KEİ Ülkelerine İhracatı	s. 71
Tablo 13: Türkiye'nin KEİ Ülkelerinden İthalatı	s. 71
Tablo 14: Türkiye'nin ECO Ülkelerine İhracatı	s. 76
Tablo 15: Türkiye'nin ECO Ülkelerinden İthalatı	s. 76
Tablo 16: Türkiye'nin İKT Ülkelerine İhracatı	s. 79
Tablo 17: Türkiye'nin İKT Ülkelerinden İthalatı	s. 80
Tablo 18: Türkiye-ABD Ticareti	s. 88
Tablo 19: Türkiye'nin Dış Ticaretinde ABD'nin Yeri	s. 88
Tablo 20: ABD'nin Dış Ticaretinde Türkiye'nin Yeri	s. 89
Tablo 21: MDAÜ ve Baltık Ülkelerinin Ticaretlerinin Bölgelere Göre Payı	s. 104
Tablo 22: Orta Doğu Ticaretinin Bölgelere Göre Dağılımı	s. 105
Tablo 23: Türk Cumhuriyetlerinin Bölgelere Göre Ticareti	s. 106
Tablo 24: AB Ticaretinin Bölgelere Göre Dağılımı	s. 106
Tablo 25: Bölgelere Göre Türkiye'nin İhracatı	s. 107
Tablo 26: Bölgelere Göre Türkiye'nin İthalatı	s. 108
Tablo 27: Dünya İhracatında Bölgelerin Payındaki Gelişme	s. 111
Tablo 28: Dünya İthalatında Bölgelerin Payındaki Gelişme	s. 112
Tablo 29: Bölgelere Göre Dünya Mal Ticareti	s. 112

GİRİŞ

Dünya ekonomisi yaklaşık olarak kırk yıllık bir süre zarfında daha önce görülmeyen değişim ve mücadelelerin öne çıkmasına, ticaret kavramında ve yatırımlarda kabul edilen tanımların değişmesine, uluslararası bağımlılığın artmasına ve dış ticaretin küreselleşme sürecinin bir aracı olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Dünya düzeninde meydana gelen değişimler, küreselleşme sürecinin serbest ticaret, ekonomik bağımlılık ve ittifaklarla hem neden hem sonuç açısından bağlantılı olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu anlamda küreselleşme, ülkeler arasındaki bağımlılığı arttıran, serbest ticaretin gelişmesine imkan tanıyan geniş bir süreç olarak tanımlanabilir. Diğer taraftan, bu sürecin ülkeler arasındaki işbölümü ve uzmanlaşma alanında geliştirilen ittifaklar sonucu bölgeselleşme süreci kendini göstermeye başlamıştır.

Ülkeler arasında bölgesel ticaret anlaşmalarının yaygınlaşması sonucu, çoktarafli ticari uygulamaların zarar görmemesi açısından bu anlaşmaları düzenleyici kurallar getiren Dünya Ticaret Örgütü (WTO) kurulmuştur. Serbest ticaret koşullarını benimseyen birçok ülke bu kuruluşla beraber uluslararası ticarete imkan tanıyan ve kural koyan bir dizi düzenleme gerçekleştirmiştir.

Türkiye de küreselleşme ve bölgeselleşme sürecinde uluslararası ekonomiye aktif olarak katılmış, gerek bölgesindeki ülkelerle ve gerekse, uluslar arası çapta ticari anlaşmalara imza atmış, serbest piyasa koşullarının tam olarak uygulanabilmesi yönünde çalışmalarda bulunmuştur. Balkanlar'da oluşturulan Güneydoğu Avrupa İşbirliği Girişimi, Karadeniz bölgesindeki Karadeniz Ekonomik İşbirliği ve Orta Doğu ülkeleriyle Türk Cumhuriyetlerini içine alan Ekonomik İşbirliği Örgütü bu girişimlerdenidir. Ancak bu girişimler içinde en önemlisi şüphesiz Avrupa Birliği'dir.

Bu çalışmada, öncelikle dünya ticaretinde ve uluslararası ilişkilerde ortaya çıkan gelişmeler, Türkiye'nin bu sürece katılımı, Türk dış politikasının bölgesel etkinliği ve yönelimi incelenmiştir.

Öncelikli olarak, birinci bölümde, küreselleşme sürecinin gelişimi, nedenleri ve sonuçları incelenmiştir. Küreselleşme süreci içinde dış ticaretin yeri, bölgeselleşme sürecinin gelişimi, bu süreç içinde yer alan ülkelerin amaçları ve ortak noktaları üzerinde durulmuş, entegrasyon kavramına açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Bunun yanında, bölgeselleşme sürecinin ve ekonomik entegrasyonların dünyadaki gelişmelerle ilişkisi ve sorunları üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde, Türkiye'nin bölgesel girişimlerle ilişkileri ele alınmıştır. Bu bağlamda, Avrupa Birliği, Karadeniz Ekonomik İşbirliği ve Ekonomik İşbirliği Örgütü ile ilişkilerin gelişimi incelenmiş ve bu organizasyonların genel olarak yapıları ve işleyişleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Diğer taraftan Balkanlar, Orta Asya, Orta Doğu ve İslam ülkeleri ile ekonomik, politik ve askeri ilişkilerin gelişimi hakkında da bilgi verilmiştir. Türkiye'nin uzun yıllardır müttefiki olduğu Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkileri de Türk dış politikasının yönelimi ve gelişimi açısından önemli olması nedeniyle incelenmiştir. Bölgesel ilişkilerin sadece politik açıdan incelenmesinin sonuç açısından eksiklik yaratacağı fikriyle ticari ilişkiler, ithalat ve ihracattaki gelişmeler de ele alınmış ve tablolar yardımıyla ticaret alanındaki olanaklar da ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde Türkiye'nin bölgesel ilişkileri hakkında verilen bilgilere dayalı olarak, Türkiye'nin bölgedeki konumu incelenmiştir. Bu noktadan hareketle bölgesel ilişkilerin yoğun olduğu ülke ve ülke gruplarıyla sorunlar ve Türkiye için bölgesel anlamdaki fırsatlar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Diğer taraftan Türkiye'nin dış politikasının odak noktasını oluşturan Avrupa Birliği'ne üyelik halinde Türkiye'nin bölgesel dış politikasının ne şekilde etkileneceği incelenmiş, sonuç olarak Türkiye'nin dış politikasının geleceği ve yönelimi hakkında elde edilen sonuçlar ortaya konulmuştur.

Çalışmanın sonunda, elde edilen bilgilere dayalı olarak Türkiye'nin bölgesel dış politikasının dünya düzeninde yaşanan değişimlere paralel olarak sergilediği performans ve etkinliği açısından bir genel değerlendirme yapılmış ve işbirliği girişimlerdeki rolünün ve bölgesel gücünün artırılmasına yönelik önerilere yer verilmiştir.

I. BÖLGESELLEŞME KAVRAMI VE BÖLGESEL BLOKLAR

A. ULUSLARARASI SİSTEMDEKİ GENEL YAPI

1. Dünya Ticaretinde Yaşanan Gelişmeler

Dünya ekonomisi son kırk yıl içinde, gerek ilk modern ekonomileri gerekse bir disiplin olarak iktisadı yaratmış olan, 18. yüzyılın “Ticaret Devrimi”nden bu yana hiçbir zaman olmadığı kadar hızlı bir büyüme göstermiştir. Yirmi yıl önce kullanılan “Uluslararası Ticaret” kavramının yerine günümüzde “Dünya Ticareti” kavramı kullanılmakta ve bu kavram da özellikle para ve enformasyon akımları ve ticaret ve yatırımlardan oluşmaktadır. Para ve enformasyon akımlarındaki artış çok hızlı olmakta, bu durum da ekonomik büyümeyi özendirmektedir¹.

Günümüzün gelişmiş işbölümü ve bunun uluslar arasında yol açtığı karşılıklı bağımlılık, dış ticaretin giderek artması yönünde bir baskı yaratmaktadır. Dış ticaret üzerindeki bu baskıya küresel dünya koşulları neden olmakla birlikte dış ticaret de küreselleşmenin önemli bir aracıdır². Giderek artan yabancı sermaye hareketleri ve çok uluslu ticaret, dış ticaretin sürekliliğini gerekli kılmaktadır.

Günümüzde uluslararası ekonomiye başlıca 3 temel gelişme yol açmıştır³:

1. Bilgi teknolojisindeki hamlelerin teknik gelişmeye saydamlık kazandırması, küreselleşmeye yol açması,
2. Ulusal hükümetlerin merkezi bütçelerini denkleştirmek doğrultusundaki kararlılıkları ve böylece projelerin gerçekleşmesi bakımından finans piyasalarının rolünün artması,
3. Yatırımcıların gözünde ulusal sınırların önemini yitirmesi ve yerel talebin öncelik kazanması.

¹ Peter F. Drucker., **Kapitalist Ötesi Toplum**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1994, s. 140

² **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Küreselleşme Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayını, Ankara, 2000a, s. 22

³ Çelik Kurtoğlu., “Türkiye ve Küresel Ekonomi Politik”, **Foreign Policy**, Yıl:2, Sayı:7, Güz 1999, s.66

2. Küreselleşme Süreci

Küreselleşme süreci, fonksiyonları göz önünde tutulduğunda, ekonomik ve politik anlam taşıyan bir yeniden yapılanma amacıyla yeni bir dünya düzeni olarak düşünülmektedir⁴. Bu yeni düzen uzun bir süreç sonunda oluşmuş ve dünyayı yeni kavramlarla beraber yaşamaya itmiştir.

Ülkeler, ekonomik ve politik yönden bir dönüşüm yaşarken, birbirlerine bağımlı hale geldikleri bir sistem içine girmişlerdir. Küreselleşmenin beraberinde gelen serbest ticaret olgusunun, ülkeler üzerinde ilk yarattığı etki, bu yeni olguya karşı ortak bir tavır sergilemek adına kurulan ittifaklar olmuştur. Küreselleşme sürecinin bu kavramlarla ilişkisini açıkça görebilmek için genel gelişimin incelenmesi gerekmektedir.

a. Kavram ve Genel Gelişim

Küreselleşme, ulusal ekonomilerin daha açık olması ve bu nedenle ulusüstü ekonomik etkilere daha bağımlı hale gelmesini ve ulusal kontrolün azaltılmasını ifade eden bir süreçtir⁵. Ancak küreselleşmeyi sadece bu haliyle tanımlamak ve bu açıdan ele almak yanlış olacaktır. Dünya düzeninde meydana gelen değişimler, yüzyıllardır devam eden bir sürecin sonucu olup, farklı boyutları da beraberinde getirmektedir.

17. ve 18. yüzyıllarda, iletişim zorlukları ve teknolojik eksiklikler nedeniyle, uluslararası ilişkiler, uzun yıllar boyunca küresel anlamda oluşamamıştır. Bununla birlikte, 20. yüzyılın son çeyreğinde küreselleşme, farklı bir görev üstlenmiştir. Bu sebeple günümüz küreselleşme sürecini anlamak için, daha önceki dönemlerdeki, ekonomik-politik güç dengesini açıklamak gerekmektedir⁶.

⁴ Zerrin Toprak Karaman., Asuman Altay., "Global Governance Caused By New World Order", **Marmara Journal of European Studies**, Vol: 5, No:1-2, 1997, s. 64

⁵ Ramesh Mishra., **Globalization and the Welfare State**, Edward Elgar Publishing Ltd., UK, 1999, s. 3

⁶ Karaman., Altay., a.g.e., s. 64

II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa ülkelerinin ve iki kutuplu sistemin oluşturduğu istikrarlı jeopolitik yapı, Kasım 1989'da Berlin duvarının yıkılmasıyla parçalanmıştır⁷. Bu olay sonrası, küreselleşme olgusu, kendini iyiden iyiye belli etmiş ve dünya, bölünmüş bir yapıdan entegre olmuş bir yapıya doğru bir dönüşüm yaşamıştır. Bu olağanüstü durumun en belirgin sembolü, dünyanın bir araya gelmesi, küresel merkez güçlerinin kuvvetlenmesidir. Bu dönemde, serbest ekonomik reformlar dünyanın birçok ülkesinde az ya da çok derecede uygulanmaya başlanmıştır⁸.

Dünyada piyasa ekonomisi ve serbest ticaret kavramlarının önemi giderek artarken, ülkeler arasındaki bağımlılık da bilim ve teknoloji alanındaki ilerlemelerle farklı bir boyuta ulaşmaktadır. Gelişmiş ülkeler tarafından gerçekleştirilen yabancı yatırımlar, finans ve mal piyasalarındaki genişleme ve ülkeler arasındaki ticaretin tarifelerden kurtulması, teknoloji transferine imkan tanıyarak bağımlılığın artmasına yol açmıştır. Bu noktada, serbest ticaret ve bilişim teknolojilerinin, dünyadaki ekonomik düzen üzerinde, bir dizi etkileşim yaratma yoluyla, başlangıç noktasındaki serbest ticareti daha da güçlendirici bir yapı tesis ettiğini, bu dönüşüm sürecinin de sınırların ortadan kaldırılmasıyla ifade edilen küreselleşme sürecine yol açtığını ifade edebiliriz.

b. Küreselleşme ve Serbest Ticaret İlişkisi

Küreselleşme süreci, politik ve ekonomik anlamda liberalleşmenin öne çıkmasına neden olmaktadır. Dünyadaki kapitalist ekonominin kuralları, kapitalizmin ulusal sınırları aşmasına ve dünya çapında yayılmasına neden olmaktadır. Küreselleşme süreci politik ve ekonomik alanda piyasa ekonomisinin gelişmesiyle kendini göstermektedir⁹. Bu yönüyle küreselleşme dünya çapında kapitalizmin egemenliğinin genişlemesine yardımcı olan bir süreçtir. G-7, IMF, OECD, Dünya Bankası ve WTO gibi hükümetler arası organizasyonlar bu sürecin temel unsurlarıdır. Bu kuruluşlar ekonomik faaliyetlerin özelleştirilmesi, düzenleme ve değişikliklerin yapılmasında doğrudan ya da dolaylı olarak etkiye bulunurlar¹⁰.

⁷ Richard Folk., "Regionalism and World Order After The Cold War", **Marmara Journal of European Studies**, Vol:5, No: 1-2, 1997, s. 2

⁸ Jean-Pierre Lehmann., "Developing Economies and the Demographic and Democratic Imperatives of Globalization", **International Affairs**, Vol:77, No:1, January 2001, s.69

⁹ Karaman., Altay., a.g.e., s. 66

¹⁰ Mishra., a.g.e., s. 8

Uluslararası ekonomik ilişkilerde eski korumacılık anlayışının yerine serbest ticaret görüşünün benimsenmesiyle devletin dış ticaret politikası araçlarını (tarifeler, kota, miktar kısıtlamaları vs.) kullanarak uluslararası ticaret üzerine sınırlamalar getirmemesi, ekonomiye daha az müdahalede bulunması gerektiği ve devletin, politikalarını piyasa ekonomisinin işleyişini bozmayacak şekilde uygulaması gerektiği savunulmaktadır¹¹.

1970'lerin sonlarından itibaren IMF ve Dünya Bankası, Üçüncü Dünya ülkelerinin yapısal ayarlama programlarında yardımcı politikalar uygulamışlardır. Son zamanlarda eski Doğu Bloku ülkeleri, bu kurumlar tarafından verilecek ekonomik yardımın bir şartı olan ekonomik ve finansal disiplinin gerçekleştirilmesi amacıyla benzer bir sürece tabi tutulmuşlardır. GATT ve günümüzde WTO vasıtasıyla yapılan ticaret müzakereleri, tüm dünyanın serbest ticaret ve değişime hazırlanmasına yardımcı olmuştur¹².

1990'larda, dünyadaki pek çok ülkede, Sovyet devletlerinin politik ve ideolojik çöküşünden daha yoğun bir şekilde piyasa liberalleşme reformları, özelleştirme ve yeniden düzenleme politikaları belirleyici olmuştur. Politik, ideolojik ve ekonomik anlaşmazlıklar hızla ortadan kaybolmuş, dış ekonomik faaliyetler tercih edilerek, yabancı yatırımlar, sınıraşırı finansal akımlar ve teknoloji transferi artmıştır. Küreselleşme ve dünya ekonomisinin entegrasyonu benzeri görülmemiş bir yoğunluk kazanmıştır¹³. İç ekonomilerin serbestleşmesi, uluslararası ticaret ve finans alanlarındaki işbirliğinin genişlemesi, ortak girişimlerin uluslararası nitelikte olması, küresel olarak entegre olan piyasaların büyümesine hız kazandırmıştır¹⁴.

c. Bağımlılık Kavramı ve İttifaklar

Küreselleşmeyle birlikte yaşanan bu değişiklikler, daha dinamik bir bağımlılık yaratmıştır. Öyle ki işgücündeki uzmanlaşma ve ortaklıkların sayısı artmakta, dünya seviyesinde merkezileşme ve güçlerin dağılımı gibi eğilimler gündeme gelmekte ve

¹¹ Coşkun Can Aktan., *Globalleşme, Bölgeselleşme ve Yerelleşme*, Erişim: 04.06.2001, <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/tem98/global.htm>

¹² Mishra., a.g.e., s. 8

¹³ Lehmann., a.g.e., s. 71

¹⁴ Geoffrey R.D. Underhill., William D. Colemann., **Regionalism & Global Economic Interests, Europe Asia and the Americas**, Routledge, London, 1998, s. 1

yeni anlaşmaları besleyen yapı güçlenmektedir¹⁵. Bu durum, dünyadaki çeşitli ülkelerin başta ekonomik alanda olmak üzere çeşitli alanlarda birbiriyle ittifak yapmalarına neden olmaktadır.

İttifak, iki ya da daha fazla ülke arasında, özel şartlar altında, ortak değerler ve karşılıklı ilgi alanlarına bağlı olarak belirlenen zaman içinde, ulusal ihtiyaçların rasyonel bir şekilde gözönünde tutulması anlamına gelmektedir¹⁶. Sosyalizmin çöküşü ile birlikte askeri alanda ittifak konusu daha farklı bir boyut kazanırken, ekonomik alanda ise ülkeler arasında bölgesel entegrasyon hareketleri her geçen gün daha fazla önem kazanmaktadır¹⁷.

B. GÜMRÜK TARİFELERİ ve TİCARET GENEL ANTLAŞMASI (GATT) SÜRECİ ve DÜNYA TİCARET ÖRGÜTÜ (WTO)

1. GATT'ın Doğuşu

1929 Dünya Ekonomik Krizinden sonra yaygınlaşan kısıtlayıcı dış ticaret politikaları tüm ülkeleri olumsuz yönde etkilemekte; böylesi bir ortamda, dış ticaret üzerindeki kısıtlamaların azaltılması gerektiği konusunda geniş bir görüş birliği bulunmaktaydı. Bu yönde somut bir adım atılmak üzere, bir Uluslararası Ticaret Örgütü (ITO) kurulmasına karar verilmiş, ancak çoğu ülkeler arasında ortaya çıkan görüş ayrılıkları sebebiyle sözleşme onaylanamamıştır. ITO girişiminin başarısızlıkla sonuçlanmasına karşılık, ITO çalışmalarına katılan bazı ülkeler arasında başlatılan tarife görüşmeleri başarıyla sonuçlanmış ve sağlanan karşılıklı tarife indirimleriyle “Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması” (GATT) 1947 yılında imzalanarak yürürlüğe girmiş ve o tarihten bu yana, uluslararası ticareti düzenleyen en önemli çok taraflı anlaşma niteliğini taşımıştır¹⁸.

¹⁵ James N. Rosenau., **Turbulence in World Politics, A Theory of Change and Continuity**, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1990, s. 7

¹⁶ Michael Roskin., Nicholas Berry., **An Introduction to International Relations**, Prentice Hall, Englewood Cliffs, New Jersey, 1990, s. 87

¹⁷ Aktan., a.g.e.

¹⁸ Nevzat Güran., **Uluslararası Ekonomik Bütünleşme ve Avrupa Birliği**, Anadolu Matbaacılık, İzmir, 1999, s. 25

GATT, ülkelerin ticaretteki tarifelerini indirmeleri ve birbirleriyle olan ticaretlerini ilerletmeleri konusunda müzakere yapabilmelerini sağlamak ve birkaç yılda bir dünya ticaretinin serbestleşmesini ilerletmek amacıyla bir araya geldikleri bir toplantı olma özelliği taşımaktadır. Bu toplantılarda alınan kararlarla; üye ülkelerin hayat seviyelerini yükseltmek, güvenli bir ticaret ortamı sağlamak, istikrarlı bir büyüme ve ticaretin sürekli serbestleşmesini sağlamak gibi ticaretteki ayrımcı engelleri azaltmaya yönelik amaçlar benimsenmiştir¹⁹.

2. Dünya Ticaret Örgütü'nün Doğuşu

1970'li yıllardan itibaren, "yeni korumacılık eğilimleri" çerçevesinde yoğun bir biçimde kullanılmaya başlanan tarife-dışı engeller konusunda, tarifelerde sağlanan başarı sağlanamamış ve bu durumun dünya ticaretini daraltıcı etkisi 1980'li yıllarda da giderek artmıştır. 1986-1993 yılları arasında devam eden Uruguay Round görüşmelerinde konuyla ilgili önemli adımlar atılmış ve görüşmeler 1995'te tamamlanarak GATT'ın yerini alacak olan Dünya Ticaret Örgütü (WTO) kurulmuştur. WTO ile, 50 yıla yakın bir süre önce öngörülen ITO gibi yasal yönden güçlü bir kuruluş oluşturularak, uluslararası ticaret hukuki temellere oturtulmuştur²⁰. WTO'nun prensipleri, çoktarafli işbirliklerinin ve liberal sistemin kurulması, küresel ticaret sisteminin gerektirdiği koşulları sağlamak amacıyla, ayrımcılık gibi kötüye kullanımların önüne geçilmesidir²¹.

a. Dünya Ticaret Örgütü'nün Bölgeselleşmeye Yönelik Düzenlemeleri

Küreselleşme sürecinin temel parçası olan bölgesel ticaret anlaşmaları WTO'nun yetkisi altında düzenlenmiştir. Her bölgesel ticaret anlaşmasının incelenmesi amacıyla WTO içinde bir "Bölgesel Ticaret Anlaşmaları Komitesi" kurulmuştur.

Bir anlaşma incelenirken, Komite, belirlenen bölgesel anlaşmanın kurallarının çoktarafli ticaret anlaşmalarının yönetimi için konulan kurallarla uyuşup uyuşmadığına bakar. WTO, aynı zamanda, bölgesel ticaret anlaşmalarının çoktarafli

¹⁹ Roskin-Berry., a.g.e., 381

²⁰ Güran., a.g.e., s. 27

²¹ Lehmann., a.g.e., s. 69

ticaret müzakerelerini ne yönde etkilediğini ve WTO kurallarına uygun olup olmadığını da incelemektedir²².

b. WTO Bölgesel Ticaret Anlaşmaları Komitesi

1995'teki Genel Konsey Toplantısında, WTO'nun bölgesel ticaret anlaşmaları alanındaki çalışmalarını ilerletmek ve hızla artan bölgesel ticaret anlaşmaları ve girişimlerinin çok taraflı ticaret sistemi uygulamalarını incelemek üzere WTO içinde bir forum sağlamak amacıyla WTO bünyesinde bir Komite kurulması kararlaştırılmış ve 6 Şubat 1996'da Genel Konsey kararıyla şu amaçları gerçekleştirmek üzere "Bölgesel Ticaret Anlaşmaları Komitesi" kurulmuştur²³:

1. Anlaşmaların, Mal Ticareti Konseyi, Hizmet Ticareti Konseyi ve Ticaret ve Kalkınma Komitesi tarafından benimsenen prosedürlere uygunluğunu incelemek ve eylemle ilgili organa rapor sunmak,
2. Anlaşmaların faaliyetleri ile ilgili raporun gerektirdiklerini gözönünde bulundurarak uygun tavsiyeleri ilgili organa sunmak,
3. İnceleme sürecine imkan tanımak ve geliştirmek için uygun prosedürleri geliştirmek,
4. Çok taraflı ticaret sistemi için bu tür bölgesel anlaşma ve girişimlerin sistemik uygulamalarını ve Bölgesel Ticaret Anlaşmaları ve Çok Taraflı Ticaret Sistemi arasındaki ilişkiyi dikkate alarak uygun tavsiyeleri Genel Konsey'e sunmak,
5. Genel Konsey tarafından görevlendirilen ek fonksiyonları gerçekleştirmek.

Ekim 2002 itibarıyla, GATT/WTO'ya bildirilen Bölgesel Ticaret Anlaşması sayısı 255'tir. Bunların 213'ü GATT'ın 24. maddesi altında örgütlenmiş ve bunların

²² *The WTO as Moderator of RTAs.*, Erişim: 25.01.2003, <http://hup.harvard.edu/regionalism>

²³ *Report 1996 of the Committee on Regional Trade Agreements to the General Council*, Erişim: 25.01.2003, <http://www.wto.org/english/tratop-e/region-e/region-e.htm1996>

da 131'i günümüzde halen faaliyet göstermektedir. 20 anlaşma, İstisna Kuralı çerçevesinde 22'si de 5. madde çerçevesinde düzenlenmiştir²⁴.

Komite, 125 anlaşmayı, inceleme altına almıştır. Bu anlaşmaların 102'si Mal Ticareti Konseyi'ne başvuru yoluyla gerçekleşmiş, 22'si, Hizmet Ticareti Konseyi'ne başvurularak ve 1'i de Ticaret ve Kalkınma Konseyi'ne başvuru yoluyla gerçekleşmiştir²⁵.

C. EKONOMİK BÜTÜNLEŞME ve BÖLGESELLEŞME SÜRECİ

1. Ekonomik Bütünleşme

Küreselleşme süreci boyunca, dünya düzeninde büyük entegrasyon hareketleri de gerçekleşmektedir. Entegrasyon hareketlerinin hızı, bir ekonomik birim olarak küresel dünyanın kurulması hedefini ortadan kaldırmamaktadır²⁶. "Entegrasyon" ya da "bütünleşme" sözcükleri, birleşme, biraraya gelme anlamını taşımaktadır.

a. Tanım

Ekonomik bütünleşme ya da entegrasyon, farklı ülkelerin bir bölgesel ekonomik grup ya da blok oluşturacak şekilde bütünleşmeleri olarak tanımlanabilir²⁷. Entegrasyon teoreminin kalkış noktası, ulusal dış politikaların çeşitliliğinin uluslararası sistemde bir kaos ortamı yaratmasıdır²⁸. Bu kaos ortamının uluslararası ilişkileri etkilemesinin önüne geçilmesi gerekliliği, ulusları birlikte hareket etmeye yöneltmiş, ortak hedef ve ilkeler doğrultusunda hareket eden mekanizmaların oluşturulmasıyla, çatışmaların önlenmesi ve politikaların koordine edilmesi yönünde bir süreç başlatılmıştır.

²⁴ *Report 2002 of the Committee on Regional Trade Agreements to the General Council*, Erişim: 25.01.2003, <http://www.wto.org/english/tratop-e/region-e/region-e.htm2002#work>

²⁵ *Report 2002 of the Committee on Regional Trade Agreements to the General Council*, Erişim: 25.01.2003, <http://www.wto.org/english/tratop-e/region-e/region-e.htm2002#work>

²⁶ Karaman., Altay., a.g.e., s. 64

²⁷ Güran., a.g.e., s. 3

²⁸ İbrahim Canbolat., **Uluslararası Sistem Avrupa Birliği- Bir Dönüşüm Analizi**, Alfa Basım Yayın Dağıtım, İstanbul, 1998, s. 82

b. Genel Unsurlar

(1) Entegrasyonun Amaçları

Entegrasyon süreci, katılımcılarının çıkar ve fayda ortaklığı bilincine dayalı olarak geliştirdikleri, ilişkilerini düzenleyici ortak normlar ve bu normları işlevsel hale getirecek olan üst otorite mekanizmasının meşruluk ve etkinliğinden ibarettir. Entegrasyonun doğal sonucu ise, belirlenen hedeflere ulaşabilmek ve dolayısıyla, bir topluluk inşa etmek veya onu koruyabilmek için, tavır ve davranış kalıplarının bilinçli olarak koordine edilmesidir²⁹.

Ülkeler ekonomik birleşme içine girdiklerinde, ülkelerin serbest ticarete yönelme yönünde çaba gösterir ve bu birleşmeden bazı faydalar elde etmeyi arzu ederler. Ekonomik bütünleşme yoluyla, üretimde etkinliğe dayalı bir iş bölümünün gerçekleşmesiyle dünya refahının da maksimize olacağı savunulmaktadır³⁰. Ortak çıkarlar ilkesi vurgulanarak uluslararası sistemin değiştirilmek istenmesi, farklı yöntem ve araçları beraberinde getirmektedir.

(2) Entegrasyon modelleri

Entegrasyon içindeki ülkeler, aralarındaki mal ve hizmet hareketleri üzerindeki kısıtlamaları kaldırdıkça, ulusal ekonominin kontrolünü de giderek kaybederler. Bu anlamda ekonomik birleşmeler aşamalarla ifade edilebilir³¹. Entegrasyon biçimleri; belirlenen hedeflere, işbirliğinin yoğunluğuna ve bağımlılığın derecesine göre farklılık gösterebilmektedir³².

²⁹ Ömer Göksel İşyar., *Avrupa Örgütlenme ve Bütünleşme Arayışları Örneğinde Uluslararası Entegrasyon Modelleri*, Erişim: 25.01.2003, <http://iktisat.uludag.edu.tr/dergi/2/goksel/goksel1.html>

³⁰ Yıldız Mircan., *Bütünleşme Biçimleri ve Avrupa Birliği*, Dış Ticaret Müsteşarlığı Dış Ticaret Dergisi, No: 15, Ekim 1999, <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/>

³¹ Emine Bilgili., *Euro ve Tek Pazar*, Dış Ticaret Müsteşarlığı Dış Ticaret Dergisi, No:15, Ekim 1999, <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/>

³² Canbolat., a.g.e., s. 82

Konunun otoritelerinden Bela Balassa'nın yaptığı sınıflandırmaya göre entegrasyon genel olarak şu aşamalarla ifade edilebilir³³:

1. Ticaretteki sınırlama ve gümrük tarifelerinin kaldırıldığı serbest ticaret bölgesi,
2. Birlik dışındaki ülkelere karşı ortak tarifelerin uygulandığı gümrük birliği,
3. Üye ülkeler arasında üretim faktörlerinin serbestçe dolaşımının sağlandığı ortak pazar,
4. Üye ülkeler arasında ekonomik, mali ve sosyal politikaların uyumlaştırıldığı ekonomik birlik,
5. Maliye, para ve sosyal politikalarla ilgili kararların ulusüstü bir otoriteye devredildiği tam ekonomik bütünleşme.

Ekonomik bütünleşme genel olarak üç farklı şekilde görülebilir. Bunlar; bir ülke sınırları içindeki bölgelerin bütünleşmesi, farklı ülkelerin bir bölge içinde bütünleşmesi ve farklı bölge gruplarının dünya çapında bütünleşmesidir. Burada bahsedilen ekonomik bütünleşme, farklı ülkelerin bir bölge içinde bütünleşmesi olduğu için "Bölgeselleşme" kavramıyla aynı anlamda kullanılmaktadır.

Bölgeselleşme hareketleri, ülkeler arasında imzalanan tercihli ticaret anlaşmalarıyla oluşabildiği gibi, serbest ticaret bölgeleri, gümrük birlikleri ya da siyasi bütünleşmeler şeklinde de ortaya çıkabilir. Bu şekilde bir ticaret anlaşması oluşturmadan da, ülkeler, taşıma maliyetleri nedeniyle daha çok kendi komşuları ile ticaret yapmayı tercih ederler. Bu noktadan bakıldığında, belirli ülkeler arasında varolan yoğun ticaret ilişkilerinin, bazı kural ve normlar çerçevesinde düzenlenmesi, iyi olarak kabul edilebilecek bir süreçtir.

³³ F. Kahnert, P. Richards, E. Stoutjesdijk, P. Thomopoulos, **Economic Integration Among Developing Countries**, Development Centre Studies, Development Center of the Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), Paris, 1969, s. 11

2. Bölgeselleşme Süreci

a. Tanım

Bölgeselleşmeyi, sınır komşusu olup olmadığına bakılmaksızın bir grup ülke arasında ticaretin önündeki engellerin kaldırılması amacıyla yapılan politika düzenlemeleri olarak tanımlayabiliriz³⁴. Bu noktadan hareketle, başarılı olduğu takdirde, bölgede ekonomik, politik, hukuk ve toplum alanında değişiklikler yaratan ve barış ortamının kurulmasına katkıda bulunan karmaşık bir süreç olması, politika düzenlemelerinde öncelikli olarak ulus-devlet yönünden hareket etmeyi gerekli kılar³⁵.

b. Genel Gelişim ve Bölgeselleşmenin Genel Unsurları

II. Dünya Savaşı sonrasında oluşan çoktarafli ticaret sistemi, dünya çapında ekonomik gelişmenin hızlanmasına neden olmuş, ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerin ilerlemesinin bir sonucu olarak, dış ticaret ülkeler için önemli bir olgu haline gelmiştir. Bu doğrultuda, 1980'lerde tercihli ticaret anlaşmaları dünya ticaretini etkileyen en önemli faktör haline gelmiştir³⁶. Küreselleşen dünyada tek başına rekabet etmenin güçlüğüne gören devletler, kendi içlerinde bir piyasa oluşturmak, siyasi ve hukuki yönden ulusal çıkarları teminat altına almak amacıyla ticaret blokları oluşturmak yönünde davranmışlardır. Böylelikle çoktarafli sistem içinde ticaret anlaşmalarının dolayısıyla bölgeselleşmenin hakim olduğu bir süreç başlamıştır.

Coğrafi yakınlık bu olgunun muhtemel başlangıç noktasıdır. Ülkeler arasında bir uzlaşmazlık olmadığı müddetçe komşu ülkelerle ticaret yapmak komşu olunmayan (daha uzaktaki) ülkelerle ticaretten önceliklidir. Belli bir bölgedeki devletler arasında paylaşılan tarihi deneyimler ve kültürel yakınlık daha uzaktaki ülkelere ziyade komşu ülkelerle ticarete imkan tanır³⁷.

³⁴ L.Alan Winters., **Regionalism versus Multilateralism**, Policy Research Working Paper, The World Bank International Trade Division, Washington D.C., November, 1996, s.2

³⁵ David Mutimer., "Theories of Political Integration", **European Integration Theories and Approaches**, Edited by Hans J. Michelmann, Panayotis Soldatos, Canadian Council for European Affairs, University Press of America, 1994, s. 13

³⁶ Ito Takatoshi., Anne O. Krueger., *Regionalism versus Multilateral Trade Arrangements*, National Bureau of Economic Research-East Asia Seminar on Economics, Erişim: 25.01.2003, <http://www.press.uchicago.edu/AAUP/gats.cgi/00>

³⁷ Underhill., Coleman., a.g.e., s. 1

Bölgesel ticaret anlaşmaları, aynı zamanda, AB ve Latin Amerika ülkeleri arasındaki tercihli ticaret anlaşmaları ve ABD ve Güneydoğu Asya Ülkeleri arasındaki müzakereler gibi yollarla ticareti geleneksel bölgesel sınırlar dışına taşımıştır³⁸.

21. yüzyıldan önce, dünya düzeni, blok ve bölgelere dayanan bir küresel düzen haline gelmekten endişeliyken, bölgeselleşme hareketlerinde yaşanan bu yoğunluk, ülkeler arasındaki serbest ticaretin gelişmesi yönünde, önemli bir adım olmuştur³⁹. Bölgesel bloklar sayesinde, ticari engellerin kaldırılması veya azaltılması konusunda kapsamlı anlaşmalar yapılabilmektedir. Bu yönüyle, bölgesel bloklar tek başına hedef değil, dünya refahının artırılması yönünde kullanılacak bir araç olarak ifade edilebilir.

Çok taraflı ticaret müzakereleri ilerleme kaydederken, ülke grupları arasındaki bölgesel serbest ticaret blokları, ülkelerin politik müttefikleri ve komşuları arasında ticaret engellerinin azaltılmasına imkan tanırken, devletlerin iç piyasalarını koruma amacıyla kontrol etmelerine de imkan tanımaktadır⁴⁰.

Genellikle bölgeselleşme esasına dayalı olarak sınırlı sayıda ülkenin oluşturduğu ekonomik bütünleşmelerin doğuşu ve işleyişi, dünya çapında uluslararası ekonomik işbirliği kuruluşlarının belirlediği genel çerçeve içinde gerçekleşmektedir. Ekonomik bütünleşmeler, bir ekonomik işbirliği kuruluşu olan GATT'ın getirdiği bir hüküm⁴¹ çerçevesinde meşruiyet kazanmalarının yanı sıra dünya çapındaki uluslararası ekonomik kuruluşların genel kural ve normlarına aykırı davranmamak zorundadırlar⁴². Bu madde kapsamında oluşturulan serbest ticaret bölgeleri, bölgesel refahın artırılması yönünde hareket ederek, daha liberal bir dünya ticareti hedefi yönünde bir araç olmaktadır.

³⁸ <http://www.hup.harvard.edu/regionalism>, Erişim: 25.01.2003

³⁹ Karaman., Altay., a.g.e., s. 69

⁴⁰ <http://www.hup.harvard.edu/regionalism>, Erişim:25.01.2003

⁴¹ GATT Madde 24:Bölgesel ticaret grupları çerçevesinde ülkelerin kendi aralarında ticareti serbestleştirmelerine iki koşul altında izin verilmektedir: (Güran., a.g.e., s. 29)

1.Bölgesel bütünleşmeye giden gruba üye ülkelerin GATT üyesi diğer ülkelerle ticaretini etkileyen gümrük vergileri ve diğer düzenlemeler bütünleşme öncesi düzeyinden daha kısıtlatıcı olmamalıdır.

2. Bütünleşmenin belli bir sürede (bir takvim içinde) gerçekleştirilmesi öngörülmeli ve bu durum diğer GATT üyelerine açıklanmalıdır.

⁴² Güran., a.g.e., s. 21

Bölgesel anlaşmaya taraf olan ülkeler, birbirlerine yaptıkları ihracata konan kısıtlamaları azalttıkları ölçüde, iç fiyatları daha yüksek olan malları, üye ülkelere ithal edecekleri daha ucuz mallarla ikame edebilirler. Bunun sonucunda iç kaynaklar, ihracata yönelik üretim için serbest kalabilir. İhracat imkanlarının artması ile ilk aşamada bölge içi ticaret daha sonra diğer bölgeler ile yapılan dış ticaretin de liberalleştirilmesiyle, bölge dışı ticaret artabilir⁴³. Bölgesel girişimler, ülkelere iç piyasalarını ayarlama ve rekabet gücünü artırmalarıyla serbest piyasa koşullarının sağlanması yönünde imkan tanımaktadır⁴⁴.

c. Bölgeselleşme ve Ulus-Devlet ilişkisi

Ulus-devlet kavramıyla şekillenen geleneksel egemenlik anlayışı gitgide geçerliliğini yitirmektedir. Günümüzde hemen hemen tüm devletler, kurallarını kendilerinin koymadıkları uluslararası hatta bazen ulus-üstü hukuka göre taahhütler üstlenmek durumunda kalmaktadırlar. 21. yüzyılın başında, en güçlü devletler bile karşılıklı bağımlılık süreci içine girmişlerdir⁴⁵.

Yeni düzenin güçleri, kendilerini, bölgesel organizasyon ve bloklar içinde şekillendirmelerine yardımcı olacak şekilde yenilemeye isteklidir. Bugün, ulusal yapıları olan Batı ülkeleri, bölgesel organizasyonların ulusal devlet otoritelerinden ziyade ulusüstü otoritelere sahip olmasını tercih etmektedir. Bunun temel nedeni bölgeleri bu sisteme bağlamak ve ulusüstü küresel düzenin sağlanmasıdır. Uluslararası organizasyonlar, üye ülkelerin kendi başlarına çözemeyeceği farklı uluslararası problemlere çözüm üretmek ve “merkezi çözüm güçleri” tarafından yönetilmek amacıyla kurulmuştur⁴⁶.

Bölgesel organizasyonlar kurumsal anlamda farklılık gösterse de temel olarak üye ülkeleri, uluslar üstü düzeyde bir işbirliğine yöneltme amacındadır. Bu organizasyonlar, yeni dünya düzeninde üye ülkelerin çıkarlarını koruma amacındayken, daha liberal olmaları dolayısıyla, dünya ekonomisinin ihtiyaçlarını daha fazla karşılar hale gelmiştir⁴⁷.

⁴³ S. Rıdvan Karluk., **Uluslararası Ekonomi**, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul, 1998, s. 197

⁴⁴ <http://www.hup.harvard.edu/regionalism>, Erişim: 25.01.2003

⁴⁵ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları., 2000a, s. 55

⁴⁶ Karaman., Altay., a.g.e., s. 70

⁴⁷ Underhill., Colemann., a.g.e., s. 7

Bu sebeple, küreselleşme sürecinde iyi niyet anlaşmalarının sağlanması ve faktörlerin etkin kullanımı açısından ulusüstü hedeflerin ve prensiplerin uygulanması çok önemlidir⁴⁸. Ancak bölgesellik, bir süper devlet yaratarak onun hükümetinin ulusal hükümet yerine geçmesi demek değil, ulusal hükümetin yanında, önemli alanları kapsayacak birtakım bölgesel yönetim kurumlarının yaratılmasıdır⁴⁹. Bu sebeple ulusların farklı kültürel ve sosyal değerlerinin ulusüstü hale getirilmesi zor olacağından, bütün uluslar tarafından kabul edilebilecek farklı değerlerin en alt düzeyde gerçekleştirilmesi tercih edilebilir⁵⁰.

d. Bölgeselleşme-Çoktarafli Sistem İlişkisi

Bölgesel ticaret anlaşmalarının patlaması ve kapsamlarının genişletilmesi, bölgeselleşmenin, çok tarafli ticaret müzakereleri üzerinde etkili olmasına yol açmıştır⁵¹.

Çoktarafli ve bölgesel ticaret anlaşmaları arasındaki ilişki hakkında farklı görüşler mevcuttur. Bazı eleştirmenlere göre, bölgesel ticaret anlaşmaları ile, üye olmayan ülkelere yönelik ticarete bir ayırım sözkonusudur. Bunun yanında, ülkeler, bölgesel bir girişimin parçası oldukları takdirde, çok tarafli sistem içindeki ilgi ve ihtiyaçlarını kaybedebilir. Diğer taraftan uluslararası alanda liberalleşme, bölgesel bloklar içinde küresel sistemden daha önce ele alınabilmekte ve bu tür girişimler içindeki liberal faaliyetler, diğer ülkeler için model alınmakta ve küresel sistem içinde işleyen bir çark yaratılmaktadır⁵².

Çoktaraflilik kavramına, problemlerin işbirliği yoluyla çözümü için ülkeler arasında etkileşim yaratılması olarak bakıldığında, bölgesel blokların yaratılmasıyla bu etkileşimin kaybedilebileceği kaygısı doğar ve dünya çapında serbest ticareti oluşturma ve koruma konusunda, bölgesel blok içinde yer alan ülkelerle blok dışındaki ülkeler karşı karşıya gelebilir⁵³.

⁴⁸ Karaman., Altay., a.g.e., s. 64

⁴⁹ Drucker., a.g.e., s. 211

⁵⁰ Karaman., Altay., a.g.e., s. 65

⁵¹ <http://www.hup.harvard.edu/regionalism>, Erişim: 25.01.2003

⁵² C. Fred Bergsten., *Open Regionalism*, Institute for International Economics, Working Paper, 1997 Erişim: 25.01.2003 <http://www.iie.com/catalog/WP/1997/97-3.htm>

⁵³ Winters., a.g.e.

e. Bölgeselleşme-Küreselleşme İkilemi

Dünyada bir taraftan küreselleşme yönünde gelişmeler yaşanırken diğer taraftan, küreselleşmeyle tezat oluşturduğu düşünülen bir bölgeselleşme akımı yayılmaktadır. Ülkelerin, ekonomik, siyasi ve askeri alanda işbirliğine yönelmesinin nedeni esasen küreselleşme sürecinde, ülkelerin karşı karşıya kaldıkları sorunların çözülmesidir. Bu sorunlar genel olarak yeni dünya düzeninin beraberinde gelen çoktarafli sistem, rekabet ve işbirliği kavramlarından kaynaklanmaktadır.

(1) Yeni Dünya Düzeni

Bölgeselleşme yaklaşımı küresel piyasaya uyum sağlamak isteyen devletler tarafından ikinci planda tutulurken, bölgesel blokların yapılandırılmaya devam ettiğini ve bu tür blokların üye sayısının arttığını görmekteyiz⁵⁴. Bölgesel düzeyde farklılıkların bütünleşmesinin küreselleşme süreciyle uyum göstermesinin nedeni belirsiz dünya düzenidir. Bu belirsizlik, ekonomik, politik ve kültürel hayattaki bölgeselleşmenin düzensiz oluşu ve değişikliğe açık olmasıyla artmaktadır. Bölgeselleşme, bu tarihi süreçte gelişen trend ve yapıları saptaması ve stratejiler arasındaki farklılıkları ortaya koyması açısından bir perspektif olarak kabul edilebilir⁵⁵.

Bölgeselleşme ile küreselleşme hareketinin birlikte uyum içinde olup olmayacağına dair farklı gelişmeler olmaktadır. Bölgeselleşme hareketlerinin gün geçtikçe önem kazandığı, ülkelerin bölge içi ticaretlerini arttırarak çokuluslu GATT düzeninden uzaklaşıldığı ve ileride bloklar arasında ticaretin iyice azalacağını belirterek, ülkelerin bloklardan birine mutlaka üye olmaları gerektiği ve bölgeselleşme ile çokuluslu GATT ticaret düzeninin çeliştiği düşünülmektedir⁵⁶.

(2) İşbirliği ve Rekabet

Gümrük duvarlarının kaldırılmaya çalışıldığı bir dünyada bölgesel duvarların oluşturulmaya çalışılması küreselleşme ile çelişir mahiyette görünmektedir. Ancak, küreselleşen bir dünyada tek başına rekabet edebilmenin güçlüğüne gören ülkeler,

⁵⁴ Folk., a.g.e., s. 6

⁵⁵ Folk., a.g.e., s. 2

⁵⁶ Karluk., a.g.e., s. 198

bölgesel bloklar oluşturarak kendi bölgeleri içinde tek bir pazar oluşturmaya, ortak, siyasi, hukuki ve sosyal sistemler kurmaya çalışmaktadırlar⁵⁷. Ülkelerin bu tür düzenlemelerle bir araya gelmesi yönünde, aynı coğrafyada yer alma, çoğunlukla entegrasyonu kolaylaştıran bir unsur olarak görüldüğü için, pek çok bütünleşme girişiminin “bölgesel” nitelik taşıdığı görülmektedir.

Piyasaların uluslararasılaşması esnasında bölgesel ekonomilerin tekrar önem kazanmasının başlıca nedeni, endüstrinin değişen yapısıdır. Uluslararası talebin değişken ve hassas yapısıyla başa çıkabilmek için daha çeşitli ve esnek üretimin önemi artmıştır. Bölgeselleşmiş bir endüstri yapısında rekabeti sağlamak ve işbirliği yoluyla bölgeleri dış şoklara karşı korumak açısından bölgesel oluşumlar önem taşımaktadır⁵⁸. Bu tür bölgesel oluşumlar vasıtasıyla ulusların rekabet gücü artmakta ve işbirliği yoluyla üretim yapılarını yenileyebilmektedirler.

Uluslararası rekabet ortamında başarılı olmak için yenilikçilik giderek artan bir öneme sahip olmaktadır. Yeniliklerin ortaya çıkması ve sürekli yenilik yoluyla rekabet için ise, teknolojik kapasitenin gelişmesi önemlidir⁵⁹. Bu da modern bir altyapının oluşturulması ile mümkündür.

Modernleşme, değişimin en temel faktörü olması nedeniyle, rekabet ve işbirliğini etkileyerek uluslararası ilişkilerin şekillenmesinde katkılarda bulunur. Ortak amaçlar, ortak programlar çerçevesinde kontrol edilerek rekabet ve işbirliğinden fayda elde edilmesi gerekliliği açıktır. Birlikte yaşama ihtiyacı, insanları ve ulusları, amaç ve politikaları doğrultusunda birlikte hareket etmeye yöneltmiştir⁶⁰. Bu işbirliği hareketlerinin yayılması, gelişmiş ülke teknolojileri ile üretim tekniklerinin, çokuluslu firmalar kanalıyla gelişmekte olan ülkelere transferini sağlamaktadır. Böylelikle, ülkeler arasındaki üretim tekniklerindeki farklılıklar ortadan kalkmaktadır⁶¹.

⁵⁷ Hamiyet Yağcı., *Türkiye Dünya ile Entegrasyonun Neresinde.*, Erişim: 04.06.2001, <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/tem98/turkdunya.htm>

⁵⁸ Paul Hirst., Grahame Thompson., *Küreselleşme Sorgulanıyor*, Dost Kitabevi., Ankara., 2000, s. 182

⁵⁹ Nilüfer Karacasulu., *Türkiye'deki Bilimsel ve Teknolojik Göstergeler*, Erişim: 04.06.2001, <http://dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/ekim99/turkiye.htm>

⁶⁰ Kenneth W. Thompson., *Understanding World Politics*, University of Notre Dame Press., Notre Dame., Indiana, 1975, s. 28

⁶¹ Birgül Hamevioğlu., *Küreselleşme ve Dış Ticaret Politikası*, Erişim: 04.06.2001 <http://www.kirimdernegi.org.tr/kuresel-disticaret.htm>

Bu durum ülkelerin rekabet gücünün artmasına ve birbirlerine daha bağımlı hale gelmesine yol açacaktır. Serbest ticarete yaşanan bu bağımlılık olgusuyla, daha önce bahsedilen, ortak çıkarlar çerçevesinde ortak hareket etme kavramı ülkeler arasında yaygınlaşacaktır.

f. Bölgesel Ticaret Anlaşmalarının Bazı Sorunları

Bölgesel ekonomik birliklerin artması, küreselleşmeye verilen bir bölgesel cevap ya da kendiliğinden ortaya çıkan bir süreç olarak değerlendirilse de, ulusların egemenliğini, parasal, mali ve sosyal politika yönünden kısıtlamaktadır⁶².

Uluslararası ekonomik sistemin otonom ve sadece uluslararası düzeyde düzenlenebilir hale gelmesi, yeni bir ticari konjonktürün başlamasına neden olmuştur. Çok büyük finansal ve teknolojik fırsatlardan dolayı aktörlerin ve çokuluslu işbirliğinin büyümesi, işbirliği organizasyonlarının, ulusal hükümetlerin düzenleme yapamadığı ya da kontrol edemediği küresel işbirliği kurumlarına dönüşmesine neden olmaktadır⁶³.

Sanayileşmiş ülkelerin, sermaye, işgücü ve piyasa imkanlarını çokuluslu işbirliği organizasyonlarına sunması, üretimde ulusal otoritenin etkisinin kaybedilmesine ve coğrafi sınırları aşan sermayenin, karar mekanizması ve işgücü üzerinde etki ve kontrole sahip olmasına yol açmaktadır⁶⁴.

Sermayenin dünya çapında hareketliliği, çok uluslu işbirliğinin artması ve mal ve hizmetlerin uluslararası üretimi, ulusları ekonomik faaliyet ve örgütlenme için gereksiz kılmaktadır⁶⁵. Çünkü finansal küreselleşme devletlerin karar alma mekanizmalarını şiddetli bir şekilde tehlikeye sokmaktadır.

Esas olarak, makroekonomik politika amaçlarının uygulanması uluslararası düzeyde işbirliğine dayalıdır⁶⁶. Küreselleşme ve bölgeselleşme ulus-devletlerin alternatiflerini bu şekilde göreceli olarak sınırlasa da, kültürel, sosyal ve bazı

⁶² Mishra., a.g.e., s. 13

⁶³ Mishra., a.g.e., s. 4

⁶⁴ Karaman., Altay., a.g.e., s. 69

⁶⁵ Mishra., a.g.e., s. 12

⁶⁶ Underhill., Colemann., a.g.e., s. 8

ekonomik meselelerde de otonom politika hakkı tanınmaktadır⁶⁷. Ancak bazı durumlarda, ülkeler arasında farklı politika uygulamalarından doğan çatışmalar anlaşmazlıklara yol açabilir.

Bölgesel ticaret anlaşmalarının müzakere edilmesi sırasında, politik olarak hassasiyet taşıyan tarım, çelik, tekstil ve otomotiv gibi sektörlerin görüşülmesinde sorunlar yaşanmakta, yatırım sermayelerinin kontrolü, hizmet ticareti ve yerleşim sorunları gibi konular ise müzakerelerin yavaşlamasına neden olmaktadır. Bu sebeple de müzakere eden ülkeler, anlaşmalarda standardizasyon sağlamak ve çoktarafli sistemin devamlılığını korumakta zorlanmaktadırlar. Ayrıca, anlaşmanın faaliyet hacmi, müzakere kapasitesini sınırlamakta ve anlaşmanın ve çoktarafli ticaretin başarısını engellemektedir⁶⁸.

Bir diğer sorun, bölgeselleşme hareketlerinin artmasıyla beraber ulusçuluk hareketlerinde de artış görülmesidir. Küreselleşme süreci boyunca, klasik devletlerin ulusüstü otoritelere sahip olan bölgesel ve küresel organizasyonlarla yeniden yapılanma sürecine girmesiyle beraber ulusçuluğun yerini etnik, kültürel ve ihtiyaç birliğine dayanan bölgeselleşmeye bırakması beklenmektedir.

Aksine bugün dünyanın bazı bölgelerinde bu hipotezi zayıflatacak sebepler vardır. Özellikle Sovyetler Birliğinin yıkılışından sonra Kafkasya'da, Balkanlar'da ve Doğu Avrupa ülkelerinde artan etnik hareketler, dünya barışının, güvenliğinin ve demokrasinin tehlikede olduğuna örnek teşkil etmektedir⁶⁹.

⁶⁷ Mishra., a.g.e., s. 14

⁶⁸ <http://www.hup.harvard.edu/regionalism>, Erişim: 25.01.2003

⁶⁹ Karaman., Altay., a.g.e., s. 1

II. TÜRKİYE'NİN BÖLGESEL DIŞ İLİŞKİLERİNİN GELİŞİMİ

A. TÜRKİYE – AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ

1. Genel Gelişim

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bir taraftan ABD ve Sovyetler Birliği'nin iki büyük güç olarak uluslararası siyasette belirmesi ve Sovyetler Birliği'nin izlediği yayılcı politikaların varlığı, diğer taraftan da Doğu Avrupa ülkelerinin komünist rejim altına girmeleri, Batı Avrupa ülkelerini düşündürmüştü ve Batı Avrupa'yı ekonomik ve siyasal açıdan güçlü duruma getirmek isteyen liderler, bazı siyasi ve ekonomik örgütler oluşturarak güçlerini birleştirme gereği duymuşlardır. Bununla birlikte, Avrupa'nın eskimiş olan ulusal yapılarının siyasal ve ekonomik bakımdan çökmesi, bütünüyle yeni bir başlangıcı için gerekli zemini hazırlamış ve Avrupa'nın yeniden düzenlenmesi konusunda daha radikal bir yaklaşımı zorunlu kılmıştır.

Bütünleşme doğrultusundaki adımlar üç ana düşünceden doğmuştur⁷⁰. Bunlardan birincisi, Avrupa'nın kendi güçsüzlüğünün farkına varması ve dünya sahnesinde sahip olduğu konumunu kaybetmesiyle ortaya çıkan boşluğun ABD ve Sovyetler Birliği tarafından doldurulması, ikincisi yeni bir çatışma olasılığının ortadan kaldırılmasının zorunluluğuna yönelik inanç ve son olarak uluslararası ilişkilerin daha düzgün yürütülmesi ve daha özgür ve adil bir dünya yaratılması yönündeki istektir.

Avrupa Birliği fikri çerçevesinde ilk somut adım, kömür ve çelik üretimindeki denetimin uluslararası bir kuruluş tarafından düzenlenmesini amaçlayan 1951 tarihli AKÇT, Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'dur⁷¹. 25 Mart 1957 tarihli Roma Antlaşması ile Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (EURATOM) ve Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) kurularak Avrupa bütünleşmesi şekillenmiştir.

Diğer taraftan Altı Avrupa ülkesi (Belçika, Hollanda, Lüksemburg, Fransa, İtalya, Batı Almanya) tarafından kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğu'na karşı İngiltere'nin öncülük ettiği yedi Avrupa ülkesi de (İngiltere, Danimarka, İrlanda,

⁷⁰ Dr. Klaus-Dieter Borchardt., **Avrupa Bütünleşmesi**, Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği., Ankara, 1995, s.6

⁷¹ Güran., a.g.e., s.90

Finlandiya, Avusturya, İsveç, Norveç) Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi'ni kurmuşlardır. Böylece ekonomik yönden Avrupa üçe bölünmüştür⁷²:

- Altılar ve AET,
- Yediler ve EFTA,
- Hiçbir ekonomik örgüte üye olmayan (İspanya, Portekiz, Yunanistan, Türkiye gibi) bağımsızlar.

Batı Avrupa'daki ekonomik bütünleşme hareketi, kısa zaman içinde, ikinci Dünya Savaşı sonrası oluşan batı bütünleşmesi içinde kendine yer arayan Türkiye'nin dikkatini çekmiştir. OECD, Avrupa Konseyi ve NATO üyeliğinin ardından Türkiye, Avrupa Ekonomik Topluluğu ile ortaklık kurmak istemiştir⁷³. Türkiye'nin birinci aşamada AT entegrasyon sürecine katılmak istemesinin iki politik faktörü vardır⁷⁴. Birincisi, Soğuk Savaş döneminde güvenlik gücünün zayıflaması ve Sovyet tehdidi, Türkiye'yi batılı kuruluşlar içinde yer almaya itmiştir. Bir diğer önemli unsur, Türkiye'nin politik uyumsuzluklar yaşadığı Yunanistan faktörüydü. Yunanistan'ın, Türkiye'nin olmadığı herhangi bir uluslararası alanda yer alması halinde, Türkiye ile ilgili problemlerin kendi açısından değerlendirmesine yardımcı olacak müttefikler bulacağı düşünülmekteydi. Yunanistan ile Türkiye'nin ihracat ürünlerinin birbirine benzemesi de Türkiye'nin, AT'ye yönelik ihracatının tamamen engellenmesinden endişe duymasına sebep olmuştur.

Diğer taraftan Türkiye'nin iç ekonomik problemleri de AT'ye yönelmesinin önemli sebeplerindendir. O dönemde Türkiye'de uygulanan liberal ekonomi politikası kısa dönemde yüksek düzeyde seyreden ihracat ve kalkınma rakamlarıyla iyi bir politika gibi görünse de daha sonra ithalatta patlamaların yaşanmasına ve ödemeler dengesinde gittikçe büyüyen açıklara yol açmıştır. Bu açıkların finansmanında dış borç yöntemi seçilmiş ve bir süre sonra finansal kaynak sıkıntısı ile karşı karşıya kalınmıştır⁷⁵. Türkiye, ABD'den yeni krediler sağlarken problemlerle karşılaşmaya başlamış ve Avrupa Topluluğu'nu yeni ve güçlü bir finans merkezi olarak görmüş,

⁷² Ahmet Çimen., **Gümrük Birliği ve Avrupa Topluluğu-Türkiye İlişkileri**, Ankara, 1996, s.123

⁷³ Esra Çayhan., **Dünden Bugüne Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri ve Siyasi Partilerin Konuya Bakışı**, Boyut Kitapçılık., Ankara, 1997, s.36

⁷⁴ Çınar Özen., "Neo-Functionalism and The Change in The Dynamics of Turkey-EU Relations", **Perceptions**., Vol: III, No:3, September-November 1998., s.42

⁷⁵ Çayhan., 1997, a.g.e., s.36

AT ile yeni tip bir ekonomik entegrasyon kurmasının, finansal ilişkilerinde kendisine avantaj sağlayacağını düşünmüştür⁷⁶.

Tüm bu düşünce ve gerekçelerle 31 Temmuz 1959 tarihinde Roma Antlaşması'nın 238. maddesine dayanarak bir ortaklık anlaşması yapmak amacıyla AET'ye başvuruda bulunmuştur⁷⁷. Taraflar arasında dört yıl süren görüşmeler sonucu 12 Eylül 1963 tarihinde Ankara Antlaşması imzalanmıştır.

AET'nin, Türkiye'nin başvurusunu kabul etmesinin temel nedeni, savaştan yeni çıkan Avrupa devletlerinin bütünleşme çabalarıyla diğer topluluklar arasındaki rekabet ve ayakta kalma mücadelesi olmuştur. Yunan ve Türk hükümetlerinin başvuruları, AET'nin EFTA'ya tercih edilmesi olarak anlaşılmış, bu durum da AET'nin, uluslararası alanda prestij kazanmasına neden olmuştur⁷⁸.

Aynı zamanda AET, Türkiye'ye Soğuk Savaş çerçevesinde bakmış ve stratejik önemi olan ve desteği gözardı edilemeyecek bir ülke olarak değerlendirilmiştir. Türkiye'nin ekonomik geriliği hakkında hiçbir şüphe olmasa da, kaybedilmemesi gereken bir ülke olarak görülmüş ve ekonomik entegrasyona hazırlanması için uygun modeller üretilmeye başlanmıştır⁷⁹.

2. Ortaklık İlişkileri

a. Ankara Antlaşması ve Katma Protokol

Ankara Antlaşması, Türkiye'nin tam üyeliğe geçiş şartlarını düzenleyen bir ortaklık anlaşması niteliğindedir. Aynı zamanda Türkiye ile Topluluk arasında Gümrük Birliği yaratmaya dayanan bir antlaşmadır. Antlaşmanın amacı, 2. maddede şu şekilde belirtilmiştir⁸⁰:

“Antlaşmanın amacı, Türkiye ekonomisinin hızlandırılmış kalkınmasını ve Türk halkının çalıştırılma seviyesinin ve yaşama şartlarının yükseltilmesini sağlama

⁷⁶ Özen., a.g.e., s.43

⁷⁷ Güran., a.g.e., s.170

⁷⁸ Mehmet Ali Birand., *Türkiye'nin Avrupa Macerası*, Doğan Kitapçılık., İstanbul, 2000, s.60

⁷⁹ Özen., a.g.e., s.42

⁸⁰ **Ankara Antlaşması ve Katma Protokol**, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları., Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği., Ankara, 1993, s.6

gereğini tümü ile gözönünde bulundurarak, taraflar arasındaki ticari ve ekonomik ilişkileri aralıksız ve dengeli olarak güçlendirmeyi teşvik etmektedir.

Belirtilen amaçların gerçekleştirilmesi için bir gümrük birliğinin sürekli gelişen şekilde kurulması öngörülmüştür.”

Ankara Antlaşması, öncelikle Türkiye ile Topluluk arasında bir gümrük birliği kurulmasını ve daha sonra Türkiye'nin Topluluğa tam üyeliğini hedefliyordu. Ankara Antlaşması'na göre, Gümrük Birliği yaratılması sonradan eklenen bir süreçti ve geçiş dönemi daha sonra düzenlenecek Katma Protokol'le belirlenecekti. Katma Protokol tarife indirimlerini de belirlemekteydi⁸¹.

Türkiye, 1967'de Katma Protokol'ün gerçekleştirilmesi amacıyla geçiş dönemine geçmek üzere başvuruda bulunmuştur, Topluluk ile Türkiye arasındaki çeşitli görüşmelerden sonra 23 Kasım 1970'de Katma Protokol imzalanmıştır⁸². Protokolün 1. maddesinde belirtildiği gibi⁸³, “Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu arasında bir Ortaklık yaratan Antlaşmanın 4. maddesinde belirtilen Geçiş Döneminin gerçekleştirme şartları, usulleri, sıra ve süreleri, bu protokol ile tespit edilmiştir.”

Katma Protokol'e göre, AT, Türkiye ile ticaretin önündeki tüm kısıtlamaları kaldıracak, Türkiye de 1973'te yükümlülüklerini yerine getirmeye başlayacak ve 22 yıl boyunca, 1996'ya kadar bu süreç devam edecektir. Ancak Türkiye yükümlülüklerini tam anlamıyla gerçekleştirememiş, 1970'lerdeki Petrol Krizinin zararlı etkileriyle de tarife indirimlerini yerine getirememiştir.

12 Eylül 1980 tarihinde gerçekleşen askeri müdahale sonucu Topluluk, Türkiye'yle ilişkilerini dondurma kararı almış, 1986'da Ortaklık Konseyi'nin yeniden toplanmasıyla ilişkilerin canlandırılması süreci yeniden başlamıştır. 14 Nisan 1987 tarihinde Türkiye, Roma Antlaşması'nın 237. maddesine istinaden tam üye olmak üzere AT'ye müracaat etmiştir⁸⁴. 1989'da AT Komisyonu bu başvuru konusundaki görüşlerini belirterek, Topluluğun kendi iç pazarını tamamlayabilme sürecinden önce

⁸¹ Özen., a.g.e., s.45

⁸² Güran., a.g.e., s.171

⁸³ **Katma Protokol-Mali Protokol**, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Avrupa Ekonomik Topluluğu Başkanlığı Yayınları., Ankara, 1993, s.52

⁸⁴ *Türkiye-AB İlişkileri*, Erişim:17.05.2002,

http://www.euturkey.org.tr/abportal/uploads/files/Turkiye-ABKronoloji_14.005.2002doc

yeni bir üyeyi kabul edemeyeceğini ve Türkiye'nin katılmadan önce, ekonomik, sosyal ve siyasal alanda gelişmesine ihtiyaç duyulduğu hususlarına yer vermiştir.

Türkiye-AT ilişkilerinin 1990 öncesi dönemindeki ekonomik dinamikler, Türk ekonomisindeki yapısal problemler nedeniyle oldukça zayıf olmuş, her iki taraf da Ankara Antlaşması'nda belirlenen ekonomik hedeflerin gerçekçi olmadığına farkına varmıştır⁸⁵.

Türkiye'nin tarıma dayalı ekonomik yapısı ve yaşadığı ekonomik zorluklarla yasal yükümlülüklerini tek taraflı olarak yerine getirememesi ekonomik dinamiklerin, Türkiye-AT ilişkilerinde belirleyici özellik olamayacağını açıkça göstermiştir⁸⁶. Bununla birlikte her iki taraf da Türkiye'nin AT'ye tam üyelik hedefinin gerçekleşmesi yönünde kararlı davranarak ilişkilerin geliştirilmesi yönünde güçlü bir tutum sergilemişlerdir. Entegrasyonun genişletilmesi, özellikle 1990 sonrasında, ekonomik dinamiklerden çok politik dinamikler tarafından şekillenmiştir.

b. Gümrük Birliği

(1) Gümrük Birliği'nin Oluşturulması

Gümrük Birliğinin Katma Protokolde öngörüldüğü şekilde 1995 yılında tamamlanması için gerekli hazırlıklara başlanmış, iki yıl süren müzakereler sonunda 5 Mart 1995 tarihinde yapılan Ortaklık Konseyi toplantısında alınan karar uyarınca Türkiye ile AB arasındaki Gümrük Birliği 1 Ocak 1996 tarihinde yürürlüğe girmiştir⁸⁷.

Gümrük Birliği'nin işleyişini düzenleyen 6 Mart 1995 tarih ve 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Eki'nde yayınlanan ve Türkiye ile AT arasındaki işbirliğini geliştirmeyi amaçlayan Tavsiye Kararı'nda, taraflar arasında bir "makro-ekonomik diyalog" mekanizmasının oluşturulması da öngörülmektedir⁸⁸.

⁸⁵ Özen., a.g.e., s.45

⁸⁶ Özen., a.g.e., s.46

⁸⁷ Türkiye-AB Mali İşbirliği, Erişim:27.04.2003,

<http://www.mfa.gov.tr/turkce/grupa/ab/abab/genel050203.htm>

⁸⁸ Rıdvan Karluk., *Avrupa Birliği ve Türkiye*, Beta Yayınları., İstanbul, 1998, s.598

AB ile Türkiye arasında sanayi malları ve işlenmiş tarım ürünlerinin serbest dolaşımına ilişkin bir ekonomik entegrasyon modeli olan Gümrük Birliği sürecinde Türkiye, mevzuatını Avrupa Birliği'nin gümrük ve ticaret politikalarının yanı sıra rekabet ve fikri sınai mülkiyet haklarına ilişkin politikaları da dahil olmak üzere kapsamlı bir alanda uyumlaştırmak yükümlülüğünü üstlenmiştir⁸⁹.

GB'ye göre, Topluluk içi ticarete engel olabilecek, yerli ve ithal mallar arasında ayırım yapan bütün idari düzenlemelerin ve yasaların kaldırılması gerekmektedir. Geleneksel tarım ürünleri GB Anlaşmasının kapsamı dışında kalacaktır. Türkiye, Topluluk Ortak Tarım Politikası'na uyum sağlayamamış olmakla beraber, tarımsal ticaretin serbestleşme düzeyini arttırmaya yönelik olarak yapılan anlaşma 1 Ocak 1998 tarihinde yürürlüğe girmiştir. AKÇT ürünleri Gümrük Birliği'nin kapsamı içinde olmamasına rağmen, 16 Aralık 1995'te imzalanmış olan serbest ticaret anlaşması temelinde bu ürünler de Türkiye ve AB arasında serbestçe dolaşacaktır⁹⁰. Türkiye ve AB arasındaki Gümrük Birliği gelişmiş bir uygulama olup, malların serbest dolaşımı önemli ölçüde sağlanmış ve buna yasal düzenlemeler eşlik etmiştir.

Topluluk Gümrük Yasası, gümrük mevzuatını tek bir metinde toplamak için bir çerçeve oluşturmak amacıyla 1994 yılında çıkarılmıştır. Topluluk Gümrük Yasasıyla uyumlu yeni bir Türk Gümrük Yasası, Parlamento tarafından kabul edilmiştir⁹¹.

(2) Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisine Etkileri

GB'nin ilk sonuçlarına baktığımızda, özellikle AB'nin gümrük birliği kurmadan önce Akdeniz ülkeleri için yerine getirdiği mali sorumlulukları, Türkiye için üstlenmemesi sebebiyle, sanayi sektöründe önemli maliyetlere katlanılmış, oluşan istikrarsız ortam nedeniyle yabancı sermaye girişinde artma yaşanmamıştır. Ortaklık Konseyi'nde AB'nin Türkiye'yi Gümrük Birliği'ne hazırlamak amacıyla, bütçe ve Avrupa Yatırım Bankası kaynaklarından ve Akdeniz Programı çerçevesinde sağlayacağı öngörülen bu mali yardımların birçoğu, Avrupa Parlamentosu'nun,

⁸⁹ Handan Soğuk., *Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisine Etkileri*, Erişim: 03.04.2003
<http://www.ikv.org.tr/arastirmalar/degerlendirmeler/degerlendirmeler.html>

⁹⁰ **Gümrük Birliği**, Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği Yayınları, Ankara, 2000, s.3

⁹¹ Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği Yayınları., a.g.e., s.5

Türkiye'nin insan hakları konusunda yeterince duyarlı olmadığı gerekçesiyle Türkiye'ye verilmemiştir⁹².

Gümrük Birliği Anlaşması'nda öngörülen koşulların uygulanması için güçlü politikalar güdülmeli, GB'nin uygulanmasına sınır konulmamalıdır⁹³. Bunun gerçekleştirilebilmesi için, politik diyalogun düzenli aralıklarla kurulması ve finansal yardım gerekmektedir. Bunun yanında, Avrupa Parlamentosu'ndaki Yunan vetosunun yardım paketlerinin önünde engel teşkil etmesinin önüne geçilmelidir.

Diğer taraftan Türkiye tarafından 1971 yılında kabul edilen tavizler, AB tarafından ancak Gümrük Birliği'nin oluşmasıyla alınmış olduğundan, asıl beklenti, esasen Gümrük Birliğine resmen geçilmiş olmasının yarattığı psikolojik motivasyon ve tekstil-konfeksiyon ürünlerinde uygulanmakta olan kotaların kaldırılması olarak iki noktada odaklanmaktaydı⁹⁴.

Gümrük Birliği'nin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkileri genel olarak dış ticaret, yabancı yatırım ve üretim sektörleri üzerinde olmuştur.

(i) İhracat

Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki dış ticaret rakamları değerlendirildiğinde Gümrük Birliği sonrasında ticaretin, Türkiye'nin AB'ye ihracatında da sürekli bir artış kaydedilmesine rağmen ithalat lehine bir dağılım gösterdiği saptanmaktadır⁹⁵. Bu durumun temel sebebi, Türkiye'nin tek taraflı olarak 1971 yılı itibarıyla bazı istisnalar dışında sanayi ürünlerinde AB pazarına gümrüksüz giriş hakkına sahip olması, AB'nin ise bu hakkı Gümrük Birliği'nin oluşturulmasıyla elde etmesidir.

Türkiye'nin toplam ihracatının %50'sinin AB pazarına yönelmiş olduğu ve AB'deki ekonomik durgunluğa, ithalattaki daralmaya ve aynı pazardaki üçüncü ülkelerin yarattığı rekabete rağmen, AB'ye ihracatının her yıl belirli bir oranda arttığı göz önüne alındığında, AB'nin istikrarlı bir pazar imkanı yarattığı ortaya

⁹² Veysel Bozkurt., **Avrupa Birliği ve Türkiye**, Vipaş A.Ş. Yayını, Bursa, 2001, s.328

⁹³ Jesus A. Nunez Villaverde., "Turkey and The EU:An Hurdle-Race", **Perceptions**, Vol:III, No:3, September-November 1998, s.30

⁹⁴ Münir Nuri Yetkin, *Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi ve Değerlendirilmesi*,

Erişim:04.06.2001, <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/tem98/global.htm>

⁹⁵ Soğuk., a.g.e.

çıkmaktadır⁹⁶. Gümrük Birliği ile bu durum daha da netleşmiş ve nitekim, küresel ekonomik kriz ile birlikte üçüncü ülkelere yönelik Türk ihracatında yaşanan azalış, AB ülkelerine yönelik ihracattaki artış ile dengelenmiştir.

Tablo 1: Türkiye'nin Toplam ve AB'ye İhracatı (Milyar \$)

YILLAR	TOPLAM İHRACAT	AB'YE İHRACAT
1990	12.9	6.9
1991	13.5	7.1
1992	14.7	7.6
1993	15.3	7.2
1994	18.1	8.2
1995	21.6	11.1
1996	23.2	11.5
1997	26.2	12.2
1998	26.8	13.4
1999	26.5	14.3
2000	27.7	14.5
2001	31.3	16.1
2002	35.1	9.6

Kaynak: : <http://www.dtm.gov.tr/ab/rakamlar/dticaret.htm> Erişim: 05.04.2003

(ii) İthalat

1997 yılında, Gümrük Birliği'nin AB kaynaklı ithalat artışı şeklindeki ilk etkileri bertaraf edilmiş, ithalat artış hızı yavaşlamış ve bir önceki yıla göre %7.5 oranında bir artış ile 24.8 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir⁹⁷. AB kaynaklı ithalattaki artışın yavaşlamasını, Ortak Gümrük Tarifesi (OGT) uyumu nedeniyle %5.5 seviyesine düşen gümrük vergilerinin aynı zamanda üçüncü ülkelerden ithalatı cazip hale getirmesine bağlamak mümkündür.

⁹⁶ Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, Ankara, 2000b, s.35

⁹⁷ Soğuk, a.g.e.

Tablo 2: Türkiye'nin Toplam ve AB'den İthalatı (Milyar \$)

YILLAR	TOPLAM İTHALAT	AB'DEN İTHALAT
1990	22.3	9.3
1991	21.1	9.2
1992	22.8	10.1
1993	29.4	10.9
1994	23.2	10.2
1995	35.7	16.7
1996	43.6	23.1
1997	48.5	24.8
1998	45.9	24.1
1999	40.6	21.4
2000	54.5	26.6
2001	41.3	18.2
2002	50.8	11.7

Kaynak : <http://www.dtm.gov.tr/ab/rakamlar/dticaret.htm> Erişim: 05.04.2003

(iii) Dış Ticaret Açığı

Türkiye'nin dış ticaret açığının ne kadarının doğrudan Gümrük Birliği'nden kaynaklandığını belirlemek oldukça güçtür. Gümrük Birliği öncesi de AB ile dış ticaret açığının yaklaşık olarak Gümrük Birliği sonrası oluşan dış ticaret açığı oranında olduğu, ayrıca aynı dönemde gerek dünyada gerek Türkiye'de yaşanan makro ekonomik gelişmelerin de Türk dış ticaretinin yapısını etkilediği göz önünde bulundurulmalıdır. Türkiye'nin dış ticaretinde 2000 yılında görülen yüksek orandaki açık, 2000 yılı başı itibariyle uygulamaya koyulan ekonomik istikrar programı neticesinde Türk Lirası'nın döviz karşısında değer kazanmasıyla ilgilidir.

Tablo 3: Türkiye'nin Toplam ve AB ile Dış Ticaret Açığı (Milyar \$)

YILLAR	TOPLAM DIŞ TİCARET AÇIĞI	AB İLE DIŞ TİCARET AÇIĞI
1990	9.4	2.4
1991	7.6	2.1
1992	8.1	2.5
1993	14.1	3.6
1994	5.1	2.1
1995	14.1	5.7
1996	20.4	11.5
1997	22.2	12.6
1998	19.2	10.6
1999	14.1	7
2000	26.8	12.1
2001	10.1	2.1
2002	15.7	2.1

Kaynak : <http://www.dtm.gov.tr/ab/rakamlar/dticaret.htm> Erişim: 05.04.2003

(iv) Avrupa Birliği ile Ticaret

Gümrük Birliği'nin yürürlüğe girişini takip eden dört yıllık dönemde dış ticaretimizin genel seyri incelendiğinde, Avrupa Birliği'nin Türkiye'nin dış ticaret hacmi içindeki ağırlığını arttırarak sürdürdüğü görülmektedir. AB'nin payı 1995 yılında %48.7 iken, bu oran 1999'da %53.1'e ulaşmıştır.

Gümrük Birliği'nin ilk yılında (1996) AB'den ithalat, %37.2 oranında bir artışla 23.1 milyar dolara ulaşmış, AB'ye ihracat ise öngörüldüğü gibi çok büyük bir sıçrama gösterememiş ve sadece %4.2 oranında bir artışla 11.5 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir⁹⁸.

Tablo 4: Türkiye – Avrupa Birliği Ticareti (Milyon \$)

YILLAR	AB'YE İHRACAT	AB'DEN İTHALAT
1990	6.906	9.328
1991	7.042	9.221
1992	7.602	10.050
1993	7.289	10.950
1994	8.269	10.279
1995	11.078	16.760
1996	11.548	23.138
1997	12.248	24.870
1998	13.498	24.088
1999	14.332	21.418
2000	14.510	26.610
2001	16.118	18.280
2002	9.673	11.752

Kaynak: : <http://www.dtm.gov.tr/ab/rakamlar/dticaret.htm> Erişim: 05.04.2003

(v) Avrupa Birliği ile Ticaretin Sektörel Dağılımı

Türkiye'nin AB ile ticaretinin sektörel dağılımı analiz edildiğinde ise gerek ihracat gerek ithalatta tarım ürünlerinin payının sanayi ürünleri lehine düşüş gösterdiği görülmektedir. Ancak sanayi ürünleri ihracatında 1995-2000 arası ortalama %47 ile düşük teknoloji ve emek yoğun üretime dayanan tekstil ve konfeksiyon sektörünün en önemli paya sahip olduğu, ithalatta ise yoğun teknoloji gerektiren sanayi ürünlerinin ağırlıklı yer tuttuğu belirlenmektedir. Teknolojik gelişme ve Ar-Ge çalışmalarına gerekli ölçüde kaynak ayıramayan Türkiye için bu dağılım,

⁹⁸ T.C. Başbakanlık DPT Yayınları, 2000b, s.34

ilk aşamada Türk sanayi ürünlerinin henüz AB ürünleri karşısında düşük rekabet düzeyini ortaya koymaktadır.

Türkiye'nin, AB'den ithalatının %96'sını, AB'ye ihracatının ise %86'sını sanayi ürünleri oluşturmaktadır⁹⁹. Tekstil-konfeksiyon ve demir-çelik ürünlerinin Türk ihracatı içinde önemli bir ağırlığı (%53) bulunmakla beraber, Gümrük Birliği sonrasında tekstil ve tarım ürünlerinin AB ile ticaret içindeki ağırlığı oransal olarak azalırken, demir-çelik ürünleri ve özellikle beyaz eşya, mobilya ve otomotiv sektörü ürünlerindeki ihracatta oransal olarak önemli artışlar gözlenmiştir.

Tablo 5: Türkiye'nin AB ile Ticaretinin Sektörel Dağılımı (Milyon \$)

	TARIM		TEKS.-KONF.		DEMİR-ÇELİK		SANAYİ	
YILLAR	IHR.	İTH.	IHR.	İTH.	IHR.	İTH.	IHR.	İTH.
1993	1.457	340	3.831	575	133	1.679	1.568	5.324
1994	1.737	229	4.150	501	293	1.353	1.672	4.457
1995	1.965	790	5.353	828	505	1.852	2.017	6.774
1996	1.854	675	5.660	1.379	421	2.081	2.110	8.848
1997	2.037	212	5.930	1.611	622	1.873	2.109	9.123
1998	1.941	477	6.464	1.425	703	1.466	2.307	9.011
1999	1.901	489	6.363	1.318	818	943	2.562	8.223
2000	1.538	479	6.469	1.411	908	1.332	2.730	9.694
2001	1.674	304	6.699	1.280	997	1.004	2.993	7.957
2002	719	255	4.285	912	490	700	1.671	5.174

Kaynak: <http://www.dtm.gov.tr/ab/rakamlar/dticaret.htm> Erişim: 05.04.2003

(vi) Yabancı Sermaye

İzin verilen yabancı sermaye içerisinde Avrupa Birliği'nin payı Gümrük Birliği sonrası bir artış göstermemiştir. AB'nin ortalama %65 olan payı, 1996 yılında %85'lere yükselmiş gibi görünmekle birlikte fiili girişler dikkate alındığında değişmemiştir¹⁰⁰. Toplam yabancı sermaye izinleri ve fiili giriş rakamları ise, AB ülkeleri dışında üçüncü ülkelere gelen yabancı sermayede de önemli bir değişme olmadığı sonucunu vermektedir. Bununla birlikte 1996 yılından itibaren dünyanın en güçlü ekonomik bloğu ile bütünleşen Türkiye'ye, beklenen ölçüde yabancı sermaye

⁹⁹ T.C. Başbakanlık DPT Yayınları., 2000b., s.35

¹⁰⁰ Soğuk., a.g.e.

girişinin olmaması, ekonomik ve siyasi istikrarı sağlayamamış olan Türkiye'nin yabancı yatırımcıya, güvenli piyasa koşulları sunamamasından kaynaklanmaktadır.

Tablo 6: İzin Verilen Yabancı Sermaye Yatırımları (Milyon \$)

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
AB Toplam	1.188	982	1.868	3.272	1.030	1.085	1.166	1.950	1.804
Genel Toplam	2.125	1.487	2.938	3.837	1.678	1.645	1.700	3.059	2.738
AB/Genel (%)	55,9	66,20	62,91	85,28	60,92	64,76	68,59	63,74	66,01
Genel Fıllı Giriş	1.016	830	1.127	964	1.032	976	817	1.719	3.044

Kaynak: Türkiye Temel Ekonomik Göstergeler, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, DPT Yayınları, Ankara, 2000, s. 76 <http://www.dtm.gov.tr/ab/rakamlar/dticaret.htm> Erişim: 05.04.2003

Gümrük Birliği çerçevesindeki yükümlölükleri doğrultusunda Türkiye, 1996 yılından itibaren çok kapsamlı bir alanda mevzuat uyumu ve buna bağlı kurumsal yapıyı oluşturma sürecine girmiştir. Bu değişimi gerçekleştirmek için Avrupa Birliği'nin Türkiye'ye mali ve teknik yardımda bulunma taahhüdü yerine getirilmemiş ve Türkiye, Gümrük Birliği'ne ilişkin yükümlölüklerini hiçbir Topluluk kaynağından yararlanmaksızın geçen yedi yıl içerisinde büyük ölçüde gerçekleştirmiştir. Türkiye'nin bu süreçte gösterdiği kapasite AB tarafınca da dile getirilmiş, bununla birlikte henüz tamamlanmayan çalışmalar da çeşitli platformlarda vurgulanmıştır.

Öte yandan AB ile tesis edilen Gümrük Birliği, Türkiye gibi rekabetin oluşturulamadığı bir ülkede olumlu etkiler de yaratmış, firmalar arasında rekabetin yoğunlaşması sonucu işletmeler yeniden yapılanma çalışmalarına girmişlerdir¹⁰¹. 1996 yılından bu yana Türk sanayi de rekabet konusunda kayda değer bir performans göstermiştir. İstikrarın sağlanmasıyla uzun dönemde rekabet ve yatırımların olumlu etkilerinin de oluşması beklenmektedir.

3. Türkiye – AB Mali İşbirliği

Türkiye ile Topluluk arasındaki mali işbirliği, Ankara Antlaşması ile başlamıştır ve genel olarak üç dönemde incelenebilir:

- GB öncesi, 1964-1996
- GB sonrası, 1996-2000
- Adaylık Süreci, 2000-2006

¹⁰¹ Bozkurt., a.g.e.330

a. Gümrük Birliği Öncesi

Bu dönemde mali işbirliği Mali Protokollerle yürütülmüştür. Türkiye'nin sosyal ve ekonomik gelişmesini teşvik amacıyla 1964-1981 yılları arasında üç ayrı Mali Protokol bir de Tamamlayıcı Protokol imzalanmıştır. 1981 sonrası, 600 milyon Euro tutarında bir Mali Protokol hazırlanmış ancak yürürlüğe girmemiştir. Mali Protokol kapsamındaki yardım türü ağırlıklı olarak kredi olmak üzere, kredi ve hibelerden oluşur ve krediler Avrupa Yatırım Bankası ve Topluluk kredilerini kapsar. 32 yıllık bu dönemde yardımlar toplamı 830 milyon Euro (755 milyon kredi, 75 milyon hibe) seviyesinde kalmıştır¹⁰².

b. Gümrük Birliği Sonrası

1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı ile Türkiye'ye AB Bütçe kaynakları ve Topluluğun Akdeniz ülkelerine yönelik programından kredi ve hibe yardımları yapılması öngörülmüştür. Ancak GB'nin Türk ekonomisi üzerindeki olumsuz etkilerini gidermek için tasarlanan bu yardım miktar ve nitelik olarak yetersiz kalmıştır. Taahhüt edilen yardımlar gerçekleşmemiş, Konsey tarafından oybirliğiyle kabul edilmesi aşamasında Yunan vetosu ile engellenmiştir. Uygulanmasına başlanan yardımlar için ise, diğer ülkelerden farklı bir yaklaşımla, sadece Türkiye'ye ait projelerin Avrupa Parlamentosu (AP) tarafından onayının şart koşulması ve AP tarafından yönetmeliklere aykırı olarak proje konularının kısıtlanması uygulamanın aksamasına, yardımların gecikmesine neden olmuştur¹⁰³. Bu dönemde sadece Akdeniz Programı kapsamında taahhüt edilen yardımlar kısıtlı olarak kullanılmış, bütçe kaynaklı yardımlar uygulamaya geçirilmemiştir.

c. Adaylık Süreci

Helsinki Zirvesi sonrasında, Türkiye'nin adaylığının tescil edilmesi ile mevcut Akdeniz İşbirliği Programlarına ilave yeni kaynakların tahsisi çalışmalarına gidilmiştir. Türkiye'nin, diğer adayların faydalandığı yardım programlarına (PHARE, ISPA, SAPARD) dahil edilmesi talebi, bu programların bütçelerinin 2000-2006

¹⁰² Melek Us., "Türkiye-Avrupa Birliği Mali İşbirliği", **Türkiye Avrupa Birliği İlişkilerinde Gelişmeler ve Gelecek**, ADOM Anadolu Üniversitesi Avrupa Birliği Araştırma Uygulama ve Dokümantasyon Merkezi, Türkiye-Avrupa Vakfı, Eskişehir, 2001, s.15

¹⁰³ Us., a.g.e., s.16

tarifleri için kesinleştirilmiş olması ve değişiklik yapılamayacağı gerekçesiyle kabul edilmemiřtir¹⁰⁴. Bunun yerine Türkiye için katılım stratejisine uygun olarak ilave kaynak yaratılmış, Avrupa-Akdeniz İşbirliği Programlarının 2000-2006 dönemine dahil edilmiştir. Dolayısıyla bu dönem yardım programları Avrupa-Akdeniz İşbirliği (MEDA II) (2000-2006) Katılım Stratejisi Programları (2001-2003) ve Deprem Yardımları olarak incelemek mümkündür.

Tablo 7: Türkiye-AB Mali İşbirliği – zet Tablo

Milyon Euro

	KULLANILAN	KULLANILACAK	AÇIKLAMA
GÜMRÜK BİRLİğİ ÖNCESİ (1964-1996)			
HİBE	81	-	
KREDİ	752	-	
GÜMRÜK BİRLİğİ (1996-2000)			Proje bazında taahhüt edilmiştir.
HİBE	32	343	
KREDİ	544.5	-	
DEPREM YARDIMI			
HİBE	31		
KREDİ	-		
ADAYLIK SÜRECİ (2000-2006)			
		890	Meda II (2000-2006)
HİBE	-	150	zel İşbirliği (2001-2003)
KREDİ	-	1470	Euromed-AYB(2000-2006)
		450	Yeni AYB Kredi
		650	Mekanizması (2001-2003)
			Tüm aday ülkelere tanınan
			8.5 milyar Euro'dan
			alınabilecek ortalama yardım
			tutarı
TOPLAM			
HİBE	144	1.403	
KREDİ	1.296.5	3.170	

Kaynak: Türkiye-AB Mali İşbirliği, Erişim: 05.02.2003

<http://www.mfa.gov.tr/ab/abab/TurkiyeABMaliIsbirligiCizelgeTurkce.htm>

d. Türkiye-AB Mali İşbirliği Uygulaması

Türkiye ile AB ilişkileri çerçevesinde mali yardımlar sadece bir mali kaynak olarak görülmemelidir. Türkiye-AB ilişkilerinde kurumlar arası diyalog, her bir kurumun AB normlarına yaklaşımın arttıracaktır. Dolayısıyla burada kullanılan

¹⁰⁴ Türkiye-AB Mali İşbirliği Genel, Erişim: 27.04.2003

<http://www.mfa.gov.tr/turkce/grupa/ab/abab/genel050203.htm>

meblağdan ziyade ilişkinin düzeyi, niteliği ön plana çıkmaktadır. Türkiye'nin her yıl ortalama 3-5 milyar \$ dolayında bir dış borç kullandığı, hibe ve kredi olarak değişik finansman kaynaklarından yararlandığı düşünüldüğünde, AB tarafından Türkiye'ye mali işbirliği kapsamında taahhüt edilen rakamların çok düşük seviyelerde ve Türkiye'nin ihtiyaçlarını karşılamaktan çok uzak olduğu görülmektedir¹⁰⁵. Güney Kıbrıs ve Malta hariç diğer aday ülkeler için 2000-2006 döneminde ayrılan meblağın 21.8 milyar Euro olduğu düşünüldüğünde, Türkiye için ayrılan kaynakların yetersiz kaldığı görülmektedir.

Bu kaynaklar vasıtasıyla Türkiye-AB ilişkilerinin geliştirilebileceği ve yabancı sermaye girişlerinin artışı gibi olumlu etkiler doğurabileceğini unutmamak gerekir. AB, mali yardımların sadece Katılım Ortaklığı Belgesi'nin önceliklerine yönelik olarak kullanılacağını beyan ettiğinden, mali işbirliğinin Türkiye-AB ilişkilerinden farklı yürüyemeyeceği açıktır. Bu sebeple Türkiye-AB ilişkilerinin adaylık perspektifini de içerecek şekilde yeniden yapılandırılması gerekmektedir. AB, Türkiye'nin diğer adaylara aynı yasal ve teknik zeminde değerlendirilmesi amacıyla Türkiye'ye yapılacak hibe nitelikli yardımların tek bir yönetmelik kapsamına alınması için çalışmalar yürütmektedir. Bu sebeple Türkiye için Katılım Ortaklığı Belgesi hazırlanmaktadır.

e. Mali İşbirliği Yeni Yönetmelik Taslağı

Yeni Yönetmelik Taslağındaki en önemli unsur, Türkiye'nin mali işbirliği kapsamında adaylık statüsünün kabul edildiği bir metin olmasıdır. Türkiye'nin, AB'ye aday ülkeleri, katılım için hazırlamak amacına yönelik olarak Orta ve Doğu Avrupa ülkeleriyle AB arasında uygulanan başlıca işbirliği aracı olan PHARE (Poland and Hungary: Action for the Restructuring of the Economy) kapsamına alınması öngörülmekle beraber, yapısal politikalara yönelik katılım öncesi yardım aracı olan ISPA (Instrument for Structural Policies for Pre-Accession), tarımsal ve kırsal kalkınmaya yönelik özel katılım programı olan SAPARD (Special Accession Programme for Agricultural and Rural Development) ve Orta ve Doğu Avrupa ülkeleriyle AB arasında ekonomik, politik ve sosyal işbirliğini arttırmaya yönelik olarak geliştirilen yeni yardım mekanizması CARDS (Community Assistance to

¹⁰⁵ Us., a.g.e., s.21

Reconstruction Development and Stabilisation) gibi programlar kapsamındaki projeler için açılacak ihalelere katılma imkanı tanınmıştır.

AB 2006 yılına kadar bütçesini onayladığı için ilave yeni kaynak yaratılamamış, ancak Türkiye'nin, diğer aday ülkelerin üye olması halinde onlar için 2006'ya kadar ayrılmış olan kaynaktan yararlanması mümkün olabilecektir. İlk genişleme dalgasında yer alacak 10 adayın halen kullanmakta olduğu sözkonusu kaynak toplam 8.68 milyar Euro tutarındadır¹⁰⁶.

f. Mali İşbirliği'nde AB Tarafından Önerilen Yapılanma

AB, Türkiye'den adaylık perspektifi içeren bir mali işbirliği yapılanmasına gitmesini istemektedir. Tüm adaylar için mali işbirliği Ademi Merkeziyetçi yapılanma istemekte, bu yapılanmayla mali işbirliğinin değişik evrelerinin farklı birimlerce uygulanması öngörülmekte ve birimler arasında farklılaştırma, birbirini kontrol ve denetim ön plana çıkmaktadır. Mali işbirliğinin programlama, uygulama, izleme ve denetim aşamalarının farklı birimler tarafından ancak, sıkı bir koordinasyon içinde yürütülmesi esas alınmaktadır.

AB, onay verdiği programların, Türkiye tarafından uygulanıp denetlenmesini ve yılda iki kez kendisine rapor sunulmasını istemektedir. Ayrıca yardımların verilmesi için ön koşul olan, diğer aday ülkeler tarafından da uygulanan bu yapılanmanın bir an önce gerçekleştirilmesini talep etmektedir. Diğer aday ülkelerle aynı kurumsal yapının ve terminolojinin kullanılması, ortak projelerin başarısı açısından önemli görülmektedir.

g. Mali İşbirliği Kapsamında Türkiye'de Oluşturulan Yapı

Adaylık süreci içinde mali yardımların, özellikle Katılım Ortaklığı ve Ulusal Programda yer alan önceliklere yönlendirilmesi için, diğer aday ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de yeni bazı yapılar oluşturulmuştur¹⁰⁷.

¹⁰⁶ Türkiye-AB Mali İşbirliği Genel, Erişim:27.04.03
<http://www.mfa.gov.tr/turkce/grupa/ab/abab/genel050203.htm>

¹⁰⁷ Türkiye-AB Mali İşbirliği Genel, Erişim: 27.04.2003,
<http://www.mfa.gov.tr/turkce/grupa/ab/abab/genel050203.htm>

AB'den sorumlu Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı, Topluluk yardımlarının katılım süreci ile ilişkilendirilmesi ve fonların sadece bu amaçla kullanımını sağlamak için gerekli koordinasyonu yapmak üzere "Ulusal Yardım Koordinatörü" olarak görevlendirilmiştir. Mali kaynakların kullanımında öncelikleri belirlemek, saptanacak öncelikler kapsamında dönemsel finansman programlarını hazırlamak ve mali kaynakların öncelikler doğrultusunda dağıtımını gözetmek üzere, Dışişleri Bakanlığı, Maliye Bakanlığı, DPT ve Hazine Müsteşarlıkları ile AB Genel Sekreterliğinden oluşan Mali İşbirliği Komitesi kurulmuştur. Topluluktan gelen fonların transfer edileceği ve bunların yönetiminden sorumlu olacak "Ulusal Fon" Hazine Müsteşarlığı bünyesinde kurulmuştur. Ayrıca, mali işbirliği projelerinin ihalelerinin yapılması ve sözleşmelerinin imzalanması amacıyla görev yapacak "Merkezi Finans ve Sözleşmeler Birimi" kurulmuştur.

4. 1990 Sonrası Türkiye - Avrupa Birliği İlişkileri

1989 yılında Berlin Duvarı'nın yıkılmasının ardından 3 Kasım 1990'da iki Almanya'nın birleşmesi, Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinin Sovyet denetiminden kurtulmaları ve demokratikleşmeleri, Aralık 1991'de de Sovyetler Birliği'nin çözülmesi Avrupa'nın siyasi yapısını tamamıyla değiştirmiştir¹⁰⁸.

Sovyetler Birliği'nin çökmesiyle oluşan yeni dünya düzeni içinde bir yeniden yapılanma gereği ortaya çıkmıştır. 1990 yılında yaşanan Körfez Savaşı da, Avrupa Topluluğu'na üye ülkelerin ortak hareket etmelerinin sağlanması amacıyla güçlenmesi gereğini gözler önüne sermiştir. Diğer taraftan Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinin tekrar bir Sovyet tehdidi ile karşı karşıya kalmalarının önüne geçilmesi gerekliliği de Avrupa Topluluğu'nu kendi çıkarlarını korumak amacıyla bu ülkelerle işbirliğine itmiştir. Ancak mevcut Topluluk entegrasyon seviyesinin, bu çözümü sağlamaktan uzak olduğunun anlaşılmasıyla, 1991 yılında gerçekleşen Hükümetlerarası Konferans'larda 1992 yılı sonunda Ekonomik ve Parasal Birlik'in tamamlanması ve Tek Pazar'a ulaşılması amaçlanmıştır¹⁰⁹.

¹⁰⁸ Pascal Fontaine., **On Derste Avrupa**, Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, Ankara, 1994, s.7

¹⁰⁹ Karluk., a.g.e., s.48

1990'lı yıllarda çok sayıda ülkenin AB'ye tam üyelik müracaatında bulunması, Birliği "derinleşme" ve "genişleme"yi birlikte gerçekleştirme çabasına sevk etmiştir. Bir taraftan AB'nin genişleme süreci içinde yer almaya çalışan Türkiye diğer taraftan Gümrük Birliği'nin oluşturulmasıyla bu süreç içinde bir adım atmıştır.

a. Avrupa Birliği Genişleme Sürecinde ve Zirvelerinde Türkiye

Avrupa Birliği 1993 Kopenhag Zirve Toplantısında aldığı kararlar uyarınca Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerini kapsayan bir genişleme süreci başlatmıştır. Genişlemeye ilişkin stratejiye esas teşkil etmek üzere hazırlanan öneriler 16 Temmuz 1997 tarihinde "Gündem 2000" başlıklı raporda açıklanmıştır¹¹⁰. Raporda 2000'li yıllarda AB'ye tam üye olması öngörülen ülkeler iki grup halinde ele alınmış, ilk grupta Kopenhag kriterlerine en fazla uyum gösterebilme yeteneğine sahip olduğu değerlendirilen, Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Slovenya ve Estonya, birinci grupta, daha geri bir durumda bulunan Slovak Cumhuriyeti, Litvanya, Letonya, Bulgaristan ve Romanya ikinci grupta yer almıştır. Güney Kıbrıs Rum Yönetimi de daha önce alınan bir kararla sözkonusu genişlemenin içine dahil edilmiştir. Türkiye ise genişlemenin kapsamına alınmamıştır.

Gündem 2000 raporunda Türkiye ile ilgili olarak, Gümrük Birliğinin tatminkar bir biçimde işlediği ve AB ile Türkiye arasında ilişkilerin geliştirilmesi için sağlam bir dayanak teşkil ettiği, ancak siyasi durumun, mali işbirliği ile siyasi diyalogun 6 Mart 1995 tarihinde kararlaştırıldığı şekilde sürdürülmesine imkan vermediği, Gümrük Birliğinin uygulamasının Türkiye'nin bir çok alanda AB müktesebatını başarıyla üstlenebileceğini gösterdiğini, buna karşılık Türk ekonomisinin makro ekonomik istikrarsızlık kısılcısını kıramadığı ifade edilmiştir¹¹¹.

Gündem 2000 raporunun açıklanmasını izleyen dönemde gerçekleşen ikili temaslarda Türkiye, Komisyonun kendisini AB'nin halihazır genişleme sürecinden dışlayan Gündem 2000'deki önerileri hakkında olumsuz görüşlerini ortaya koyarak, Lüksemburg Zirvesi'nde Türkiye'nin uygun bir katılım öncesi stratejisiyle desteklenmesi talebini iletmıştır¹¹²:

¹¹⁰ *Türkiye-AB İlişkileri*, Erişim:03.04.2003 <http://www.mfa.gov.tr/ab/abab/iliski.htm>

¹¹¹ T.C. Başbakanlık DPT Yayınları, 2000b, s.141

¹¹² *AB'nin Genişlemesi*, Erişim: 03.04.2003

<http://www.dtm.gov.tr/ab/Abgenisleme/gensleme.htm>

(1) Lüksemburg Zirvesi

12-13 Aralık 1997 tarihlerinde Lüksemburg'da yapılan Avrupa Birliği Zirvesinde kabul edilen Sonuç Bildirisi, genelde Komisyonun Gündem 2000 raporunda yaptığı önerileri benimsemekle birlikte, Türkiye için bunun ötesine giden bir içerik taşımıştır¹¹³.

Lüksemburg Zirvesi'nde Türkiye'nin tam üyelik için uygunluğu teyit edilir ve hazırlık stratejisi kararlaştırılırken, Başkanlık Bildirisi'nin 35. paragrafı Türkiye-AB ilişkilerini çok hassas bir konuma getirmiştir. AB seviyesinde insan hakları standartlarına ulaşılması, azınlıklara saygı ve azınlıkların korunması, Yunanistan ile Türkiye arasındaki ilişkilerin tatminkar ve istikrarlı bir noktaya Uluslararası Adalet Divanı'na başvuru yolu da dahil olmak üzere çözüme kavuşturulması, Birleşmiş Milletler'in ilgili kararları doğrultusunda Kıbrıs'ta siyasi bir çözüm bulunması için Türkiye'nin desteği yaklaşımları, Türkiye'nin tam üyelik sürecinden dışlanması olarak algılanmıştır. Sonuç olarak, zirveyi takip eden 14 Aralık 1997 günü Türk Hükümeti acilen toplanmış ve AB ile siyasi diyalogunu askıya almıştır¹¹⁴.

Avrupa Birliği ile ilişkiler Lüksemburg Zirvesinden sonraki dönemde yukarıda belirtilen Hükümet açıklaması çerçevesinde yürütülmüştür. Bu dönemde Komisyon Lüksemburg Zirvesinde kendisine verilen yönerge gereğince 4 Mart 1998 tarihinde Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesini konu alan bir strateji belgesini açıklamıştır¹¹⁵. Söz konusu raporun giriş bölümünde, bu stratejinin uygulanmasıyla Türkiye'nin AB'nin genişleme sürecinde yer alacağı bildirilmiştir. Aynı bölümde, Türkiye tarafından eleştirilen, mali işbirliği alanındaki AB taahhütlerine de değinilmiş ve stratejide yer alan unsurların gerçekleşmesinin AB'nin Türkiye'ye taahhüt ettiği mali yardımların yürürlüğe konulması ile mümkün olabileceği ifade edilmiştir.

¹¹³ *Lüksemburg Zirvesi*, Erişim: 03.04.2003
http://www.ikv.org.tr/ikv/arsiv/luksemburg_zirvesi.htm

¹¹⁴ Can Baydarol, *Avrupa Birliği'nin Genişlemesi*, Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, Ankara, 2000, s.22

¹¹⁵ *Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihçesi*, Erişim:03.04.2003
<http://www.euturkey.org.tr/abportal/defaultcontent.asp?CID=>

(2) Cardiff ve Viyana Zirveleri

15-16 Haziran 1998 tarihinde gerçekleşen AB Cardiff Zirvesi sonunda yayınlanan Başkanlık Sonuç Belgesinin genişleme ile ilgili bölümünde, Türkiye'nin Avrupa Birliği'nin genişleme sürecindeki konumunu kısmen iyileştiren bir üsluba yer verildiği görülmüştür¹¹⁶. Belgede, Türkiye'nin "üyelik için ehil" olduğu ifadesinden vazgeçildiği, bunun yerine zımni bir şekilde "üyelik adayı" tanımlanmasının getirildiği gözlenmektedir. Bu çerçevede, adayların tam üyeliğe hazırlanma durumunu incelemek üzere kurulmuş bulunan ve AB Komisyonunun her aday için 1998 yılı sonunda bir rapor sunmasını öngören gözden geçirme mekanizmasına Türkiye de dahil edilmiştir.

11-12 Aralık 1998 tarihinde gerçekleşen Viyana Zirvesi'nde ise genişleme süreci yeniden ele alınmış, Türkiye ile ilişkiler açısından, Lüksemburg ve Cardiff Zirvelerindeki çizginin devam ettiği belirtilmiştir. Türkiye'yi tam üyeliğe hazırlamak için Avrupa Stratejisi'nin ilerletilmesi gerektiği ve AB-Türkiye ilişkilerinin daha fazla geliştirilmesi gerektiği ifade edilmiştir.

(3) Köln Zirvesi

3-4 Haziran 1999 tarihlerinde Köln'de yapılan AB Hükümet ve Devlet Başkanları Zirvesinde Almanya tarafından hazırlanan ve Türkiye'nin beklentilerini karşılayabilecek nitelikteki taslak metin¹¹⁷, İngiltere ve Fransa'nın desteğine rağmen, Yunanistan'ın ve diğer bazı üye ülkelerin olumsuz tutumları neticesinde kabul edilmemiştir.

Bu gelişme üzerine Dışişleri Bakanlığı Sözcü Yardımcısı tarafından 4 Haziran 1999 günü yapılan açıklamada, Alman Dönem Başkanlığının gayretlerinin memnuniyetle karşılandığı, ancak AB'nin Türkiye'ye yönelik ayrımcı politikasında herhangi bir değişiklik meydana gelmemesi sebebiyle, Türkiye'nin de AB ile ilişkilerinde, Hükümet tarafından 14 Aralık 1997 tarihinde yapılan açıklama ile belirlenen yaklaşımın değişmeyeceği bildirilmiştir.

¹¹⁶ Cardiff Zirvesi, Erişim: 03.04.2003 http://www.ikv.org.tr/ikv/arsiv/cardiff_zirvesi.htm

¹¹⁷ Türkiye-AB İlişkileri, Erişim:03.04.2003 <http://www.mfa.gov.tr/ab/abab/iliski.htm>

(4) 17 Ağustos Depremi Ertesindeki Gelişmeler

Izmit depreminin ardından AB ülkelerinden ve AB Komisyonu aracılığıyla gelen yardımlar, ayrıca Yunanistan'ın davranışı, Türkiye-AB ilişkilerinin de yumuşamasına yol açmıştır. 4-5 Eylül 1999 tarihlerinde Finlandiya'da gerçekleştirilen Avrupa Birliği Dışişleri Bakanları Gayri Resmi toplantısında, deprem vesilesiyle tekrar gündeme gelen Türkiye ile mali işbirliği konusu ve ayrıca AB'nin genişlemesi bağlamında Türkiye'nin adaylığı ele alınmıştır.

AB Komisyonu'nun, Cardiff Zirvesi kararları uyarınca, aday ülkeler hakkında hazırladığı raporlardan ikincisi, 13 Ekim 1999 tarihinde Komisyon Başkanı Romano Prodi tarafından açıklanmıştır. Türkiye, bu raporda, bu kez tam üyeliğe aday gösterilmiş ve Lüksemburg Zirvesinde diğer ülkeler için yapılmış olduğu gibi, Türkiye'ye de somut bir Katılım Ortaklığı Stratejisi önerilmiştir.

(5) Helsinki Zirvesi

Türkiye, 10-11 Aralık 1999 tarihlerinde Helsinki'de yapılan AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'nde oybirliği ile Avrupa Birliği'ne aday ülke olarak kabul ve ilan edilmiş¹¹⁸, diğer aday ülkelerle eşit konumda olacağı açık ve kesin bir dille ifade edilmiştir.

Helsinki Zirvesi kararlarına göre, Türkiye, diğer aday ülkeler gibi bir Katılım Öncesi Stratejisinden yararlanacaktır. Böylece, Türkiye topluluk programları ve ajansları ile, aday ülkeler ile Birlik arasında, katılım süreci çerçevesinde yapılan toplantılara katılma imkanına sahip olacaktır. Zirve Sonuç Bildirisi ayrıca, önceki AB Konseyi kararları çerçevesinde bir katılım ortaklığı hazırlanmasını, Ulusal Programla bir arada katılım hazırlıkları üzerinde yoğunlaşılmasını öngörmüş ve Komisyon'u katılım öncesine yönelik mali kaynakların eşgüdümü için tek bir çerçeve sunmaya çağırmıştır.

¹¹⁸ Helsinki Zirvesi, Erişim: 25.02.2001 http://www.eureptr.org.tr/helsinki_sonuc.html

(6) Nice Zirvesi

7-9 Aralık 2000 tarihinde gerçekleştirilen Nice Zirvesi¹¹⁹, Türkiye ile Avrupa Birliği ilişkilerinde büyük bir önem taşımaktadır. AB ülkeleri, Ankara ile tam üyelik müzakereleri başlamadığı için, genişleme sonrası projeksiyonlara Türkiye'yi dahil etmemiştir.

Geleceğin Avrupa'sında Türkiye'nin yer almaması tam üyelik müzakerelerinin başlamaması sebebine dayandırılmış olsa da, Türkiye'nin bu tabloda yer aldığı düşünüldüğünde Avrupa'nın ikinci en büyük nüfusuna sahip ülkesi olacağı ve dolayısıyla da Parlamento'da ve Konsey'de Almanya, Fransa ve İngiltere gibi büyük ülkelerin kategorilerinde yer alacağı düşünüldüğünde, üye ülkeleri ürkütme politikası üzerine kurulmuş olduğu tahmin edilmiştir¹²⁰.

(7) Laeken Zirvesi

14-15 Aralık 2001 tarihlerinde gerçekleştirilen Laeken Zirvesi'nde, Türkiye'nin, katılım için belirlenen siyasi kriterleri karşılama yolunda, özellikle son Anayasa değişikliği ile ilerleme kaydettiği belirtilmiş, bu gelişmenin Türkiye ile katılım müzakerelerinin başlatılması olasılığını arttırdığı ifade edilmiştir¹²¹. Türkiye, başta insan hakları olmak üzere, ekonomik ve siyasi kriterlere uyuma yönelik ilerlemeye devam etmeye çağırılmaktadır.

(8) Sevilla Zirvesi

21-22 Haziran 2002 tarihlerinde gerçekleştirilen Sevilla Zirvesi'nde, Avrupa Konseyi, Türkiye'nin gerçekleştirdiği reformları memnuniyetle karşılamış, Katılım Ortaklığı belgesinde yer alan önceliklerin yerine getirilmesi yönündeki çabaları desteklediğini belirtmiştir¹²². Siyasi ve ekonomik reformların uygulanmasının diğer adaylarda olduğu gibi Türkiye'yi de katılım konusunda ilerleteceği kaydedilmiş, Sevilla ve Kopenhag Zirveleri arasında kaydedilecek gelişmeler ve AB

¹¹⁹ "Nice Zirvesi", **Güncel Haber**, Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği Yayınları, Ankara, 2001, s.15

¹²⁰ *Geleceğin Avrupası'nda Şimdilik Türkiye Yok*, Hürriyet, 9 Aralık 2001, Erişim: 09.03.2001 <http://www.hurriyetim.com.tr/dosya/ab2/belge.html>

¹²¹ *Laeken Zirvesi*, Erişim: 20.02.2003 <http://www.dtm.gov.tr/ab/zirve/htm>

¹²² *Sevilla Zirvesi*, Erişim: 03.04.2003 <http://www.ikv.org.tr/ikv/arsiv/sevilla.htm>

Komisyonu'nun Ekim 2002 tarihinde yayımlayacağı İlerleme Raporu ışığında, Türkiye'nin adaylığını bir sonraki aşamaya geçirecek yeni kararların Kopenhag Avrupa Konseyi Zirvesi'nde, Helsinki ve Laeken Zirvesi sonuçlarına uygun olarak, alınabileceği ifade edilmiştir.

(9) Kopenhag Zirvesi

12-13 Aralık 2002 tarihlerinde gerçekleştirilen Kopenhag Zirvesi'nde, 18. Avrupa Konseyi, Türkiye'nin diğer aday ülkelere uygulanan kriterler temel alınarak Birliğe katılacak olan bir aday ülke olduğunu belirten 1999 tarihli Helsinki kararını hatırlatmaktadır¹²³. Konsey, özellikle Katılım Ortaklığı Belgesi'nde belirtilen birçok öncelikli alanı kapsayan yasa paketleri ve bunları takiben gerçekleştirilen uygulamaya yönelik tedbirler olmak üzere, Türkiye'nin Kopenhag kriterlerini karşılama yönünde attığı adımları memnuniyetle karşılamaktadır. Birlik, yeni Türk hükümetinin reform yolunda atılacak adımlar konusundaki kararlılığını görmekte ve hükümeti, özellikle siyasi kriterler alanındaki eksiklikleri hem yasal alanda hem uygulamada gidermesi için teşvik etmektedir.

b. Türkiye - AB İlişkilerinde Adaylıkla İlgili Gelişmeler

10-11 Aralık 1999 tarihlerinde Helsinki'de yapılan AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesinde Türkiye'nin tam üyeliğe adaylığının tesciliyle birlikte Avrupa Birliği ile ilişkilerde yeni bir dönem başlamıştır.

Türkiye-AB ilişkilerinde Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin AB'ye adaylığının resmen ilan edilmesinin ardından yaşanan önemli bir aşamayı, AB Komisyonu tarafından, diğer aday ülkeler için yapıldığı şekilde, Türkiye için de "Katılım Ortaklığı Belgesi"nin hazırlanması oluşturmuştur.

Diğer yandan, Katılım Ortaklığı Belgesi'nin yasal çerçevesini oluşturacak ve Türkiye'ye yapılacak hibe yardımların kullanımını kolaylaştıracak olan Çerçeve Yönetmelik 26 Şubat 2001 tarihinde yapılan AB Genel İşler Konseyi

¹²³ Kopenhag Zirvesi, Erişim:03.04.2003, <http://www.ikv.org.tr/ikv/ikv.htm>

toplantısında oybirliğiyle onaylanmıştır¹²⁴. Katılım Ortaklığı Belgesi ise 8 Mart 2001 tarihli AB Çevre Bakanları Konseyinde nitelikli oy çoğunluğu ile onaylanmıştır¹²⁵. Böylece, Türkiye'nin adaylık sürecinde önemli bir yasal süreç tamamlanmış bulunmaktadır.

(1) 2000 Katılım Ortaklığı Belgesi, Çerçeve Yönetmelik ve Ulusal Program

Çerçeve Yönetmelik diğer adıyla Swoboda Raporu'nda Türkiye'ye diğer adaylarla eşit muamele yapılması ve tüm AB programlarından ve tarım ve altyapı projelerinin desteklenmesine yönelik SAPARD ve ISPA Programlarından Türkiye'nin tam anlamıyla yararlanması gereği vurgulanmıştır.

2000 Katılım Ortaklığı Belgesi'nde ise, Türkiye'nin üyelik hazırlıkları için gerekli öncelik alanları belirlenmektedir¹²⁶. Buna göre, siyasi kriterlerden en önemlileri şunlardır: İfade ve düşünce özgürlüğünün güçlendirilmesi, ölüm cezasının kaldırılması, her Türk vatandaşının aynı haklardan yararlanması gerektiğinin üzerinde durularak, anadilde eğitim ve radyo-televizyon yayını yapma hakkının sağlanması gerektiği vurgulanmıştır. Ekonomik öncelikler içinde ise, özelleştirme sürecinin tamamlanması, sosyal güvenlik ve vergi konularında uyumlaştırma, Merkez Bankası'nın özerkleştirilmesi, kamu harcamalarının denetim altına alınması yer almıştır.

Öte yandan, Katılım Ortaklığı Belgesinde yer alan önceliklerin hayata geçirilmesi konusundaki program ve takvimi içeren Ulusal Program 19 Mart 2001 tarihinde Türk Hükümeti tarafından onaylanmış ve AB'ye sunulmuştur.

¹²⁴ Çerçeve Yönetmelik, Erişim:12.03.01,
<http://www.mfa.gov.tr/Turkce/grupa/ab/abab/cerceverap.htm>

¹²⁵ 2000 Yılı Genişleme Stratejisi, Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği Yayınları, Ankara, 2000, s.13

¹²⁶ Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği Yayınları., a.g.e., s.13

(2) 2001 Yılı İlerleme Raporu ve Strateji Belgesi

AB Komisyonu, 13 Kasım 2001 tarihinde, 2001 yılı İlerleme Raporları ile Genişleme Stratejisi Belgesi'ni açıklamıştır¹²⁷. Türkiye'ye ilişkin 2001 yılı İlerleme Raporu'nda, Ulusal Program'ın siyasi ve ekonomik reformlar açısından kapsamlı bir program olduğu, ancak Program'ın Katılım Ortaklığı belgesiyle içerik ve takvim açısından tam olarak örtüşmediği, gerçekleştirilecek reformların finansmanına ve idari kapasitelerin güçlendirilmesi konularına yeterince ağırlık verilmediği eleştirisi getirilmiştir.

Genişleme Stratejisi Belgesi'nin Türkiye'ye ilişkin bölümünde ise, Türkiye'nin katılım kriterleri ve Katılım Ortaklığı belgesinde belirlenen öncelikler doğrultusunda başlatmış olduğu siyasi ve ekonomik reformları yoğunlaştırarak ve hızlandırarak sürdürmeye teşvik edileceği vurgulanmış ve Türkiye, Kıbrıs sorununa bir çözüm bulunması ve AGSP konusundaki görüş ayrılıklarının giderilmesi için gayret göstermeye davet edilmiştir.

(3) 2002 Yılı İlerleme Raporu ve Strateji Belgesi

Avrupa Birliği Komisyonu tarafından aday ülkelerle ilgili olarak her yıl hazırlanan İlerleme Raporları bağlamında Türkiye için hazırlanan beşinci İlerleme Raporu 9 Ekim 2002 tarihinde açıklanmıştır. AB Komisyonu aynı zamanda, genişleme süreci çerçevesinde önümüzdeki dönemde izlenecek yönetime ilişkin önerilerini içeren Strateji Belgesini de yayınlamıştır¹²⁸.

Türkiye'ye ilişkin İlerleme Raporunda, son bir yılda gerçekleştirilmiş olan siyasi reformların Kopenhag Katılım kriterlerinin karşılanması yönünde önemli bir adım oluşturduğu özellikle vurgulanmış, ekonomik kriterlere ve Topluluk müktesebatına uyum konusunda olumlu gelişmeler olduğu ifade edilmiştir. Bununla birlikte, Türkiye'nin siyasi kriterleri tam olarak karşılamadığı ve her alanda daha fazla ilerleme kaydetmesi gerektiği belirtilmiş ve uygulamadaki eksikliklere işaret edilmiştir.

¹²⁷ 2001 İlerleme Raporu, Erişim: 03.04.2003, <http://www.ikv.org.tr/turkiyeab/guncel/2001ilerleme-rapor.htm>

¹²⁸ Strateji Belgesi, Erişim: 03.04.2003, <http://www.mfa.gov.tr/turkce/grupa/ab/abab/strateji.htm>

Tüm aday ülkeler için geleceğe yönelik tavsiyeler içeren Strateji Belgesi'nde Komisyon, temelde üç alanda (Gümrük Birliği, müktesebatın incelenmesi ve mali yardımlar) tavsiyelerde bulunmuştur. Söz konusu öneriler Türkiye'nin son bir senede kaydettiği önemli siyasi ve ekonomik reformlarla müktesebat uyumu çalışmalarına yeterli bir karşılık teşkil etmekten uzak kalmaktadır.

(4) Kopenhag Zirvesi

12-13 Aralık 2002 tarihlerinde AB, bir sonraki genişlemesine ilişkin karar olarak, 10 aday ülkenin Mayıs 2004 itibarıyla AB üyesi olacaklarını ilan etmiştir. Zirve'de Türkiye'yle ilgili olarak AB, 2004 Aralık ayında, Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterlerini yerine getirdiğine kanaat getirdiği takdirde, gecikmesiz olarak üyelik müzakerelerini açmayı taahhüt etmiştir.

Bu çerçevede Komisyon'un 2002 Yılı İlerleme Raporu'nda yer alan öneriler çerçevesinde, Türkiye'nin Katılım Ortaklığı'nın gözden geçirilmesi, mevzuatın analitik inceleme sürecinin güçlendirilmesi, Gümrük Birliği'nin geliştirilmesi ve derinleştirilmesi, Türkiye'ye verilen katılım-öncesi mali yardımların önemli ölçüde artırılması ve katılım bütçe kalemine alınması kararlaştırılmıştır.

(5) 2002 Katılım Ortaklığı Belgesi

2002 Katılım Ortaklığı Belgesi'nde¹²⁹ siyasal öncelikler içinde, Devlet Güvenlik Mahkemelerini işleyişi, azınlıkların haklarının korunması konusunda ilerlemelerin gerçekleştirilmesi gerektiği, insan hakları ve temel özgürlükler konusunda yapılan değişikliklerin uygulamada yetersiz kaldığı belirtilmiştir. Ekonomik öncelikler içinde, mali sektörün yapılandırılması ve bankacılık konularında ilerlemeler kaydedildiği, ancak özelleştirme konusunda hızlanması gerektiği ve devlet tekellerinin kaldırılması gerektiği ifade edilmiştir.

Ayrıca, devlet yardımları ve rekabet, vergi ve bilgi teknolojileri alanında önceliklerin karşılanmadığı belirtilmiştir. Sermayenin serbest dolaşımının önündeki engellerin kaldırılması ve yabancı yatırımları kısıtlayan uygulamaların sona

¹²⁹ 2002 Katılım Ortaklığı, Erişim: 03.04.2003, <http://www.ikv.org.tr/ikv/arsiv/kob.htm>

erdirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Ulusal Program konusunda, 2001 yılının Mart ayından beri gözden geçirilmediği, Ulusal Programın katılım öncesi strateji çerçevesinde ele alınması gerektiği vurgulanarak, son gelişmeleri dikkate alarak metni gözden geçirip gereken düzenlemelerin yapılması gerektiği ifade edilmiştir.

(6) Katılım Sürecine Yönelik Olarak 2002 Yılındaki Gelişmeler

1999 Helsinki Zirvesinden sonra 2002 yılında özellikle siyasi kriterler açısından Türkiye’de reform hareketleri hızlanmıştır. Bu yıl içinde katılım sürecine yönelik olarak önemli düzenlemeler ve müktesebata uyum çalışmaları gerçekleştirilmiştir¹³⁰.

6 Şubat’ta kabul edilen ilk Uyum Yasası paketiyle, Türk Ceza Yasası, Terörle Mücadele Kanunu, DGM Kanunu ve Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu gibi yasalarda önemli değişiklikler yapılmıştır. 22 Mart’ta kabul edilen ikinci Uyum Yasası paketiyle de, Siyasi Partiler, Basın, Dernekler, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri, DGM, Jandarma ve İl İdaresi Yasalarında, siyasi kriterler alanındaki taahhütler doğrultusunda Türkiye önemli adımlar atmıştır.

3 Ağustos’ta TBMM’nin kabul ettiği üçüncü Uyum Paketiyle, ölüm cezası, savaş ve yakın savaş tehdidi halleri dışında Türk hukuk sisteminden çıkarılmış, farklı dil ve lehçelerde yayın yapılması ve bunların öğrenilmesi önündeki hukuki engeller kaldırılmış, ifade özgürlüğü kapsamındaki eleştiri hakkına açıklık kazandırılmış, göçmen kaçakçılığı suçu Türk Ceza Kanunu kapsamına alınmış, dernek ve vakıfların faaliyetleri kolaylaştırılmıştır.

Ekonomik kriterler bakımından, kamu maliyesi ve bütçe, iç ve dış borçlanma, bankacılık ve para politikaları, ihale kanunu ve yabancı yatırım alanlarında AB müktesebatına uyum çalışmaları gerçekleştirilmiştir. AB’de, Türkiye’nin faydalanması için talep edilen Topluluk Programlarına katılım prosedürlerini tamamlamıştır. Çerçeve Anlaşma da onaylanarak yürürlüğe girmiş ve mali işbirliğinin etkinliği yolunda düzenlemeler yapılmıştır.

¹³⁰ 2002 Bilanço, Erişim: 03.04.2003
<http://www.mfa.gov.tr/ab/abab/TRAB2002Bilanco030103.htm>

Eylül ve Ekim aylarında adalet ve içişleri alanındaki uyum çalışmaları tamamlanarak yürürlüğe konulmuş ve Diyarbakır ve Şırnak'ta devam eden Olağanüstü Hal uygulaması sona ermiştir. 3 Aralık'ta, TBMM'ye yeni bir uyum yasası paketi sevk edilmiştir. Bu pakette, işkenceyle mücadele, ifade, basın ve dernek özgürlüğü, Siyasi Partiler Kanunu ve Milletvekili Seçim Kanunu ile ilgili maddeler yer almaktadır.

Bunun yanında, 21 Haziran 2003 tarihinde Selanik'te gerçekleştirilecek AB Zirvesi'ne kadar meclisten geçirilmesi gerektiği düşünülen 6. Uyum Paketi de Adalet Bakanlığı tarafından TBMM'ye sevk edilmiştir¹³¹. Bu uyum paketi, özel radyo ve televizyon yayınları, seçim yasakları, çocuğa karşı işlenen suçlar, cemaat vakıfları, yargılamanın yenilenmesi, ibadet yerleri, sinema ve müzik eserleri, Milli Güvenlik Kurulu'nun yetkileri, adli sicil kanunu, farklı dilde yayın, Terörle Mücadele Yasası'nın 8. maddesinin yürürlükten kaldırılması ile ilgili maddeler içermektedir.

B. TÜRKİYE'NİN BÖLGE ÜLKELERİYLE İLİŞKİLERİ

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Sovyetler Birliği'nin ve Doğu Bloğunun ortadan kalkmasıyla beraber, Türkiye'nin içinde bulunduğu coğrafi bölgede ortaya çıkan ekonomik, siyasal ve sosyal gelişmeler, liberal ekonomi ilkelerine doğru bir dönüşüm sürecini başlatmıştır.

1. Balkanlar

a. Genel Gelişim

Merkezi ve Doğu Avrupa'da ortaya çıkan ülkelerin içinde bulundukları ekonomik yapılanma süreci, Türkiye'nin bu bölgede yer almasında, fırsatların değerlendirilmesinde ve gelişmelerin içinde yer almasında etkili olmuş, 1990'lı yılların başında Türk dış politikasına yeni bir ivme ve çok yönlülük getirmiştir¹³². Uzun yıllar boyunca, savaş ve çatışmaların hüküm sürdüğü Balkanlar'da bölge ülkeleri yaşadıkları problemlere rağmen bölgede bir işbirliği hareketinin yaratılması

¹³¹ 6. Uyum Paketi, Erişim: 28.05.2003

<http://www.hurriyetim.com.tr/haber/0sid342@nvid270578.00.asp>

¹³² Türkiye'nin Dış Ekonomik İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, Ankara, 2000c, s.30

gerektiğinin farkına varmışlar ve 24-26 Şubat 1988'de Belgrad'ta, 24-25 Ekim 1990'da Tiran'da gerçekleştirilen Güneydoğu Avrupa ülkeleri dışişleri bakanları toplantılarıyla bölgesel işbirliği sürecinin altyapı çalışmaları başlatılmıştır¹³³. Bu toplantılarda tüm Balkan ülkeleri, demokrasiye olan inançlarını ve geleceklerinin Avrupa yolunda olduğunu deklare etmişler, ancak bu süreç Yugoslavya'da meydana gelen olaylar ve Yugoslavya'nın çözülmesiyle kesintiye uğramıştır¹³⁴.

(1) Güneydoğu Avrupa İşbirliği Süreci (SEEC)

1995'te imzalanan Dayton Barış Antlaşması'yla Kosova'ya özerk bir yönetim getiren ve Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'nin toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını koruyan BM kararı uygulanmaya başlanmış, böylelikle bölgede yeni bir işbirliği atmosferi yaratılmıştır¹³⁵. Güneydoğu Avrupa İşbirliği Süreci görüşmeleri de, 6-7 Temmuz 1996'da Sofya'da ve ardından 9-10 Haziran 1997'de Selanik'te gerçekleştirilen dışişleri bakanları toplantılarıyla devam etmiştir¹³⁶.

3-4 Kasım 1997'de Hırvatistan'da, Arnavutluk, Bulgaristan, Makedonya, Yunanistan, Romanya, Türkiye ve Yugoslavya devlet veya hükümet başkanları bir araya gelmişlerdir. Bu zirve toplantısıyla Güneydoğu Avrupa İşbirliği Süreci'nin temel hedefinin Avrupa-Atlantik kurumlarıyla entegrasyonun sağlanması olduğu Deklarasyon'da açıkça ifade edilmiş ve çağdaş bir Avrupalı kimliğinin oluşturulması için temel bir gereklilik olarak SEEC ülkelerinin ve halkının medeniyeti ve tarihi olmadan Avrupa'nın tamamlanamayacağı belirtilmiştir¹³⁷. Güneydoğu Avrupa İşbirliği Süreci ile ilgili söylenmesi gereken en önemli husus, sürecin daha geniş entegrasyon hareketlerine alternatif oluşturmadığı, sadece bu yöndeki hareketleri destekleyici ve tamamlayıcı olduğudur¹³⁸.

¹³³ Ünal Çeviköz., *European Integration and Regional Cooperation in Southeast Europe*, Perceptions, Vol: II, No:4, December 1997-February 1998, Erişim: 11.07.2002, <http://www.mfa.gov.tr/grupa/percept/default.htm>

¹³⁴ Levent Bilman., "The Regional Cooperation Initiatives in Southeast Europe and the Turkish Foreign Policy", *Perceptions*, Vol:III, No:3, September-November 1998, s.66

¹³⁵ NATO-Rusya Daimi Ortak Konsey Toplantısı, Erişim:20.05.2003, <http://www.nato.int/docu/other/tr/2000/p001205tr.htm>

¹³⁶ Ali Hikmet Alp., *The Southeast Europe Cooperation Process: An Unspectacular, Indigenaous Regional Cooperation Scheme*, Perceptions, Vol:V, No:3, September-November 2000., Erişim: 11.07.2002, <http://www.mfa.gov.tr/grupa/percept/default.htm>

¹³⁷ Çeviköz., a.g.e.

¹³⁸ Alp., a.g.e.

(2) Güneydoğu Avrupa İşbirliği Girişimi (SECI)

Dayton Barış Anlaşmasının desteklenmesi mekanizması çerçevesinde ABD tarafından bölgedeki problemlerin çözülmesi ve işbirliğinin sağlanması amacıyla başlatılan “Güneydoğu Avrupa İşbirliği Girişimi (SECI)” Ocak 1997 tarihinde işlerlik kazanmıştır¹³⁹. Bu kuruluşun amacı; üyeleri arasındaki ticari ve ekonomik işbirliğinin artırılması ve üyelerinin Avrupa Birliği bünyesine katılımlarının kolaylaştırılmasına yönelik çalışmalar yapmaktır. Kuruluşun üyeleri, Arnavutluk, Bosna-Hersek, Bulgaristan, Hırvatistan, Makedonya, Yunanistan, Macaristan, Moldova, Romanya, Slovenya, Türkiye ve üyeliği şimdilik dondurulmuş olan Yugoslavya’dır. ABD, AB, Dünya Bankası, Avrupa Yatırım Bankası gibi kuruluşlar bu girişime bazı projelerde destek vermektedir¹⁴⁰.

1997’de Cenevre’de gerçekleştirilen toplantıda Avrupa Komisyonu bir “Proje Taslağı” sunarak katılımcılara daha ileri bir işbirliği çalışması imkanı sunmuştur¹⁴¹. SECI de diğer Güneydoğu Avrupa girişimleri gibi, bölge ülkelerinin, Avrupa’nın yeni ekonomik ve güvenlik mimarisinde yer almalarına yardımcı olmaktadır¹⁴².

b. Avrupa Birliği’nin Balkanlara Yönelik Politikası

(1) Royaumont Süreci

Bosna-Hersek’teki savaşın ardından AB ve ABD Balkanlar’da bölgesel faaliyetlerin ilerletilmesi yönünde çalışmalarda bulunmuşlar, 13 Aralık 1995’te iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesi amacıyla Royaumont Girişimi’ni başlatmışlardır¹⁴³. Girişim, Güneydoğu Avrupa’da katılımcı ülkeler arasında güven, işbirliği ve diplomasiyi geliştirecek bir mekanizma kurulmasını öngörmektedir. AB dışişleri bakanlarının Şubat 1996’da gerçekleştirdikleri toplantıda Royaumont Süreci, bir AB girişimi olarak kabul edilmiştir. Bu süreç, bölgenin Avrupa kurumlarıyla

¹³⁹ Bilman., a.g.e., s.74

¹⁴⁰ Erkut Onursal., *Tamamlanan Bir SECI Projesi: Güneydoğu Avrupa Bölgesinde Sınır Geçişlerinin Kolaylaştırılması*, Erişim:20.05.2003, <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/Ocak2000/tamam.htm>

¹⁴¹ Çeviköz., a.g.e.

¹⁴² Bilman., a.g.e., s.74-75

¹⁴³ Bilman., a.g.e., s.70-72

entegrasyonunu ilerletebilecek ve Güneydoğu Avrupa ülkeleri için AGİT'de yer alma imkanı sağlayacaktır¹⁴⁴.

(2) İstikrar Paktı

Royaumont sonrası, bölgede güven ve işbirliğinin geliştirilmesi amacıyla daha kapsamlı bir plan uygulanması öngörülmüş ve 10 Haziran 1999'da AB, İstikrar Paktı'nın önderliğini yapmıştır¹⁴⁵. İstikrar Paktı 40'dan fazla ülkenin, organizasyonun ve bölgesel grubun taahhüt ettiği politik bir bildiridir. Bölge ülkeleri, Türkiye, Avrupa Birliği (AB), Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü (NATO), Birleşmiş Milletler (BM), Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT), Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD), Avrupa Konseyi, bunlardan sadece bir kaçıdır¹⁴⁶.

İstikrar Paktı, bir mali yardım veya uygulama ajansı değil, Güneydoğu Avrupa'nın tümünü etkileyen sorunlarla ilgili koordine stratejiler geliştirmeyi amaçlayan uluslararası bir kuruluştur¹⁴⁷. AB'nin, Balkanlarda İstikrar Paktı çerçevesinde kapsamlı yardım programları üstlenmek suretiyle, bölgenin hem ekonomik kalkınmasına, hem barışın sağlanmasına ön ayak olması düşünülmektedir¹⁴⁸.

AB Balkanlar'a İstikrar Paktı ile 1991-2001 yılları arasında 6 milyar dolar yardım yapmış, 2001 yılında da 845 milyon dolar vermiştir¹⁴⁹. 2002-2006 dönemi için öngörülen yardım miktarı ise, 11.5 milyar Euro'dur¹⁵⁰.

¹⁴⁴ Çeviköz., a.g.e.

¹⁴⁵ Heinz Kramer., "The European Union in the Balkans: Another Step Towards European Integration", **Perceptions**, Vol:V., No:3., September-November 2000., s.22

¹⁴⁶ Bodo Hombach., "Stability Pact for Southeastern Europe: A New Perspective for the Region", **Perceptions**, Vol:V, No:3, September-November 2000., s.9

¹⁴⁷ Stewart Henderson., *İstikrar Paktı*, Erişim: 20.05.2003, <http://www.nato.int/docu/review/2002/issue3/turkish/summaries.html>

¹⁴⁸ Sami Kohen., *AB'nin Balkanlardaki Rolü*, Erişim: 20.05.2003, http://www.deltur.cec.eu.int/guncel/ghaberl_05.html

¹⁴⁹ Reşat Arım., *Balkanlar; Krizlerin İkinci On Yılı.*, Erişim: 20.05.2003, http://www.foreignpolicy.org.tr/tur/makale/rarim_290302htm

¹⁵⁰ Hombach., a.g.e., s.10

(3) Genişleme Süreci ve Balkanlar

İstikrar Paktı'na ek olarak, üyeliğe doğru geçici bir adım olarak AB, İstikrar ve Katılım Anlaşmaları (SAA) düzenlemiştir. Bu anlaşmalar AB'yle akdi bir ilişkisi olmayan Arnavutluk, Bosna-Hersek, Hırvatistan, Yugoslavya ve Makedonya'yı kapsamaktadır. Bu ölkelerle AB arasında ekonomik, politik ve sosyal işbirliğini arttırmaya yönelik olarak yeni bir yardım mekanizması olan CARDS geliştirilmiřtir¹⁵¹. Bu mekanizmalarla bölgede ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi, demokratikleşme sürecinin ilerletilmesi ve finansal yardımda bulunulması amaçlanmaktadır. Aynı zamanda SAA'ların başarıyla tamamlanması AB'yle tam entegrasyon olanağı sunmaktadır¹⁵².

İstikrar Paktı'nın öngördüğü kalıcı istikrarın sağlanması için demokrasi ve ekonomik gelişmeyi de içeren kapsamlı bir stratejinin uygulanması gerekliliği AB'yi bu yönde bir strateji izlemeye ve Balkanlar'da durumu kontrol altına almaya itmiřtir¹⁵³.

AB, Balkanlar'a yönelik uyguladığı politikada, bölgede devam eden istikrarsızlıklar sebebiyle ölkelerin pek çok yardımı almaya hak kazanamamaları, bölgede demokrasi ve hukuk kurallarının yerleşememesi ve AB kurumlarının etkinliğinin sağlanamaması gibi sorunlarla karşılaşmıştır. Ancak bu politikanın genişleme süreciyle beraber yürütölmesi ve gelecekteki üye sayısının 28'den 33'e çıkarılması düşüncesi ölkeleri ortak bir fikir etrafında birleřtirmektedir¹⁵⁴.

c. Türkiye-Balkanlar Ekonomik İlişkileri

Türkiye, 1990'lardan itibaren Balkanlar'da aktif bir politika izlemiş, Arnavutluk ve Makedonya ordularının modernleştirilmesine katkıda bulunmak amacıyla askeri anlaşmalar imzalamış, Bulgaristan'la tehdidin azaltılmasına yönelik güvenlik anlaşmaları imzalamış, karşılıklı anlayış süreci başlatılmıştır. Bu aktif politika kimi zaman Yunanistan tarafından, Balkanlarda kendi egemenliğini gerçekleştirmeye

¹⁵¹ Hombach., a.g.e., s.11

¹⁵² Kramer., 2000, s.28-30

¹⁵³ Sedat Ergin., *Savaştan Sonra Barışı Kazanmak*, Erişim: 20.05.2003,

<http://www.arsiv.hurriyetim.com.tr/hur/turk/99/07/31/dunya/03dun.htm>

¹⁵⁴ Kramer., 2000, s.33-38

yönelik bir stratejik plan olarak algılanmış olsa da, Balkanlar'da NATO müttefiki olma doğrultusunda bir yol seçen Türkiye, Bosna ve Kosova'da NATO'nun veya BM'nin gerçekleştirdiği operasyonlarda askeri güçler içinde yer almış ve Balkanlarda çokuluslu bir barış gücünün oluşturulmasında öncülük etmiştir¹⁵⁵.

Türkiye, Balkanlarda sağlanabilecek her türlü işbirliğinin bölge ülkelerine ve Türkiye'ye yararlı olacağı anlayışıyla, bölgedeki tek işbirliği forumu olan SECI'ye destek sağlamakta ve çalışmalarına katılmakta, ekonomik içerikli işbirliği projeleri üzerinde çalışmalar gerçekleştirmektedir¹⁵⁶. 1998 yılında girişime başkanlık eden Türkiye "Güneydoğu Avrupa'da İyi Komşuluk, İstikrar, Güvenlik ve İşbirliği Şartı"nı hazırlamış, Şart 11-12 Şubat 2000 tarihlerinde Romanya'da gerçekleştirilen zirvede imzalanmıştır¹⁵⁷.

İstikrar Paketi kapsamında Türkiye , KOBİ'lerin, bankacılık ve sigortacılık hizmetlerinin geliştirilmesi, özel sektörün faaliyetlerinin geliştirilmesi için 5 milyon dolarlık mali yardım yapılması, Türk firmalarının Pakt projelerinde yer alması için 15 milyon dolarlık Eximbank kredisi kullanılması gibi yardım programlarıyla destek vermiştir¹⁵⁸.

Balkanlar'da sürdürülen AB üyeliğine yönelik politikanın sonucu olarak, AB ile kurumsal düzeydeki ilişkileri gelişmiş, son on yılda da ticari ilişkileri büyük ölçüde AB'ye kaymıştır. Ticari sektörlerinde meydana gelen değişikliklerle bu ülkeler, sanayi ülkesi haline gelmeye başlamışlar ve bu anlamda da Türkiye'nin rakibi olmuşlardır. Bunun nedeni büyük ölçüde Batı Avrupa'dan gelen teknolojik sermaye transferidir. Türkiye'nin, bölgedeki birçok ülkeyle serbest ticaret anlaşması vardır ve bölge ülkelerinin modernleşmesiyle ticaretin artması imkanı doğmuştur. Coğrafi yakınlık olgusu, özel sektörün ulaşım kolaylıkları sayesinde rekabet gücü kazanmasına yol açacak ve bölgeye gelebilecek sermaye akışıyla ticareti geliştirecektir¹⁵⁹.

¹⁵⁵ F.Stephen Larrabee., Ian O. Lesser., **Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty**, Center for Middle East Public Policy, National Security Research Division RAND, Pittsburgh., 2003, s.93-100

¹⁵⁶ T.C. Başbakanlık DPT Yayınları., 2000c., s.55

¹⁵⁷ *Türkiye'nin Bazı Bölgesel Sorunlara Yaklaşımı-Balkanlar*, Erişim: 20.05.2003, <http://www.msb.gov.tr/Birimler/GnPPD/GnPPDBeyazKBol2Kis4.htm>

¹⁵⁸ Fügen Ok., *İstikrar Paketi ve Türkiye*, Erişim: 20.05.2003, <http://www.mfa.gov.tr/turkce/grupe/ues/ok.htm>

¹⁵⁹ Hüsamettin Nebioğlu., "AB Yolunda Türkiye'nin Dış Ekonomik İlişkileri"., **Avrupa Yolunda Türkiye'nin Dış Ekonomik İlişkileri ve Bölgesel İşbirliği Stratejileri**, İstanbul Sanayi Odası Yayınları., İstanbul, 2001, s.21-22

2. Türk Cumhuriyetleri

a. Genel Gelişim

1991 yılında Orta Asya Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarını kazanmaları, Sovyetler Birliği içindeki ekonomik açıdan bütünleştirici ve tamamlayıcı unsurların işlevlerine son vermiş, Sovyet sisteminin çözülmesi bu ülkelerin aralarındaki ticari ve ekonomik ilişkilere önemli bir darbe vurmuştur. Küreselleşme süreciyle birlikte üretimin önem kazanması, bu ülkeler için pazar ekonomisine geçmeyi zorunlu kılmıştır¹⁶⁰.

1990'larda bölge merkezli dış siyasi açılımlara öncelik veren dış politika uygulamaları, Türkiye'yi hızla bölgedeki koşullara ayak uydurma ve bölgesel girişimlerde bulunmaya yöneltmiş, etkisini genişletebileceği yeni bir dünya ile karşı karşıya bırakmıştır¹⁶¹. Türkiye 1991-1992 yıllarında Sovyetlerden kopan Türk Cumhuriyetlerini tanıyan ilk ülkelerden birisi olmuştur. Türkiye, o yıllardan bu yana bu yeni cumhuriyetler için bir model oluşturmaktadır. Bunun da ötesinde Türkiye, bu ülkelerin gelişmiş batı ekonomileri ile entegrasyonuna yardımcı olmak gibi bir rol de üstlenmiş bulunmaktadır¹⁶².

Türk Modeli, özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında, Türkiye'nin dış politikada gerçek seçimini yapması ve NATO, OECD, Avrupa Konseyi gibi Batılı kurumlara üye olmasıyla kendini göstermeye başlamıştır. 1990'ların başında ise, Türk Modeli, "Çoğunluk nüfusu Müslüman olan, demokrasi ve laiklik kavramlarını benimsemiş bir sistemle idare edilen, Batı'yla işbirliğini benimsemiş ve piyasa ekonomisine sahip yapısıyla tam anlamını bulmuştur¹⁶³.

¹⁶⁰ Yücel Güçlü., *Türkiye'nin Orta Asya Cumhuriyetleriyle Ekonomik İlişkileri*., Erişim: 20.05.2003, <http://www.mfa.gov.tr/turkce/grupe/ues-4/TurkiyeninDisEkonomikIlişkileri.htm>

¹⁶¹ Heinz Kramer., *Will Central Asia Become Turkey's Sphere of Influence?*, Perceptions, Vol:I, No:1, March-May 1996., Erişim: 11.07.2002, <http://www.mfa.gov.tr/grupa/percept/default.htm>

¹⁶² T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 2000c., s.32

¹⁶³ İdris Bal., "Turkish Model and the Turkic Republics", *Perceptions*, Vol:III, No:3, September-November 1998., s.113

1990'larda Batı tarafından, eski Sovyetler Birliği'nin Müslüman ülkeleri için en ideal modelin Türk Modeli olduğu düşünülmekteydi. Batılıların bu modele destek vermesinin altında üç faktör vardı¹⁶⁴; laiklik ve demokrasi, ortak kültür, Türkiye'nin ekonomik geçişinde yaşadığı tecrübeler.

Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazandıktan sonra, eski sistemleri üzerinde gerçekleştirdikleri reformlarda model alacakları ülke tipi olarak, Türkiye ve İran'ın belirmesi ve İran'ın İslami bir rejime sahip olması, bu rejimi bölgeye ihraç etme olasılığı, kendi çıkarlarının zedeleneyeceğini düşünen Batının ve özellikle Amerika'nın, Türkiye'de var olan laik, demokratik ve Batılı sistemi desteklemesine yol açmıştır. Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında İslam, Türk dili gibi birleştirici faktörlerin, ortak bir kültürün bulunması ve Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri kamuoyunda olumlu bir izlenime sahip olması, mevcut problemlerine rağmen model gösterilmesinde etkili olmuştur.

Orta Asya'da uygulanan ekonomik sistem gereği bu ülkeler, tarım ve aramalarına yönelik üretim yapmakta, kamu hizmetleri etkin olmayan birimler tarafından yönetilmekte, yabancı yatırımlar için elverişli koşullar taşımamakta ve bu durum da, ekonomide rekabetin olmamasına ve teknolojik geriliğe sebep olmaktaydı. Uzun yıllar merkezi sistem altında yaşamlarını sürdüren insanlar, piyasa ekonomisinin tecrübelerinden yoksun olmaları sebebiyle, bir başka ülkenin deneyimlerini kullanmaya ihtiyaç duymaktaydılar. Bu ülke modelinin benzer bir sosyal ve kültürel yapıya sahip olması halinde daha elverişli bir süreç oluşacağına inanılmaktaydı. Türkiye'nin merkezi olarak yönetilen ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş sürecinde gösterdiği başarı, 1990'larda Türk Modeli'nin yükselmesindeki önemli faktörlerdendir.

Bunun yanında ekonomik ve politik yönden, çok geri kalmış olan yeni cumhuriyetler de, Türkiye'yi bölgede liderlik potansiyeline sahip bir ülke olarak görmüş ve rol model olarak benimsemişlerdir. Bu gelişmeler Türkiye'nin, Batı ile ilişkisinde kazanç elde edebileceği yönünde bir beklenti içine girmesine neden olmuş, Orta Asya ile ilişkilerin boyut ve hacmine büyük önem verilmiştir¹⁶⁵.

¹⁶⁴ Bal., a.g.e., s.114

¹⁶⁵ Kramer., 1996

b. Avrupa Birliği'nin Türk Cumhuriyetleri'ne Yönelik Politikası

Orta Asya, Avrupa Birliği'nin dış politikasında öncelikli alanlardan biridir. Özellikle Türk Cumhuriyetleri ile serbest ticaret anlaşmaları yapmak ilgi alanları arasında yer almaktadır.

Orta Asya'daki devletlere AB yardımı için başlıca araç, TACIS programıdır. 1991 yılında başlatılan bu program, 2000-2006 dönemi için 3.138 milyar Euro tutarında bir bütçeye sahiptir. Programın ana hedefi, demokrasiyi ve hukuk devletini takviye etmek ve piyasa ekonomisine geçişe yardımcı olmak için teknik bilgi ve uzmanlık sağlamaktır¹⁶⁶.

1996'da AB, Azerbaycan'la Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması imzalanmış, 1999'da onaylanarak yürürlüğe girmiştir¹⁶⁷. Ayrıca Azerbaycan ile AB arasında ticaretin serbestleştirilmesine yönelik anlaşma 1997'de imzalanmış ve işbirliğinin ticaretle ilgili bölümlerini düzenlemiştir. Anlaşmaya göre tarafların birbirlerine verdiği "En Çok Kayrılan Ülke" statüsü (MFN Clause) çerçevesinde taraflar, fikri mülkiyet haklarını koruma ve gümrük alanında işbirliği sorumluluğunu üstlenmişlerdir.

AB'nin güçlü bir blok olarak dünyada kendini göstermesiyle, Kazakistan'ın dış politika öncelikleri arasında AB öncelikli bir yer almaya başlamıştır. AB ile Kazakistan arasında imzalanan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması 1999'da yürürlüğe girmiş, Kazakistan'ın AB ülkeleri ile ticaret hacmi 2,7 milyar dolara ulaşmıştır¹⁶⁸. Kazakistan ve AB arasında çevre koruma, telekomünikasyon ve uyuşturucu kaçakçılığına karşı mücadele konularında ortak programlar yürütülmesi öngörülmektedir.

AB, Kırgızistan'la da ilişkilerini geliştirmek amacıyla 1994'te Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşma, AT ile eski SSCB arasında 1989 yılında imzalanan Ticaret ve İşbirliği Anlaşması'nın yerini almakta olup, demokratik değerler ve insan hakları temelinde siyasi diyalogun artırılması ile ticaret ve hizmetler

¹⁶⁶ *Avrupa Birliği ve Dünya*., Erişim: 20.05.2003, <http://www.deltur.cec.eu.int/ab.html>

¹⁶⁷ **Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Bölge Ülkeleri İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu**., T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları., Ankara., 2000d, s.14

¹⁶⁸ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları., 2000d., s.19

alanında işbirliğini öngörmektedir¹⁶⁹. Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması'nın ticari hükümlerini gerçekleştirmeye yönelik olarak da bir dizi anlaşma imzalanmıştır.

AB-Özbekistan ilişkilerinde insan hakları ihlalleri nedeniyle belirli bir soğuk dönem yaşanmış olmasına rağmen, Almanya, İngiltere ve Fransa gibi bazı AB ülkelerinin Özbekistan ile ilişkilerini geliştirme yönünde sürekli çaba göstermeleri dikkat çekmektedir. Aynı zamanda Özbekistan'ın Batı ile daha yakın ilişkiler kurma çabaları içinde Avrupa ülkeleri önemli rol oynamaktadır.

Avrupa Parlamentosu Dış İlişkiler Komitesinin 1998'de gerçekleştirdiği oturumda, AB-Özbekistan ilişkileri ele alınmış, insan hakları alanındaki gelişmelerin yakından takip edilmesi koşuluna bağlı olarak, AB ile Özbekistan arasında bir Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması imzalanması onaylanmıştır¹⁷⁰.

c. Türkiye-Türk Cumhuriyetleri Ekonomik İlişkileri

Türkiye'nin bu ülkelerle ilişkileri, 1991 sonundan itibaren ve özellikle 1992 yılı boyunca Cumhurbaşkanı, Başbakan ve üst düzey bir çok ziyaretler, Türk büyükelçiliklerinin açılışı, bu cumhuriyetlere yapılan yardımın daha iyi koordine edilmesi için Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı'nın (TİKA) kuruluşu, bu ülkelerin liderlerinin Türkiye'yi ziyaretleri, Ankara'da I. Türkçe Konuşan Ülkeler Zirvesi'nin yapılmasıyla hızlı bir gelişme göstermiştir¹⁷¹.

1992 yılından bu yana imzalanan anlaşmalarla bu ülkelere 1,2 milyar doların üzerinde Eximbank kredisi açılması, gençlere ve hizmet sektöründe çalışanlara Türkiye'de eğitim görme imkanı tanınması, telefon, uydu ve havayollarında altyapı yatırımlarının gerçekleştirilmesi, ülkelerin bağımsızlıklarının ilk döneminde ekonomik sıkıntılarını hafifleterek dışa açılmalarında yararlı olmuştur¹⁷². Türk radyo-televizyon yayınlarının uydular vasıtasıyla bölgede izlenebilmesi, Azerbaycan'ın 1991'de Kiril

¹⁶⁹ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları., 2000d., s.37

¹⁷⁰ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları., 2000d., s.47

¹⁷¹ **Avrupa Birliği ve Dış Ekonomik İlişkilerde Gelişmeler**, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları., Ankara, 2000e., s. 35-38

¹⁷² Güçlü., a.g.e.

alfabesini bırakarak yerine Latin harflerini kabul etmesi, Türkiye'nin, kendisini bölgede kültürel bir dış güç olarak kanıtlamasına imkan tanımıştır¹⁷³.

Türk sanayici ve işadamları da, bu cumhuriyetlerdeki piyasayla ilgilenmişlerdir. İnşaat firmaları, bu ülkelerde modern havaalanı, otel ve fabrika inşa etme projeleri alanlarında istihdam yaratmış, tekstil endüstrisi bu ülkelerde ortaklıklar kurarak işbirliğini geliştirmişlerdir. Türkiye'nin bölge ülkeleriyle son yıllarda gerçekleştirdiği ticaret önemli ölçüde gelişmiştir¹⁷⁴. Bağımsızlığın ilk yıllarında normal boyutlarda gerçekleşen ticaret hacmi, 2000 yılı sonunda 1,5 milyar dolar düzeyine ulaşmış, bölgede Türk girişimcilerce toplam 6,5 milyar dolarlık yatırım yapılmış, müteahhitlik hizmetlerimiz ise 4 milyar doları aşmıştır. Halen bölgede 2500'den fazla Türk firması faaliyet göstermektedir¹⁷⁵.

(1) Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı

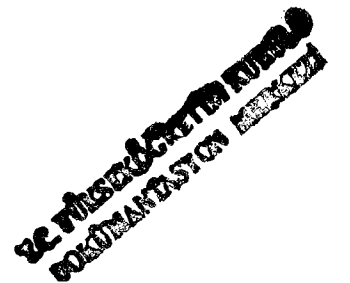
SSCB'nin dağılmasından sonra, Kafkaslar ve Orta Asya ülkelerinin ekonomik kalkınmalarının kısa vadede başarılması için bu ülkelerde bulunan rezervlerin işletilmesinin ve Batı piyasalarına ulaştırılmasının faydalı olacağı düşünülmüştür. Bu sebeple, Hazar havzası petrol ve gaz kaynakları yoğun bir ilginin odağı olmuştur. Türkiye'nin, enerji alanındaki ihtiyaçları çerçevesinde, başta Hazar bölgesi olmak üzere eski Sovyetler Birliği coğrafyasında alternatif güzergahlara yönelik çalışmalarda aktif rol üstlenmiş ve Avrasya bölgesindeki taleplere cevap verebilmek için Doğu-Batı Enerji Koridoru projesi geliştirilmiştir.

Doğu-Batı Enerji Koridoru, Kafkasya ve Orta Asya ülkelerinin enerji kaynaklarının Batı pazarlarına güvenli ve farklı hatlardan ulaştırılmasını öngörmektedir. Doğu-Batı Enerji Koridoru, Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Petrol Boru Hattı, Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı ile Hazar Geçişli (Türkmenistan-Türkiye-Avrupa) Doğalgaz Boru Hattı tasarımlarını kapsamaktadır.

¹⁷³ Mert Gökırmak., *Avrasya Jeopolitiğinde Türkiye*, Erişim: 20.05.2003, <http://www.iktisat.uludag.edu.tr/dergi/11/12.mert.htm>

¹⁷⁴ Kramer., 1996

¹⁷⁵ Güçlü., a.g.e.

BTC petrol boru hattı projesinin hayata geçirilmesi için gerekli hukuki alt yapı 2000 yılında tamamlanmıştır. BTC boru hattının temel atma töreni 2002'de gerçekleştirilmiştir¹⁷⁶. Proje dünyanın önde gelen petrol şirketlerinin projesi olarak yürütülmektedir. Hazar petrolünü taşıyacak ilk tankerin 2005 yılının ilk yarısında Ceyhan'dan yüklenmesi planlanmaktadır. BTC boru hattının tamamlanmasıyla, Hazar denizinden çıkacak petrolün en ekonomik şekilde Batı pazarlarına ulaştırılması, Boğazlarda tehlikeli yük taşımacılığının azaltılması amaçlanmaktadır.

(2) Hazar Geçişli Doğal Gaz Boru Hattı

Türkmenistan, Suudi Arabistan, Katar, Rusya ve İran'ın ardından dünyanın beşinci büyük doğal gaz rezervine sahiptir. 1998'de Türkiye ve Türkmenistan arasında "Hazar geçişli Türkmenistan-Türkiye-Avrupa doğal gaz boru hattı projesinin gerçekleştirilmesi ve Türkmenistan doğal gazının Türkiye'ye satışına ilişkin anlaşma imzalanmıştır¹⁷⁷.

Anlaşma 30 yıllık bir süreyi kapsamaktadır. Kararlaştırılacak bir süre içerisinde 16 milyar metreküpü Türkiye tarafından satın alınmak, kalanı da Avrupa'ya sevk edilmek üzere yılda toplam 30 milyar m³ Türkmen doğalgazının Hazar denizinin altından, Azerbaycan ve Gürcistan üzerinden Türkiye'ye, oradan da Avrupa'ya boru hattı ile taşınması öngörülmektedir.

Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki ekonomik ilişkinin gelişmesini sınırlayan faktörler, bir taraftan Orta Asya ülkelerinin Rusya'ya olan ekonomik bağımlılıklarını kolaylıkla azaltamamaları, diğer taraftan Türkiye'nin, ortaklarının ihtiyaç duyduğu ekonomik ve finansal kaynak ihtiyacını tam olarak karşılayamamasıdır. Orta Asya Cumhuriyetleri, içinde bulundukları ekonomik darboğaz ve döviz sıkıntısı sebebiyle uluslararası ekonomik faaliyetlerini sınırlı tutmak zorunda kalmakta, Türkiye'nin bu ülkelere sağlayacağı ticari borç ve kredi imkanları da, kendi dış borçları nedeniyle sınırlı kalmaktadır¹⁷⁸.

¹⁷⁶ Türkiye'nin Enerji Politikası, Erişim: 20.04.2003, <http://www.mfa.gov.tr/turkce/grupa/enerji.htm>

¹⁷⁷ Hazar Geçişli Türkmenistan-Türkiye-Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı Projesi, Erişim: 30.09.2002, <http://www.mfa.gov.tr/turkce/grupa/default.htm>

¹⁷⁸ Kramer., 1996

Tablo 8 : Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerinden İthalatı

YILLAR	İTHALAT MİKTARI (MİLYON\$)	TOPLAM İTHALAT İÇİNDEKİ PAYI (%)
1994	189.7	0.8
1995	287.3	0.8
1996	304.0	0.7
1997	391.9	0.8
1998	449.0	1.0
1999	457.2	1.1
2000	625.5	1.2
2001	283	0.7
2002	449	0.9

Kaynak: Temel Ekonomik Göstergeler, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, Ankara, 2001; <http://www.dtm.gov.tr/rakamlar/disticaret.htm>, Erişim: 05.04.2003

Tablo 8'de Türkiye'nin bu ülkelerden yaptığı ithalat yer almaktadır. İncelediğimizde, ithalat miktarının artan bir seyir izlediğini ve Türkiye'nin toplam ithalatındaki paylarının da arttığını görmekteyiz. Bu durum, bağımsızlıklarını kazandıkları ilk yıllara oranla ekonomilerinin dışa açılma derecelerinin arttığını ve Türkiye'nin ticaretinde giderek artan bir yere sahip olduklarını ifade etmektedir.

Tablo 9 : Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerine İhracatı

YILLAR	İHRACAT MİKTARI (MİLYON \$)	TOPLAM İHRACAT İÇİNDEKİ PAYI (%)
1994	429.6	2.4
1995	543.0	2.5
1996	747.2	3.2
1997	858.4	3.3
1998	835.0	3.1
1999	573.6	2.2
2000	565.0	2.1
2001	557	1.8
2002	615	1.8

Kaynak: Temel Ekonomik Göstergeler, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, Ankara, 2001; <http://www.dtm.gov.tr/rakamlar/disticaret.htm>, Erişim: 05.04.2003

Tablo 9'a baktığımızda, Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri'ne gerçekleştirdiği ihracatın ilk yıllarda artan bir seyir izlemesine rağmen son yıllarda, özellikle krizin yaşandığı 1998 sonrası düşüşe geçtiği görülmektedir. İhracatın payının küçük olmasının en önemli sebebi ise, bu ülkelerin Rusya'ya bağımlılıklarının halen büyük ölçüde devam ediyor olmasıdır. Türkiye açısından baktığımızda, bu ülkelerdeki pazar, Türkiye'nin ticaret yaptığı diğer ülkelerin pazar koşullarına sahip değildir. Bu sebeple, satın alma gücü ve büyüklüğü bakımından bu ülkeler de Türkiye için önemli ticari ortaklar arasında sayılamaz.

3. Orta Doğu

a. Genel Gelişim

Günümüze kadar Orta Doğu, dünyada hızla yayılan ekonomik bölgeselleşme sürecinde önemli bir istisna olarak görülmektedir. Orta Doğu'daki bölge içi ticaret ve yatırımlar, otuz sene önceki sayısından düşük bir ekonomik entegrasyon süreci içindedir. Orta Doğu genel olarak bir bölgesel ekonomik sistem kurmak için gereken örgütlenmeden yoksun durumdadır¹⁷⁹.

1981'de ekonomik işbirliğini ilerletmek amacıyla kurulan Körfez İşbirliği Konseyi (KİK/GCC) İran-Irak Savaşı sebebiyle çıkan anlaşmazlıklar nedeniyle dağılmıştır. Bölge ülkelerinin bir entegrasyon girişiminde bulunmaları için yoğun ticari faaliyetlerin olması gerekmektedir. Oysa bu ülkelerin en önemli ticari ortakları Orta Doğu dışındaki ülkelerdir. Bölgede rekabeti sınırlayan tekелci bir yapının hakim oluşu da entegrasyon için olumsuz bir durum yaratmaktadır¹⁸⁰.

1991'de Arap-İsrail Barış sürecinin başlamasıyla birlikte bölgede ilk defa ekonomi, barışın sağlanmasında aracı olarak kullanılmıştır. Arap Ortak Pazarı'nın kurulmasına yönelik planlar geliştirilmiş ancak bu girişim, ekonomik etkinliği sağlamakta başarısız olmuş, sınırlar arasında ekonomik faaliyetler arttırılamamıştır¹⁸¹. Bu durum, dünya ekonomisindeki rekabet artarken, Orta Doğu ülkelerinin yüksek koruma oranları altında kalmasına ve ekonomik etkinliğin azalmasına yol açmıştır.

Mısır, İsrail, Filistin, Ürdün ve Türkiye bölgede işbirliğini geliştirme ve diplomatik ilişkilerin ilerletilmesi konusundaki niyetlerini beyan etmektedirler. Ayrıca bu ülkeler, ekonomik işbirliğine imkan tanıyan çeşitlendirilmiş ekonomik yapılara da sahiptir. Bu ülkelerin ekonomileri arasındaki bağımlılığın artması ölçüsünde ekonomik entegrasyon derinleşecektir. 1995'te, Mısır, Irak, Suriye ve Türkiye elektrik

¹⁷⁹ Agnes Levallois, "Türkiye'nin Avrupa ve ABD Politikalarındaki Yeri: Ortak Noktalar, Ayrı Noktalar ve Etkileşimler" Konulu Seminer Notları, CERI-Centre D'études et de Recherches Internationales, Paris, 2001, Erişim: 15.05.2003, <http://www.tesev.org.tr/ocak02/t2.html>

¹⁸⁰ Levallois., a.g.e., s.98

¹⁸¹ Kemal Kirişçi., *Turkey in Search of Security in the Middle- East: The Economic Dimension*, Perceptions, Vol:I, No:1, March-May 1996, Erişim: 11.07.2002, <http://www.mfa.gov.tr/grupa/percept/default.htm>

şebekelerinin birbirine bağlanmasına yönelik bir anlaşma imzalamışlardır Fas ve Tunus'a baktığımızda işbirliği koşullarına büyük ölçüde sahip olmalarına rağmen AB ile devam eden ilişkileri ve yakınlıkları ekonomik önceliklerini belirlemektedir¹⁸².

İsrail hükümetinin 25 Mayıs 2003 'te, Amerika'nın ortaya koyduğu ve 2005 yılına kadar bir Filistin devletinin kurulmasını öngören Yol Haritası'nı şartlı olarak onaylamasıyla, ilk kez bir İsrail hükümeti, Filistinlilerin devlet kurma hakkını resmen tanımıştır¹⁸³. Orta Doğu'da kalıcı barışa giden yol haritasında; 1. aşamada, Filistinlilerin siyasi reformlar gerçekleştirmesi ve İsrail'in işgal altındaki topraklardan çekilmesi, 2. aşamada, bağımsız Filistin devletinin kurulması, 3. aşamada ise 2004-2005 yıllarında tarafların statüsünün kalıcı hale getirilmesi, sınırlara son halinin verilmesi ve Arap ülkelerinin barış anlaşmasını onaylaması öngörülmektedir¹⁸⁴.

Böylelikle Orta Doğu'da kalıcı barışın sağlanmasına yönelik bir adım atılmakta ve bölgede istikrarın temelleri atılmış olmaktadır. Bu süreç sonrası, Orta Doğu'da ülkelerin ekonomik ilişkilerinin ilerletilmesi ve ekonomik işbirliğinin oluşturulmasına imkan tanınmış olacaktır.

b. Avrupa Birliği'nin Orta Doğu'ya Yönelik Politikası

Avrupa-Arap diyalogunun bir bölümü olarak kurulan ilişkiler genel itibariyle 1990'lardaki Akdeniz vizyonunun belkemiğini oluşturmuştur. Avrupa Birliği ile Orta Doğu'nun Akdeniz'e kıyısı olan ülkeleri arasında kurulan ilişkiler çeşitli yönlerde gelişmektedir. AB bir taraftan "Akdeniz Politikası" yoluyla bu ülkelerle ikili ilişkilerini geliştirirken diğer taraftan, Orta Doğu'daki Arap Magrip Birliği, Körfez İşbirliği Konseyi gibi alt bölgesel organizasyonlarla yapılan çok taraflı işbirliğiyle bölgesel bloklara destek vermektedir¹⁸⁵.

Avrupa Birliği'nin Yenileştirilmiş Akdeniz Politikası içinde yer alan Orta Doğu ülkeleriyle ilişkiler ikili ticaret anlaşmaları şeklinde gelişmektedir. Kasım 1995'te Barcelona'da düzenlenen Avrupa-Akdeniz Konferansı'nda ortaklık için temel ilkeleri

¹⁸² Kirişçi., a.g.e.

¹⁸³ "Filistin devletine evet", **Hürriyet**, 26.05.2003

¹⁸⁴ "Şaron ilk kez işgal dedi" **Milliyet**, 28.05.2003

¹⁸⁵ Pınar Bilgin., *Inventing Middle East the Making of Regions Through Security Discourses*, The Fourth Nordic Conference on Middle Eastern Studies, Oslo, 13-16 August 1998, Erişim: 14.03.2002, <http://www.hf.uib.no/smi/pao/bilgin.html>

içeren bir bildirge kabul edilmiş ve diyalog ve işbirliği süreci başlatılmıştır. Bu süreçte Cezayir, Fas, İsrail, Kıbrıs, Lübnan, Malta, Mısır, Suriye, Tunus, Türkiye, Ürdün ve Filistin Yönetimi yer almaktadır¹⁸⁶.

Temel amacı taraf ülkeler arasındaki ticaretin serbestleştirilmesiyle gelişmişlik düzeylerindeki farklılıkların ortadan kaldırılması olan AB-Akdeniz İşbirliği Politikası'nın ana hatlarını, siyasi ve güvenlik; ekonomik ve mali alanlarda işbirliği ile sosyo-kültürel ve insani konularda kaydedilebilecek ilerlemelere ilişkin önlemler oluşturmaktadır. Bu yeni politika, serbest ticaret alanı yaratılarak ekonomik dönüşüm, barış ve istikrarın sağlanması ve iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesiyle sosyo-ekonomik dengenin desteklenmesi, mali yardımda bulunularak bölgesel bütünleşmenin sağlanması gibi üç unsuru bünyesinde bulundurmaktadır¹⁸⁷.

2010 yılına kadar sürecek geçiş dönemi sonrasında Akdeniz havzasında bir serbest ticaret bölgesinin kurulması için bölgedeki ülkelerin ekonomik açıdan desteklenmeleri amacıyla gerekli mali yardımların koordineli bir şekilde gerçekleştirilmesi gereği ortaya çıkmıştır. Bu ülkelere AB bütçesinden, Avrupa Yatırım Bankası'ndan ve Akdeniz ülkeleri için geliştirilen MEDA Programı yoluyla mali destek sağlanmaktadır¹⁸⁸.

Soğuk Savaş döneminin sona ermesi ve gerginliğin ortadan kalkmasıyla bölgede oluşan atmosfer ve devam eden Arap-İsrail Barış Süreci, AB'nin 1990 sonrası, dikkatini ikili projelerden bölgesel bağımlılığı ve devletler arası işbirliğini sağlayacak bölgesel projelere yöneltmesine yardımcı olmuştur¹⁸⁹. AB aynı zamanda bölgesel organizasyonların düzenli işlemesi çalışmalarına katkıda bulunmak amacıyla bu örgütlerle işbirliği çalışmalarını da üstlenmiştir.

¹⁸⁶ Bernard Delpuech., **Avrupa-Akdeniz Ortaklığı**, Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği Yayınları, Ankara, 1997, s.4

¹⁸⁷ *AB-Üçüncü Ülkeler.*, Erişim:14.03.2002,

<http://www.foreigntrade.gov.tr/ab/AB%20sayfasi/3ulkeler.htm>

¹⁸⁸ Delpuech., a.g.e., s.3-6

¹⁸⁹ Bilgin., a.g.e.

c. Türkiye-Orta Doğu Ekonomik İlişkileri

1991'deki Arap-İsrail barış süreci ve özellikle Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle ekonomik ilişkiler ilerletilmiştir¹⁹⁰. 1995 yılından sonra AB'nin bölgeye yönelik politikalarıyla serbest ticaret anlaşmalarının oluşturulmasına imkan tanınmıştır. Türkiye, AB'nin Akdeniz Politikası içinde yer alan Orta Doğu ülkeleriyle serbest ticaret anlaşmaları imzalamıştır.

Türk ekonomisinin hacmi ve performansı, Orta Doğu'daki işbirliği sürecine katılım yönündeki faaliyetlerini daha çekici hale getirmektedir. 1980 sonrası Türk sanayi sektörünün rekabetçi bir yapı kazanması ve Türkiye'nin Avrupa Birliği pazarlarına giriş imkanına sahip olması, Orta Doğu'daki yatırımcılar için cazip bir durum yaratmaktadır. İsrail şirketleri, teknolojilerinin Türkiye'deki üretim ve tarım projelerine transfer edilmesi amacıyla Türk firmalarıyla ortak yatırımlar gerçekleştirmek istemekte ve özellikle Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) ile ilgili projelerle ilgilenmektedirler¹⁹¹.

Bölge ülkelerine baktığımızda, bölgede lider ülke olma özelliğine sahip olan Suriye kendisini dünyaya açmaya çalışsa da varolan sistemin bunu frenlemesi yüzünden bunu gerçekleştirememektedir. Bu durum bölgesel gelişimi de engellemektedir¹⁹².

İsrail ve Türkiye arasında ekonomik işbirliğini ilerletmeye yönelik yoğun çalışmalar gerçekleştirilmiş, iki ülke arasında bir serbest ticaret anlaşması imzalanmıştır. İş konseyi kurulmuş, Türk ve İsrail firmaları karşılıklı teknolojik üstünlüklerini ortak çalışmalar vasıtasıyla Orta Asya pazarlarında daha etkin bir şekilde faaliyet göstermek üzere güçlerini birleştirmişlerdir¹⁹³. Türkiye, İsrail-Filistin barış sürecine yoğun destek vermektedir. Bununla birlikte İsrail'le devam eden yakın askeri ilişkileri, Arap ülkeleriyle tansiyonun yükselmesine neden olmuştur¹⁹⁴. İsrail ile

¹⁹⁰ Kaan Ögüt., *21. Yüzyılda Türkiye'nin Dış Politikası*, Erişim: 20.05.2003, <http://www.aydinlanma1923.org/sayi/30/30-10.htm>

¹⁹¹ Kirişçi., a.g.e.

¹⁹² Levallois., a.g.e.

¹⁹³ Kirişçi., a.g.e.

¹⁹⁴ Leonard A. Stone., "Turkish Foreign Policy: Four Pillars of Tradition", *Perceptions*, Vol:VI, No:2, June-August 2001a, s.25

ilişkiler stratejik anlaşmalardan sonra on seneden az bir süre içinde on katına çıkmıştır¹⁹⁵.

1980-1988 yılları arasında devam eden İran-Irak savaşı'nda, Türkiye'nin tarafsızlığı ve hem İran'a hem de Irak'a yönelik sergilediği olumlu tutum dolayısıyla, Irak'la ilişkiler istikrarlı bir yapı kazanmıştır. Bu dönemde daha önce ikili ilişki kurmakta zorlanılan ülkelerle stratejik bir ekonomik bağlılık politikası sürdürülmüş ve her iki tarafla da ikili diplomatik ilişkiler gelişmiştir. İran ve Irak için Türkiye, elverişli bir sınai piyasa olmuş, Avrupa ile yaptıkları ithalata da yardımcı ve aracı olmuştur.

Bu dönemde İran ve Irak, Türkiye'nin Orta Doğu ithalatında hakim olan iki ülke olmuştur. Aynı zamanda, iki petrol boru hattının Irak'la Türkiye arasında tesis edilmesi yoluyla, Irak'ın, Türkiye'ye stratejik bağımlılığı artmış ve Türkiye, boru hatları geçişinden ek gelir fırsatı elde etmiştir. Bunun yanında Türk inşaat firmalarının Irak'ta mühendislik faaliyetlerinde bulunmaları yoluyla da ilişkiler ilerletilmiştir. Ancak, 1991 yılındaki Körfez Krizi ve Türkiye'nin, Amerika'yı desteklemesi ve Irak'a uygulanan uluslararası ambargoya dahil olması nedeniyle bu ekonomik bağımlılık ve ilişkiler kesintiye uğramıştır.

İran, Türkiye'nin Orta Doğu politikasındaki önemli komşularından biridir. Orta Asya'da iki ülke arasında bir rekabet söz konusu olmuş ancak, İran dikkatini daha çok Körfez'de yoğunlaştırmıştır¹⁹⁶. Ankara ve Tahran arasındaki sürtüşmeler Orta Doğu, Kafkaslar ve Orta Asya ile ilgilidir. Ayrıca, Türkiye, laik, AB üyeliğine aday, ABD'ye yakın bir ülkeyken, İran'ın İslami, ABD ve İsrail karşıtı olması iki ülkenin ideolojik açıdan ayrılmasına sebep olmaktadır¹⁹⁷. Ayrıca iki ülkenin güvenlik konusunda ortak çıkarları bulunmaktadır. Milli güvenlikleri açısından ve uyuşturucu ticaretinin engellenmesi konusunda işbirliği yapmaları gerekmektedir.

Türkiye'nin coğrafi yakınlığı, Orta Doğulu tüketiciler için sanayi ve tarım mallarında rekabetçi fiyat olanaklarından yararlanma imkanı sunmaktadır. Bu imkanlardan faydalanmak, taşımacılık yollarının yeniden açılmasına bağlıdır.

¹⁹⁵ Levallois., a.g.e.

¹⁹⁶ Seyfi Taşhan., 1998 *Başında Türk Dış Politikasının Görünümü*, Erişim: 21.04.2003, http://www.foreignpolicy.org.tr/tur/makale/stashan_01.htm

¹⁹⁷ Mohammed Reza Djalili., Centre D'études et De Recherches Internationales.,a.g.e.

Böylelikle Türk inşaat firmalarının Orta Doğu'da yeniden faaliyet göstermeleri ve bölgede istihdama ve uzmanlaşmaya katkıda bulunmaları mümkün olacaktır¹⁹⁸.

Tablo 10 : Türkiye'nin Orta Doğu Ülkelerinden İthalatı

YILLAR	İTHALATIN MİKTARI (MİLYON \$)	TOPLAM İTHALAT İÇİNDEKİ PAYI (%)
1994	2.530.2	10.9
1995	2.687.0	7.5
1996	3.243.2	7.4
1997	2.726.0	5.6
1998	1.943.1	4.2
1999	1.986.6	4.9
2000	3.088.0	5.7
2001	3.303	8
2002	3.619	7.1

Kaynak: Temel Ekonomik Göstergeler, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, Ankara, 2001; <http://www.dtm.gov.tr/rakamlar/disticaret.htm>, Erişim: 05.04.2003

Orta Doğu ülkelerinin, Türkiye'nin ithalatının içindeki payı yüksek düzeylerde dir. 1990'lerden sonra düşüşe geçen ithalat, 1999 yılından sonra tekrar yükselmiştir. Bu ülkelerin ekonomik faaliyetlerinin, bölgede istikrarın sağlanmasıyla artması halinde bu ülkelere yapılacak ithalatın artmasına da olanak sağlanmış olacaktır.

Tablo 11 : Türkiye'nin Orta Doğu Ülkelerine İhracatı

YILLAR	İHRACATIN MİKTARI (MİLYON \$)	TOPLAM İHRACAT İÇİNDEKİ PAYI (%)
1994	2.108.4	11.6
1995	2.119.9	9.8
1996	2.245.1	9.7
1997	2.381.8	9.1
1998	2.190.5	8.1
1999	2.204.1	8.3
2000	2.130.0	7.8
2001	3.582.0	11.4
2002	3.445.0	9.8

Kaynak: Temel Ekonomik Göstergeler, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, Ankara, 2001; <http://www.dtm.gov.tr/rakamlar/disticaret.htm>, Erişim: 05.04.2003

Tablo 11'e baktığımızda, bu ülkelere yönelik ihracat, toplam ihracat içinde önemli denilebilecek bir paya sahiptir. Diğer bölge ülkelerinden ziyade, bu ülkelerle ticaret kimi zaman iniş ve çıkışlar sergilese de bir devamlılık sözkonusudur. 1991 Körfez Savaşı'ndan sonra, belli bir süre ihracatta düşüş yaşansa da daha sonra artış

¹⁹⁸ Kirişçi., a.g.e.

eğilimine geçtiği görülmektedir. Türkiye'nin Orta Doğu'daki diğer ülkeler içinde sanayileşme açısından daha ileri seviyede olması da ihracatın devamlılığında etkili olmaktadır.

C. TÜRKİYE'NİN BÖLGESEL GİRİŞİMLERLE İLİŞKİLERİ

1. Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ/BSEC)

a. Genel Gelişim

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle Sovyetler Birliği ve Yugoslavya'nın dağılması, Akdeniz, Karadeniz, Balkanlar ve Kafkaslar arasında bulunan Türkiye'nin, bölgesel işbirliği projelerini aktif olarak desteklemesi ve kimi zaman da bu girişimlerin başını çekmesine neden olmuştur¹⁹⁹. Uluslararası ilişkilerde görülen karışık yapı yeni aktörlerin ortaya çıktığı Güneydoğu Avrupa ve Karadeniz Bölgesi'nde kendini daha fazla hissettirmiş, artık sadece görüş alışverişlerinde bulunarak ülkeler arası diplomasinin yürütülemeyeceği anlaşılmıştır. 21. yüzyılın yeni oluşumları, basit bir işbirliğinden çok güçlendirilmiş bölgesel ortaklıkların önemini ortaya koymuştur²⁰⁰.

Tarihi değişimler devam ederken, küreselleşme sürecinin yayılması ile beraber, Soğuk Savaş sonrası dönemde yaşanan etnik çatışmalar, terörizm ve çevre felaketleri gibi güvenlik tehditlerine karşı işbirliği ve ortak faaliyetlerin geliştirilmesi gerektiğinin önemi anlaşılmıştır²⁰¹. Bu bağlamda bölgede çoktarafli işbirliğinin geliştirilmesi için, Karadeniz'e kıyısı olan Bulgaristan, Gürcistan, Romanya, Rusya, Ukrayna ve Türkiye; ve aynı bölgede yer alan Arnavutluk, Ermenistan, Azerbaycan, Yunanistan ve Moldova Türkiye'nin öncülüğünde bölgede çok tarafli işbirliğinin geliştirilmesi için bir program belirlemek amacıyla 25 Haziran

¹⁹⁹ Bilman., a.g.e., s.69

²⁰⁰ Valeri Chechelashvili., "Black Sea Economic Cooperation: Achievements and Main Challenges Ahead", **Perceptions.**, Vol:VII, No:2, June-August 2002, s.198

²⁰¹ Hasan Ulusoy., *A New Formation in the Blacksea:BLACKSEAFOR*, **Perceptions.**, Vol:VI., No:4, December 2001-February 2002, Erişim: 11.07.2002, <http://www.mfa.gov.tr/grupa/percept/default.htm>

1992'de İstanbul'da bir araya gelmiş ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği'ni kuran Boğaziçi Deklarasyonu'nu imzalamışlardır²⁰².

b. KEİ'nin Öncelikleri ve Faaliyetleri

1992'de, İstanbul'da gerçekleştirilen zirvede imzalanan Boğaziçi Deklarasyonu'yla, üye ülkeler şu öncelikleri benimsemişlerdir²⁰³:

- Helsinki Nihai Senedi ve AGİT belgelerindeki ilkelere dayalı bir barış ve güvenlik ortamı oluşturulması,
- Sosyal adalet ve serbest ekonomi ilkeleriyle demokrasi, insan hakları ve temel özgürlükler gibi ortak Avrupa değerlerinin benimsenmesi,
- AGİT sürecine katkıda bulunmak amacıyla ekonomik işbirliğinin ilerletilmesi ve üye ülkelerin dünya ekonomisiyle entegrasyonlarının sağlanması,
- Özel girişimin ekonomik, teknik ve sosyal gelişimini güçlendirmek,
- Katılımcı ülkelerin, uluslararası organizasyonlar, Avrupa Birliği ve diğer bölgesel girişimlerle ilişkilerinin ilerletilmesi,
- Karadeniz'in barış, istikrar, refah ve iyi komşuluk ilişkilerinin yerleştiği bir bölge olması,
- Özellikle üye ülkelerin özel girişimlerinin ekonomi, ticaret, sınai işbirliği, bilim ve teknoloji, çevre alanlarında ortak faaliyette bulunmalarına imkan tanınması.

Son on yıllık dönem, KEİ'nin kurumsallaşması ve güçlenmesi açısından önemli değişiklikleri beraberinde getirmiştir. 1994'te KEİ içinde proje ve programların ortak çıkarlar doğrultusunda uygulanmasını sağlamak ve uluslararası organizasyonlarla ve üçüncü ülkelerle diyalog geliştirmek amacıyla Uluslararası Daimi Sekreteryası kurulmuştur²⁰⁴.

²⁰² Nicolae Măcu., "Black Sea Economic Cooperation (BSEC) As a Confidence-Building Measure", *Perceptions*., Vol:1, No:4, December 1996-February 1997, s.68

²⁰³ *Summit Declaration on Black Sea Economic Cooperation*., Erişim: 21.04.2003., <http://www.bsec.gov.tr/agenda.htm>

²⁰⁴ Larrabee-Lesser., a.g.e., s.121

4-5 Haziran 1998'de gerçekleştirilen Yalta Zirvesi'nde, üye ülkeler, projenin bölgesel bir organizasyon olması yönünde bir karar alarak, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü Şartı'nı imzalamışlardır²⁰⁵. Böylece KEİ'ye kurumsal bir kimlik kazandırılmıştır. 1998'de Atina'da kurulan Uluslararası Karadeniz Çalışmaları Merkezi'yle bölgede güvenilir bilimsel ve araştırma çalışmalarının gerçekleştirilmesi sağlanmıştır²⁰⁶. 1999'da Selanik'te kurulan Karadeniz Ticaret ve Kalkınma Bankası ile KEİ'nin finansal dayanağı oturtularak uluslararası bankacılık ve finans kurumlarıyla ilişkiler ilerletilmiştir²⁰⁷.

1998'de Türkiye'nin girişiminde başlatılan Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu (BLACKSEAFOR), 2 Nisan 2001'de İstanbul'da imzalanan anlaşmayla kurulmuştur²⁰⁸. Bu girişimin temel amaçları, üye ülkeler arasında işbirliğini ilerletmek, Karadeniz'de istikrar ve barışı ilerletmek ve üye ülkelerin deniz kuvvetleri arasında ortak operasyonlar gerçekleştirebilme imkanı yaratmaktır. Faaliyetleri BM'nin ilkeleri altında düzenlenmiş, üçüncü ülkelere açık bir oluşumdur. BLACKSEAFOR, Soğuk Savaş döneminde karşı bloklarda yer alan kıyı ülkelerini bir araya getirmesi açısından politik, askeri ve sosyal önem taşımaktadır.

KEİ'nin bölgesel bir girişim olarak sahip olduğu özelliklerden biri, bölgesel ilişkileri geliştirme kapasitesinin olmasıdır. 1995 Bükreş Zirvesi'nde ifade edildiği gibi, girişimin bölgedeki işbirliğini ilerletmesi ve bölgesel refahın artırılması yönünde olumlu katkılarda bulunması beklenmektedir²⁰⁹. Bunun yanında KEİ sadece yeni oluşmuş devletleri kapsamamakta, bölgeler arası entegrasyon hareketleri arasında da bir bağ kurmaktadır²¹⁰. Ayrıca Mısır, İsrail, Polonya gibi farklı bölgelerdeki ülkelerin gözlemci statüsünde bulunmaları da buna olanak tanımaktadır²¹¹.

KEİ'nin bir diğer özelliği, ikili işbirliğini ve özel sektör faaliyetlerini geliştirme kapasitesine sahip olmasıdır. KEİ'ye katılan devletlerin ekonomileri birbirlerini tamamlayıcı nitelikte olup, bir bölümü tarıma dayalı gıda ve tüketim mallarında, diğer bir bölümü ise yatırım ve sanayi mallarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Bu

²⁰⁵ Bilman., a.g.e., s.69

²⁰⁶ *Yalta Summit Declaration.*, Erişim: 21.04.2003, <http://www.bsec.gov.tr/agenda.htm>

²⁰⁷ Micu., a.g.e., s.70

²⁰⁸ Ulusoy., a.g.e.

²⁰⁹ *Statement of the High Level Meeting of the BSEC Participating States.*, Erişim: 21.04.2003, <http://www.bsec.gov.tr/agenda.htm>

²¹⁰ Bilman., a.g.e., s.70

²¹¹ Micu., a.g.e., s.70

durum ikili işbirliğinin geliştirilmesine imkan tanımaktadır. Diğer taraftan KEİ'nin kuruluş amaçlarından biri de özel sektörü geliştirme ve mal ve hizmetlerin serbest dolaşımıdır. Bu sebeple kalkınmada özel sektörün iç dinamiklerine ağırlık verilmektedir²¹². Ayrıca "Ekonomik Gündem" in belirlenmesiyle özel sektör projeleri arasında kurumsal düzenlemeler gerçekleştirilmiştir²¹³.

Diğer taraftan, KEİ her ne kadar, ekonomik amaçla kurulmuş bir birlik olsa da, temel olarak Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) kararları ve demokrasi, insan hakları ve temel özgürlüklere dayalı bir kuruluştur²¹⁴. Bu nedenle bölgede demokrasi ve güven mekanizması olma özelliğine sahiptir. KEİ'nin onbir üyesinin de Avrupa Konseyi üyesi veya adayı olması, bölgede birleştirici faktör olarak demokratik değerlere bağlı kalınmasına yol açmaktadır²¹⁵. Bunun yanında, üye ülkelerin işbirliğine yönelik taahhütlerini ortaya koymalarıyla karşılıklı anlayış ve güvene dayalı bir programın benimsenmesi ve AGİT Şartı'na ve Helsinki Nihai Senedi'ne dayalı bir bölgesel güvenlik mekanizması olmasına neden olmaktadır²¹⁶.

KEİ'nin bir diğer önemli özelliği, Avrupa Entegrasyonu'na açık bir girişim olmasıdır. Üye ülkelerin, Boğaziçi Deklarasyonu'nda belirtilen Avrupa Birliği ve diğer uluslararası girişimlerle ilişkilerin ilerletilmesine yönelik üstlendiği taahhütler, KEİ'nin Avrupa entegrasyonuna ve Avrupa Birliği'ne açık bir girişim olduğunun en açık ifadesidir. Avrupa Birliği, pek çok KEİ ülkesinin ilgi alanındadır. Avrupa entegrasyonuna ve piyasa ekonomisine geçiş sürecinin başarısının Batı'nın, özellikle de Avrupa'nın desteğiyle gerçekleşebileceğini düşünmektedirler²¹⁷. Diğer taraftan birçok KEİ ülkesinin temel arzusu AB üyeliğidir. KEİ, AB üyeliğini veya herhangi bir blok ya da bölgeyle bu anlamda bir ilişki kurulmasını engellememekte, aksine bu doğrultuda imkanlar sunmakta, desteklemektedir²¹⁸.

²¹² Larrabee-Lesser., a.g.e., s.121

²¹³ Chechelashvili., a.g.e., s.199

²¹⁴ Bilman., a.g.e., s.70

²¹⁵ Micu., a.g.e., s.72

²¹⁶ Chechelashvili., a.g.e., s.200-203

²¹⁷ Muzaffer Dartan., "The Economic Cooperation Organisation (ECO): Reality or Utopy", **Marmara Journal of European Studies.**, Vol:8, No:1-2, 2000, s.253

²¹⁸ Ercan Özer., "The Black Sea Economic Cooperation and the EU", **Perceptions**, Vol:I., No:3, September-November 1996., s.68

c. Avrupa Birliği - KEİ İlişkileri

Avrupa Birliği, bölgesel girişimlerin geliştirilmesini Avrupa kıtasının entegrasyonunun sağlanması açısından faydalı gelişmeler olarak görmektedir. Bunun yanında, KEİ gibi bölgesel işbirliği kuruluşlarının, üye ülkelerin, entegrasyonun gerektirdiği koşulların sağlanmasında yardımcı olduğunu düşünmekte ve bu tip işbirliği girişimlerini rakip olarak görmemektedir²¹⁹.

Aynı zamanda, KEİ Deklarasyonu'nun 5, 6, ve 7. maddelerinde üye ülkelerin asıl hedeflerinin Avrupa ile ilişkileri geliştirmek olduğu ifade edilmektedir²²⁰. Böylelikle, KEİ oluşumunun AB ya da Avrupa'daki diğer gruplaşmaların bir alternatifi değil, tamamlayıcı bir alt sistemi olduğu açıkça ifade edilmektedir²²¹.

KEİ, Avrupa mimarisinde önemli bir sütundur. Üye ülkelerin, deneyimlerle belirlenmiş olan AB politikalarını benimsemesi ile uygun bir yapı kazanmalarına imkan tanır. Bunun yanında KEİ, kıtanın entegrasyonu sürecinde ayrılmaz bir parçadır ve bu anlamda demokrasi, barış ve refahın sağlandığı bir Avrupa için önemlidir²²². Bu anlamda, AB'nin ekonomik diyalog ve işbirliğini kurumsallaştıracak ekonomi politikası araçları geliştirmesi gerekmektedir²²³.

Ticaret, bankacılık, tarım ve enerji gibi konularda Proje Geliştirme Fonu'na 2001'de işlerlik kazandırılmasıyla, KEİ-AB Komisyonu arasındaki ilişkinin proje temelli olması yolunda önemli bir adım atılmıştır²²⁴. Avrupa Birliği'nin KEİ'ye yönelik fonksiyonlarında üç öncelik vardır²²⁵:

Bunlardan biri sosyal ve ekonomik fonksiyondur. AB, Karadeniz'de uyguladığı yapısal politikalar ve sosyo-ekonomik sistemlerin modernizasyonuna yönelik çalışmalarla, sağlamaya çalıştığı sosyo-ekonomik gelişmenin daha geniş ve daha aktif bir çerçeve kazanması amaçlanmaktadır. Bu bağlamda, KEİ Ticaret ve

²¹⁹ Özer., a.g.e., s.73

²²⁰ *Summit Declaration on Black Sea Economic Cooperation.*, Erişim: 21.04.2003., <http://www.bsec.gov.tr/agenda.htm>

²²¹ Güran., a.g.e., s.223

²²² Micu., a.g.e., s.75

²²³ Özer., a.g.e., s.73-75

²²⁴ Chechelashvili., a.g.e., s.202-204

²²⁵ Özer., a.g.e., s.74-76

Kalkınma Bankasıyla ortak çalışmalar yapmakta ve PHARE ve TACIS programlarıyla, projelere maddi katkıda bulunmaktadır.

AB'nin bir diğer fonksiyonu, politik fonksiyondur. AB, Avrupa'nın demokratik kavramlarını güçlendirmektedir. AB içinde sağlanan demokratik sistemin diğer demokrasilerle de kuşatılmış olması Avrupa'ya daha istikrarlı bir yapı kazandıracaktır. AB sadece Avrupa Birliği içinde değil tüm Avrupa kıtasında istikrar ve güvenliğe ihtiyaç duymaktadır. Bu sebeple bir diğer fonksiyon güvenlik fonksiyonu olmaktadır. Başlıca hedefi Karadeniz bölgesinde ekonomik gelişme yoluyla istikrar ve güvenliği sağlamak olan KEİ ile AB arasında ekonomik alan kurulmasına ve sürdürülebilir kalkınma koşullarının sağlanmasına yönelik politikalar benimsemelidir.

d. Türkiye-KEİ Ekonomik İlişkileri

Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye'nin Karadeniz çevresinde bir barış refah ve istikrar alanı yaratılması amacıyla öncülük ettiği Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü, doğal zenginlikler ve insan kaynakları açısından sunduğu imkanlarla Türkiye'nin bölgesel ve küresel düzeyde ekonomik bütünleşmesine katkıda bulunacaktır²²⁶.

Türkiye'nin, KEİ projesini ortaya atarken iki temel düşünce ile hareket ettiği söylenebilir. Bunlar, Karadeniz'in dostluk ve iyi komşuluk esasına dayalı olarak bir barış, istikrar ve refah denizine dönüştürülmesi ve bölge ülkeleri arasındaki ekonomik ilişkilerin, coğrafi yakınlık ve tarihi bağlardan kaynaklanan avantajlarının en iyi şekilde değerlendirilmesi suretiyle geliştirilmesi ve çeşitlendirilmesidir.

Bu düşüncelerin yanı sıra, yeni uluslararası düzende işbirliği için uygun zemini hazırlayan çoğulcu demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü ve serbest piyasa ekonomisi gibi ortak değerlerin ortaya çıkması da Türkiye'nin böyle bir girişimde bulunmasında etkin rol oynamıştır.

²²⁶ *Karadeniz Ekonomik İşbirliği*, Erişim: 14.05.2003, <http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/ANADOLUNUNSESI/180/AND11.htm>

Tablo 12 : Türkiye'nin KEİ Ülkelerine İhracatı

YILLAR	İHRACAT MİKTARI (MİLYON \$)	TOPLAM İHRACAT İÇİNDEKİ PAYI (%)
1994	1.636.5	9.0
1995	2.417.2	11.2
1996	2.905.1	12.5
1997	3.831.6	14.6
1998	3.237.6	12.0
1999	2.171.6	8.2
2000	2.324.3	8.5
2001	2.851.0	9.1
2002	3.417.0	9.7

Kaynak: Temel Ekonomik Göstergeler, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, Ankara, 2001; <http://www.dtm.gov.tr/rakamlar/disticaret.htm>, Erişim: 05.04.2003

Türkiye'nin KEİ ülkeleriyle ticari ilişkileri incelendiğinde, 1990'ların ilk yarısında bu ülkelere yapılan ihracatın toplam ihracat içindeki payı %6-7'yi geçmemektedir²²⁷. Ancak Tablo 12'ye baktığımızda, 1990'ların ikinci yarısından sonra ihracatın hızla arttığını görmekteyiz. İhracatta meydana gelen bu hızlı artış, bu ülkelerin Türkiye için büyük bir pazar potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir. Ancak bu ülkelerin de 1998 krizinden etkilenmesi sonucu ihracatta önemli ölçüde düşüş yaşanmıştır.

Tablo 13 : Türkiye'nin KEİ Ülkelerinden İthalatı

YILLAR	İTHALAT MİKTARI (MİLYON \$)	TOPLAM İTHALAT İÇİNDEKİ PAYI (%)
1994	2.167.2	9.3
1995	3.998.1	11.2
1996	3.867.1	8.9
1997	4.476.0	9.2
1998	4.331.6	9.4
1999	4.295.1	10.6
2000	6.634.1	12.3
2001	5.546	13.4
2002	6.510	12.8

Kaynak: Temel Ekonomik Göstergeler, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, Ankara, 2001; <http://www.dtm.gov.tr/rakamlar/disticaret.htm>, Erişim: 05.04.2003

Türkiye'nin KEİ ülkelerinden yaptığı ithalat, 1990 yılında 1.612 milyon dolar değerinde gerçekleşmiştir. Aynı yıl bu ülkeler, Türkiye'nin toplam ithalatında %7.2'lik bir paya sahip olmuşlardır. Ancak 1994 yılından sonra ve özellikle 1995 yılında bu ülkelerden yapılan ithalat büyük ölçüde artmış ve Türkiye'nin toplam ithalatında %11'lik bir paya sahip olmuşlardır. Sonraki yıllarda özellikle 2000'li yıllara kadar

²²⁷ Karadeniz Ekonomik İşbirliği, Erişim: 14.05.2003, <http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/ANADOLUNUNSESI/180/AND11.htm>

ithalatın payında önemli değişiklikler yaşanmamış, ancak 2000'den sonra ithalatta daha önceki yıllardan daha fazla bir artış yaşanmıştır. KEİ ülkeleri, ekonomik yapılanmalarını tamamlamaları ve istikrarlı bir ekonomiye sahip olmalarıyla ticaretle Türkiye'nin önemli ortaklarından biri olma potansiyeline sahiptir.

2. Ekonomik İşbirliği Örgütü (EİT/ECO)

a. Genel Gelişim

Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO), 1985'te İran, Pakistan ve Türkiye tarafından kurulan hükümetler arası bir bölgesel örgüttür²²⁸. Temel amacı, sürdürülebilir sosyo-ekonomik kalkınma koşullarının yaratılmasıyla çok taraflı bölgesel işbirliğini ilerletmek ve bölgedeki ekonomik ve sosyal potansiyelin harekete geçirilmesiyle üye ülkelerde yaşam standardını ve kalitesini yükseltmektir.

Organizasyon, 1964-1979 yılları arasında faaliyet gösteren Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği'nin (RCD) devamı niteliğindedir²²⁹. Organizasyonun daha sonra yeniden yapılandırılması ve günümüzdeki adını (ECO) almasıyla, 1977 yılında imzalanan ve Temel Şart niteliğinde olan İzmir Antlaşması da, yeni organizasyona hukuki temeller temin etmek amacıyla düzeltilmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, Orta Asya'da yeni kurulan devletler dünyaya açılma ve ECO ülkeleriyle aralarında var olan tarihi yakınlıklarını yeniden canlandırma yoluna gitmişlerdir. Böylece ECO'nun tarihinde yeni bir dönem açılmış ve 10 üyeli bir örgüt haline gelmiştir²³⁰.

Azerbaycan, Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan, ve Afganistan'ın da katılımıyla örgüt, 300 milyonu aşkın nüfusa ve 7.9 milyon km²'lik bir alana sahip olmuştur. Böylece ECO, Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği Konseyi (APEC), Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA) ve AB'den sonra dünyanın önemli bir bölgesel işbirliği örgütü haline gelmiştir²³¹.

²²⁸ Önder Özar., "Economic Cooperation Organisation: A Promising Future", *Perceptions*., Vol:II., No:1, March-May 1997, s.15

²²⁹ Abbas Dadgar Nejad., *ECO, ASEAN and the Prospect of Greater Regional Cooperations*, Erişim: 21.04.2003., <http://www.soas.ac.uk/SED/Issue2-1/abbas.html>

²³⁰ Özar., a.g.e., s.15

²³¹ Güran., a.g.e., s.216

b. ECO'nun Öncelikleri ve Faaliyetleri

Üye ülkeler arasındaki potansiyellerin geliştirilmesi amacıyla 1993'te kabul edilen "Faaliyet Planı" ve "Uzun Dönemli Perspektif" örgütün uzun dönemli vizyonunun şekillendiği iki önemli belgedir²³². Bu belgeler ECO'nun sektörel önceliklerini ve 2005 yılı itibariyle gerçekleşmesi planlanan hedefleri ortaya koymaktadır. Buna göre ECO'nun öncelikleri başlıca üç alanda toplanabilir²³³:

(1) Ticaret ve Yatırım

Ticaretin önündeki engellerin kaldırılması, bölgesel ekonomik gruplar ve uluslararası organizasyonlarla özellikle de Dünya Ticaret Örgütü (WTO) ile ilişkilerin geliştirilmesi, sınır ticaretine ve serbest bölgelere imkan tanınması uluslararası ticaretin geliştirilmesi, özel sektör faaliyetlerinin desteklenmesi.

(2) Ulaştırma ve İletişim

Üye ülkeleri birbirine ve dış dünyaya bağlamak için kara ve tren yolu altyapı çalışmalarının geliştirilmesi, bu hizmetlerde uluslararası anlaşmalara uygun bir ortak tarife politikası benimsenmesi ve üye ülkeler arasında kurumsal kapasitenin güçlendirilmesi.

(3) Enerji

Enerji ve doğal kaynakların üye ülkeler arasında dağıtılabilmesi için boru hatları ağının geliştirilmesi, enerji ve maden kaynaklarının geliştirilmesi için uluslararası ekonomik gelişme stratejisi belirlenmesi.

Bu öncelikler çerçevesinde, 1993 Almatı Zirvesi'nde ulaştırma sektörünün gelişimi için üye ülkelerin birbirleriyle ve dünyayla aralarında kara ve demir yolları ağının rotasını ve altyapısını ortaya koyan bir plan kabul edilmiştir. Ticaret alanında ise, 1991'de Türkiye, İran ve Pakistan arasında imzalanan tercihli tarife

²³² Özar., a.g.e., s.16

²³³ **Economic Cooperation Organization Decade of Progress 1991-2002**, ECO Secretariat., Tehran., 2002, s.15-17

anlaşmalarıyla sağlanan indirimden sonra yeni üye ülkelerin de anlaşma kapsamına alınmasına çalışılmaktadır²³⁴.

Üye ülkelerin özel sektörlerini yakınlaştırmayı amaçlayan ECO Ticaret ve Sanayi Odaşı 1993'te kurulmuş, ortak proje gerçekleştirme imkanı yaratılmıştır. Sınır ötesi ticarete imkan tanıyan ECO Gümrük Danışma Kurulu 1993'ten beri toplanmakta ve ikili ilişkilerin gelişmesine yardımcı olmaktadır. Ulaştırma ve iletişim altyapılarının geliştirilmesi için 1993'te Quetta Eylem Planı kabul edilmiştir²³⁵. Mal ve işgücünün bölgede serbest dolaşımı için üye ülkelerin izlemesi gereken tedbirler bu eylem planında belirtilmiştir. Almatı-İstanbul arasında yolcu ve yük trenleri çalışmaya başlatılmıştır. Birçok Avrupa ülkesi bu trenlere yük siparişi vermektedir.

1995'te Islamabad'da gerçekleştirilen üçüncü ECO Zirvesi'nde, örgüt faaliyetlerinin tam olarak yürütülemediği anlaşılarak, üye ülkeler arasında önceliklere dair bir anlaşma imzalanması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Anlaşma, üç temel alanı kapsamaktadır²³⁶: i) üye ülkelerin birbirlerinin piyasalarına serbest giriş hakkının tanınmasıyla ticaretin genişletilmesi, ii) dünya ekonomik ticaretine daha etkin katılım iii) uluslararası alanda belirlenmiş ortak politikaların benimsenmesiyle ticarete kısıtlama getiren engellerin kaldırılması.

Bu kapsamda ECO Ticaret ve Kalkınma Bankası ve Reasürans Şirketi kurulması ve iş adamlarının vize işlemlerini kolaylaştırılması için 1995'te İran, Kazakistan, Pakistan ve Türkiye arasında bir anlaşma imzalanmıştır. 1998'de, Transit Ticaret Anlaşması imzalanarak, üye ülkeler arasında sürücü belgelerinin tanınması, gümrük belgelerinin ve prosedürlerinin uyumlaştırılması gibi fiziksel olmayan engeller kaldırılmıştır²³⁷.

2000'de düzenlenen Enerji Bakanları Toplantısı'nda, 2001-2005 dönemindeki Enerji İşbirliği Eylem Planı kabul edilmiştir. Böylelikle üye ülkeler arasındaki enerji sistemleri arasında bağlantı kurma, petrol üretimi ve rafineri alanında bölgesel işbirliği sağlanmasına yönelik bir adım atılmıştır²³⁸.

²³⁴ Özar., a.g.e., s.17

²³⁵ ECO Secretariat., a.g.e., s.18-32

²³⁶ Nejad., a.g.e.

²³⁷ ECO Secretariat., a.g.e., s.18-32

²³⁸ ECO Secretariat., a.g.e., s.18-32

ECO'nun İslam Konferansı Teşkilatı (İKT) ve Dünya Ticaret Örgütü'nde (WTO) gözlemci statüsü bulunmaktadır. BM, Güneydoğu Asya Ulusları Topluluğu (ASEAN) gibi kuruluşlarla işbirliği içindedir²³⁹. Orta Asya Cumhuriyetleri'ne komşu birçok ülke, ECO'ya gözlemci statüsü için başvurmuştur.

ECO, petrol, doğalgaz, hidro-elektrik enerji, tarım ve nüfus yapısıyla dünyanın en zengin bölgelerinden biridir. Azerbaycan, dünyanın en büyük petrol üreticilerinden biridir ve bu yüzyılın başından itibaren dünya üretiminin yarısını gerçekleştirmiştir. İran, dünyadaki petrol ve doğal gaz rezervlerinin 1/7'ine sahip olup 5. sırada yer almakta ve çok önemli su yolları üzerinde lider role sahiptir. Kazakistan büyük miktarda doğal gaz rezervine sahiptir. Pakistan, Güney Asya Bölgesel İşbirliği Ortaklığı (SAARC) üyesi olup ticaretin çok yönlü olmasına aracı olmaktadır. Türkmenistan, doğal gaz, petrol, hammadde ve kimyevi madde üreticisidir. Özbekistan doğal gaz, kömür ve petrol üretmektedir. Pakistan, Türkmenistan ve Özbekistan dünya pamuğunun % 40'ını üretmektedir²⁴⁰.

ECO'nun bütün üyeleri AĞİT ve İslam Konferansı Teşkilatı (İKT) üyesidir. Rusya Federasyonu ve Bağımsız Devletler Topluluğu ile ekonomik bağları vardır. Türkiye, NATO üyesi ve AB ortağıdır. Bu sebeple ECO, ASEAN, SAARC, KEİ, İKT ve AB gibi organizasyonlarla ticareti geliştirme ve çeşitlendirme olanağına sahiptir.

c. Türkiye-ECO Ekonomik İlişkileri

Türkiye, ECO içinde ticaretin geliştirilmesi, ticaret rejimlerinin şeffaflaştırılarak Dünya Ticaret Örgütü kural ve standartlarıyla uyumlaştırılması, denize çıkışı olmayan Orta Asya ülkelerinin dünya ticaret merkezlerine açılımlarını sağlayacak ulaştırma hatlarının geliştirilmesi, eksik hatların tamamlanması yönünde aktif bir tutum izlemektedir.

²³⁹ Özar., a.g.e., s.17-21

²⁴⁰ ECO Secretariat., a.g.e., s.30-31

Tablo 14 : Türkiye'nin ECO Ülkelerine İhracatı

YILLAR	İHRACATIN MİKTARI (MİLYON \$)	TOPLAM İHRACAT İÇİNDEKİ PAYI (%)
1994	752.1	4.2
1995	904.9	4.2
1996	1.129.1	4.9
1997	1.237.0	4.7
1998	1.125.0	4.2
1999	865.9	3.3
2000	855.4	3.1
2001	972.0	3.1
2002	998.0	2.8

Kaynak: Temel Ekonomik Göstergeler, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, Ankara, 2001; <http://www.dtm.gov.tr/rakamlar/disticaret.htm>, Erişim: 05.04.2003

ECO ülkeleriyle ihracat, Türkiye için çok yüksek boyutlarda değildir. Ancak, bu girişim içindeki ülkelerin komşu ülkeler olması dolayısıyla ve ulaştırma maliyetlerinin nispeten düşük olması dolayısıyla daha yüksek olması beklenmektedir. Ancak, bu girişimin içindeki ülkelerin birçoğu ekonomik istikrar açısından yapılanma aşamasındadır ve bu durum ülkelerin ticaretini etkilemektedir. Tablo 14'e baktığımızda, 1998 yılına kadar artarak gelişen ihracat bu yıldan sonra azalma eğilimi göstermiştir. 1998 yılına göre 1999 yılında yaklaşık %35'lik bir düşüş yaşanmıştır. 1999'dan itibaren de bu ülkelerin toplam ihracat içindeki payı büyük bir artış sergileyememiştir.

Tablo 15 : Türkiye'nin ECO Ülkelerinden İthalatı

YILLAR	İTHALATIN MİKTARI (MİLYON \$)	TOPLAM İTHALAT İÇİNDEKİ PAYI (%)
1994	922.2	4.0
1995	1.136.8	3.2
1996	1.196.8	2.7
1997	1.099.4	2.3
1998	947.8	2.1
1999	1.123.3	2.8
2000	1.537.8	2.8
2001	1.238	3.0
2002	1.526	3.0

Kaynak: Temel Ekonomik Göstergeler, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, Ankara, 2001; <http://www.dtm.gov.tr/rakamlar/disticaret.htm>, Erişim: 05.04.2003

1998 yılında Türkiye'nin ECO ülkeleriyle olan ithalat ve ihracatının küresel ekonomik kriz nedeniyle bir önceki yıla göre azaldığı görülmektedir. Tablo 15'e baktığımızda, 1999 yılından sonra, ECO ülkelerinden yapılan ithalatın, çok yüksek seviyelerde gerçekleşmese de arttığı görülmektedir. Türkiye için özellikle bölgedeki zengin enerji ve maden kaynakları ithalatta önem taşımaktadır.

3. İslam Konferansı Teşkilatı (İKT/OIC)

a. Genel Gelişim

İslam Konferansı Teşkilatı, nüfusunun tamamı veya çoğunluğu Müslüman olan 56 ülkenin üye olduğu ve bu ülkeler arasında siyasi, iktisadi, kültürel, bilimsel ve sosyal dayanışmayı ve işbirliğini amaçlayan uluslararası bir kuruluştur. 1926 yılından beri sınırlı düzeyde sürdürülmekte olan dayanışma girişimleri, 1967 Arap-İsrail Savaşı'ndan sonra meşru bir gerekçeye dayandırılmaya başlanmış ve 1969 yılında toplanan I. İslam Zirvesiyle Teşkilatın temelleri atılmaya başlanmıştır²⁴¹. Zaman içinde Teşkilat, faaliyetlerini çeşitli alanlara yayarak örgütlenmesini tamamlamıştır.

Faaliyetlerine siyasi bir forum olarak başlayan İKT bünyesinde ekonomik işbirliği konuları da giderek ağırlık kazanmıştır. 1981 yılında Mekke'de yapılan III. İslam Zirvesi'nde, bir taraftan Ekonomik İşbirliğinin Güçlendirilmesine Yönelik Eylem Planı kabul edilirken diğer taraftan İslam Ülkeleri Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi'nin (ISEDAK/COMCEC) kurulması da kararlaştırılmıştır. 1984 Ocak ayında Casablanca'da yapılan IV. İslam Zirvesi'nde faaliyetine başlamıştır²⁴².

ISEDAK'ın görevleri, bu eylem planının uygulanmasını izlemek, üye ülkeler arasında ekonomik ve ticari işbirliğini geliştirme yollarını araştırmak ve üye ülkelerin ekonomik ve ticari alanlardaki kapasitelerini arttırmaya yönelik programlar hazırlamak ve öneriler sunmak şeklinde özetlenebilir. 1990'lı yıllarda dünya düzeninde meydana gelen değişimler karşısında yetersiz kaldığı anlaşılan bu eylem planı 1994 yılında Casablanca'da yapılan 7. İslam Zirve Konferansı'nda yeniden ele alınarak, Yeni Strateji benimsenmiştir. Bu yaklaşımda kendi kendine yeterli ilkesi terk edilerek dünya ekonomisi ile entegrasyon kavramına yer verilmiştir²⁴³.

Türkiye'nin laik bir devlet olmasına rağmen İslam inancı ortaklığına dayalı bir bölgesel işbirliği örgütü içinde yer almasının sebebi, 1970'lerde yaşanan petrol krizi sonucu karşı karşıya kalınan ekonomik problemlerin Türkiye'yi İKT ülkeleriyle

²⁴¹ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları., 2000c., s.43

²⁴² T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları., 2000c., s.44

²⁴³ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları., 2000c., s.45

ekonomik ilişkiler kurmaya zorlamasıdır²⁴⁴. Türkiye'nin İKT'ye katılmasında özellikle iki önemli faktör rol oynamıştır. Bunlardan birincisi, Türkiye'nin dış ticaret hacmindeki düşük seviye ve İKT ülkelerinden Türk ihracatına ve özellikle tarım ürünlerine gelen yoğun talep, İKT ülkeleriyle gerçekleştirilen ticaretin artırılmasını zorunlu kılmıştır. İkincisi, 1970'lerde yaşanan petrol krizi sonucu Türkiye'nin toplam ihracat gelirlerinin bile petrol ithalatını karşılamaya yetmemesi, Türkiye'yi petrol üreten Arap ülkeleriyle daha yakın ilişkiler kurmaya zorlamıştır.

1974'ten itibaren Türkiye'nin İKT üyeleriyle ekonomik ve ticari ilişkileri hızla gelişmiştir. Coğrafi nedenlerden ötürü, bu ilişki Orta Doğu'yla var olan bağların üzerinde odaklanmıştır. Bu işbirliği, çok taraflı ve ikili ilişkilerin geliştirilmesiyle sürdürülmüştür. Türkiye'nin İKT ülkeleriyle işbirliği 1976'da İstanbul'da gerçekleştirilen İslam Konferansı ülkeleri Dışişleri Bakanları toplantısında daha fazla dinamizm kazanmıştır. Günümüze kadar, Türkiye, İKT'nin ekonomik ve finansal faaliyetlerinde önemli rol oynamıştır²⁴⁵.

1984 yılında, uluslararası ortama açılma isteği, Kıbrıs sorununa destek arama, petrol ihtiyacını karşılama gibi nedenlerle Türkiye tarafından başlatılmış olan İSEDAK faaliyetleri,²⁴⁶ Türkiye'nin çok boyutlu dış politikasının gereği olarak ve uluslararası pazarları geliştirme açısından, önemli bir platform özelliği taşımakta ve İSEDAK faaliyetlerinin diğer uluslararası organizasyonlarda yansıtılmasına ve bu örgütlerle işbirliğinin ilerletilmesine yönelik çalışmalar gerçekleştirilmektedir.

b. Türkiye-İKT Ekonomik İlişkileri

Türkiye'nin İKT ülkeleriyle ticareti 1980'den itibaren üç büyük olaydan etkilenmiştir²⁴⁷: 24 Ocak 1980 Kararları'nın uygulamaya konulmasıyla liberal ekonomi ve ticaretin hakim olması sonucu 1980'lerde ihracatta yaşanan patlama, Türkiye ve Irak arasındaki ticareti arttıran İran-İrak Savaşı ve Türkiye'nin tarafsızlığıyla İran'a yönelik kurduğu denge ve Türkiye'nin İKT ülkeleriyle ticari ilişkilerini olumsuz yönde etkileyen Körfez Savaşı.

²⁴⁴ Dartan., a.g.e., s.250

²⁴⁵ Dartan., a.g.e., s.248

²⁴⁶ T.C. Başbakanlık DPT Yayınları., 2000c., s.44

²⁴⁷ Dartan., a.g.e., s.248

Tablo 16 : Türkiye'nin İKT Ülkelerine İhracatı

YILLAR	İHRACATIN MİKTARI(MİLYON\$)	TOPLAM İHRACATIN İÇİNDEKİ PAYI (%)
1994	3.556.4	19.6
1995	3.872.2	17.9
1996	4.104.2	17.7
1997	4.209.6	16.0
1998	4.374.9	16.2
1999	3.947.6	14.8
2000	3.484.1	12.8
2001	4.886.0	15.6
2002	5.004.0	14.3

Kaynak: Temel Ekonomik Göstergeler, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, Ankara, 2001; <http://www.dtm.gov.tr/rakamlar/disticaret.htm>, Erişim: 05.04.2003

1980'de İKT ülkelerinin Türkiye'nin toplam ihracatındaki payı, %19.3 iken 1981'de bu oran %36.2'ye yükselmiştir. Ancak bu tarihten sonra, sürekli bir düşüş yaşanmış ve 1990'larda %18-22 oranlarında gerçekleşmiştir²⁴⁸. Ticaretteki büyüme, büyük ölçüde Türk inşaat firmalarının bölgede faaliyet göstermesiyle gerçekleşmiştir. 1981'de bu faaliyetlerin değeri, 9 milyar \$ iken, 1988'de 16.9 milyar \$'a ulaşmıştır²⁴⁹.

Tablo 16'ya bakıldığında, Türkiye'nin dış ekonomik ilişkilerinde İslam ülkelerinin önemli bir pazar olduğu görülmektedir. İslam ülkeleri Batı'dan sonra Türk dış ticaretinde en büyük paya sahip olan ülkelerdir. 1994 yılında bu ülkelerin Türk ihracatındaki payı, %19.6 iken daha sonra özellikle 1991 Körfez Savaşı'nın da etkisiyle ihracatın azaldığı görülmektedir. Orta Doğu Türkiye için önemli bir pazardır ve ihracatta yaşanan bu düşüşün tamamen konjonktürel bir olay olduğu göze çarpmaktadır. Daha sonraki yıllarda ihracatta meydana gelen değişimler de bunu kanıtlamaktadır.

²⁴⁸ Dartan., a.g.e., s.248

²⁴⁹ Dartan., a.g.e., s.249

Tablo 17 : Türkiye'nin İKT Ülkelerinden İthalatı

YILLAR	İTHALATIN MİKTARI (MİLYON \$)	TOPLAM İTHALAT İÇİNDEKİ PAYI (%)
1994	3.566.5	15.3
1995	4.617.3	12.9
1996	5.566.9	12.8
1997	5.275.8	10.9
1998	4.210.6	9.2
1999	4.049.8	10.0
2000	6.259.1	11.6
2001	6.031	14.6
2002	6.655	13.1

Kaynak: Temel Ekonomik Göstergeler, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, Ankara, 2001; <http://www.dtm.gov.tr/rakamlar/disticaret.htm>, Erişim: 05.04.2003

İthalatta da 1994 yılından 2000'li yıllara kadar bir düşüş yaşanmıştır. Bu düşüşte Türkiye'de yaşanan ekonomik daralmalar etkili olmuştur. 2000'li yıllardan sonra ise, ithalat tekrar yükselme eğilimine girmiştir. Gerek ithalat ve gerekse ihracat açısından İslam ülkeleriyle dış ticaret Orta Doğu bölgesinde yoğunlaşmaktadır. Ancak son yıllarda Güneydoğu Asya ülkelerinden Malezya ve Endonezya ile Kuzey Afrika ülkeleri ve bazı Afrika ülkeleriyle ticaretle de bir hareketlenme söz konusudur²⁵⁰.

4. D – 8

D-8, İslam Konferansı Teşkilatı'ndaki sürecin yavaşlaması üzerine, Batılı ülkelerin egemen olduğu düşünülen küresel ticaret ve ekonomik platformlarda İslam ülkelerinin sesini yükseltecek bir girişim olarak Türkiye tarafından başlatılmıştır. D-8 üyeleri, Soğuk Savaş sonrası dönemde politikacılar tarafından, ayrımcı, baskıcı, çifte standartların olduğu bir politika uygulandığını, amaçlarının bu tür politika uygulamalarının ortadan kaldırılması olduğunu Deklarasyon'da ifade etmişlerdir²⁵¹.

22 Ekim 1996'da İstanbul'da düzenlenen Kalkınmada İşbirliği Konferansı ve ardından gelen bir dizi hazırlık toplantısından sonra, 15 Haziran 1997'de İstanbul'da toplanan Bangladeş, Mısır, Endonezya, İran, Malezya, Nijerya, Pakistan ve Türkiye'nin devlet veya hükümet başkanları D-8'i kuran anlaşmayı imzalamışlardır²⁵². İstanbul Deklarasyonu olarak anılan bu anlaşmada, D-8'in temel

²⁵⁰ T.C. Başbakanlık DPT Yayınları., 2000c., s.69

²⁵¹ Dartan., a.g.e., s.251

²⁵² T.C. Başbakanlık DPT Yayınları., 2000c., s.94

amacı barış, diyalog, işbirliği, adalet, eşitlik ve demokrasi ilkelerine dayanan bir sosyo-ekonomik gelişmeyi ilerletmek olarak ifade edilmiştir²⁵³.

D-8'in kurucu üyelerinin kompozisyonu, bu girişimin bölgesel olmaktan ziyade küresel bir girişim olduğunu göstermektedir²⁵⁴. İstanbul Deklarasyonu, bu girişimin üye ülkeler arasındaki ikili ve çok taraflı ekonomik ve ticari ilişkileri engellemeyecek bir forum olduğunu açıkça ifade etmektedir. Bunun yanında, forumun grubun ortak hedef, amaç ve ilkelerini benimseyen diğer gelişmekte olan ülkelere de açık olduğu belirtilmektedir²⁵⁵.

D-8'in temel faaliyeti, üye ülkelerde özel sektörler tarafından ortaya konulan, hükümetlerin gerekli altyapı imkanlarını sağladığı aktiviteler olarak ifade edilmektedir. Teknolojik ve sınai veri bankasının kurulması, İslami sigortacılık, tarım ve uçak endüstrisinde ortak girişimlerin gerçekleştirilmesi gibi farklı alanlarda projeler belirlenmiştir²⁵⁶.

Bankacılık, tarım, enerji, sanayi, finans, iletişim, ticaret ve insan kaynakları gibi sektörlerde çalışma grupları kurulmuş, Türkiye de sanayi ve sağlık sektörünün çalışma grubunun faaliyetlerini ve tüm çalışma gruplarının faaliyetlerini koordine etme görevini üstlenmiştir²⁵⁷.

²⁵³ Dartan., a.g.e., s.251

²⁵⁴ T.C. Başbakanlık DPT Yayınları., 2000c., 93

²⁵⁵ Dartan., a.g.e., s.251

²⁵⁶ Dartan., a.g.e., s.252

²⁵⁷ T.C. Başbakanlık DPT Yayınları., 2000c., 94

D. TÜRKİYE-AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ (ABD/USA) İLİŞKİLERİ

1. Genel Gelişim

Ondokuzuncu yüzyılın başlarına dayanan Türk-Amerikan ilişkileri, İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından giderek ön plana çıkmaya başlamış; Soğuk Savaş döneminde güvenlik ve savunma ağırlıklı olarak gelişmiş, Türkiye'nin 1952 yılında NATO'ya katılmasıyla bir ittifaka dönüşmüştür²⁵⁸. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle, Türkiye, bulunduğu bölgeden ötürü, tarih, din ve kültüründen kaynaklanan birtakım avantajlarla Güneydoğu Avrupa, Kafkasya ve Orta Doğu'daki gelişmeleri etkileyecek önemli yeni roller üstlenmiştir.

Kore'de ve Soğuk Savaş'ta uzun süredir ABD'nin müttefiki olan Türkiye, 1991 yılında Körfez Savaşı'nda Batılı müttefikleri ve Amerika'yı desteklemiştir. Körfez Savaşı'ndaki bu durum ve 1994 yılında İsrail ile askeri işbirliğini başlatmasından sonra ilişkiler daha da ısınmıştır²⁵⁹.

Türkiye ile Amerika arasındaki ilişkiler de, bu bağlamda, önemli gelişmeler göstermiştir. 1991 yılında Geliştirilmiş Ortaklık adlı yeni bir anlayış benimsenerek ilişkilerin çeşitlendirilmesi hedeflenmiş, iki ülke arasındaki işbirliğinin "Beş Bölümlü Gündem" başlığı altında sürdürülmesine karar verilmiştir²⁶⁰. Soğuk Savaş döneminde sadece savunma ve güvenlik alanlarında yapılan işbirliği böylelikle, enerji, ekonomi, ticaret, bölgesel işbirliği ve Kıbrıs alanlarını da kapsamıştır.

1999 yılında iki ülke arasında, Avrupa, Kafkaslar, Orta Asya ve Orta Doğu bölgelerindeki ortak çıkarlar konusunda çok yönlü bir stratejik işbirliği anlamına gelen "Stratejik Ortaklık" kavramı geliştirilmiştir²⁶¹.

²⁵⁸ Türkiye-Amerika İlişkileri, Erişim: 20.04.2003, <http://www.byeqm.gov.tr/yayinlarimiz/ANADOLUNUNSESI/180/AND5.htm>

²⁵⁹ Hugh Pope., Türkiye'nin Afganistan'daki Rolü Fırsat Doğuruyor, The Wall Street Journal., New York, 19.06.2002, Erişim: 20.04.2003, <http://www.byeqm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/DISBASIN/2002/06/20x06x02.HTM>

²⁶⁰ Türkiye-Amerika İlişkileri., Erişim: 19.03.2003, <http://www.mfa.gov.tr/turkce/grupa/amerika.htm.06>

²⁶¹ Türkiye-Amerika İlişkileri., Erişim:19.03.2003., <http://www.mfa.gov.tr/turkce/grupa/amerika.htm.06>

Türkiye pek çok yönden Amerikan dış politikasında ayrıcalıklı bir konuma sahiptir²⁶². Türkiye, geçmişte olduğu gibi günümüzde de jeopolitik öneme sahip bir ülkedir. Boğazlar'ın kontrolüne sahip olması, güçlü askeri ilkeleri benimsemiş olması, Soğuk Savaş döneminde Sovyet tehdidine karşı güvenilir bir müttefik olması, Soğuk Savaş sonrası ise Batılılaşma yönünde hareket etmesi bakımından uluslararası sistemde önemli bir rol yüklenmektedir. Diğer taraftan, Türkiye inanç farklılıklarının mevcut olduğu doğu ile batı arasında bir sınır teşkil etmesi bakımından kültür ve inancın kavşağı olarak tanınmaktadır. Bunun yanında ABD'nin, Türkiye'nin diğer devletlerle olan ilişkisinde de başlıca müttefiki niteliği taşıması Türkiye'nin önemini arttırmaktadır.

a. 11 Eylül Saldırıları Sonrası İlişkiler

Amerika'nın, 11 Eylül 2001 günü karşılaştığı saldırı sonucu Afganistan'da gerçekleştirdiği "Sonsuz Özgürlük (Enduring Freedom) Harekatı" çerçevesinde, terörle mücadele ve işbirliğinin etkinleştirilmesi için yıllardır iki ülke arasında devam eden ittifakın bir sonucu olarak, Türkiye Amerika'ya destek vermiştir.

11 Eylül saldırılarından sonra NATO, 5. maddenin uygulamaya girmesine karar vermiştir. Buna göre, NATO üyesi bir ülkenin uğradığı saldırı, öteki müttefik ülkelere yani, Türkiye'ye de yapılmış sayılır. Bu operasyon konusunda AB, NATO ve ABD aynı noktada yer almıştır²⁶³. Türkiye de, coğrafyası, ekonomisi, siyasal yapısı ve karşılaştığı tehlikeler gereği, bu tür gelişmelerde yeni oluşumlar içinde yer almaya, olaylara seyirci kalmamaya yönelik bir tutum sergilemektedir²⁶⁴. Etkinlik alanını genişletmek isteyen gruplara karşı varlığını göstermesine duyulan ihtiyaç, içinde bulunduğu ekonomik durum ve NATO müttefikliği gereği Türkiye teröre karşı savaşta Amerika'nın yanında yer alma ihtiyacı duymuştur.

Bu destek çerçevesinde, Amerikan ve koalisyon uçaklarının Türk hava sahasından geçiş ve iniş-kalkış için talep ettiği izne olumlu cevap verilmiştir. Ayrıca Afganistan'la ilgili istihbarat bilgilerinin Amerika'yla paylaşılması ve bu dönem içinde

²⁶² Arthur Cyr., "Turkey and the West", *Perceptions.*, Vol:1, No:3, September-November 1996, s.108-119

²⁶³ Hasan Cemal., "Düşmanımın düşmanı dostumdur zihniyeti", *Milliyet.*, 09.10.2001

²⁶⁴ Sami Kohen., "Ne fazla aktif ne de ürkek", *Milliyet.*, 10.10.2001

dışişleri bakanları düzeyinde de diplomatik faaliyetlerin çoğaltılması imkanı sağlanmıştır²⁶⁵.

Türkiye'nin 11 Eylül sonrası, teröre karşı başlatılan savaşta ABD'yle birlikte yer alması, yeni bir durum değildir. Daha önce Özbekistan'da teröre karşı özel birliklerin eğitilmesi ve terör saldırılarına karşı güçlendirilmesi çalışmalarına katkıda bulunarak, çok uzun zaman önce konulan bir tavrın uluslararası düzeydeki yansımaları olarak görülmektedir²⁶⁶.

Bunun yanında, operasyonun yönetildiği karargaha askeri personel göndererek de terörle mücadelede uluslararası koalisyona katkıda bulunmuştur. Bu çerçevede, Afganistan'daki görev gücü ISAF'ın komutasını 20 Haziran 2002 tarihi itibarıyla altı aylık bir dönem için üstlenmiştir²⁶⁷. ABD, Türkiye'nin bölgedeki varlığının, ABD aleyhtarı uygulamalara karşı, laik İslami değerlere sahip bir model olarak destekleyici ve stratejik bir ortak olarak sahip olduğu rollerin güçlü bir taahhüdü olarak görmüştür²⁶⁸. Bunun yanında, Türkiye'nin Orta Asya'daki Afganistan'ın komşusu olan Türk halklarıyla da geleneksel ilişkilere sahip olması, bölgeye yönelik ticari isteklerin güçlenmesine yardımcı olmaktadır²⁶⁹.

11 Eylül sonrası Avrasya ve Kafkaslar bölgesinin stratejik önemi artmış, Türkiye-ABD işbirliği de bu bölgede ilerletilmiştir. Özellikle Kafkaslar'da Rusya'nın ve İran'ın bölgede egemen olmasının önlenmesi amacıyla doğu-batı enerji koridoru konusunda ve Bakü-Ceyhan boru hattı konusunda işbirliği ilerletilmiştir²⁷⁰. Aynı zamanda Avrasya'nın stratejik öneminin artmasıyla terörle mücadelede konusundaki işbirliği de hız kazanmıştır.

²⁶⁵ Yasemin Çongar., "Beyaz Saray'a Afganistan'ı Anlattık", **Milliyet.**, 28.09.2001

²⁶⁶ Güneri Cıvaoğlu., "Askeri kuvvet gerçeği", **Milliyet.**, 10.10.2001

²⁶⁷ Türkiye-Amerika İlişkileri, <http://www.mfa.gov.tr/turkce/grupa/amerika.htm.06>

²⁶⁸ Pope., a.g.e.

²⁶⁹ Gerd Höhler., *Türkiye Afganistan'daki Uluslararası Birliğin Komutasını Devralıyor*, Frankfurter Rundschau., Berlin., 19.06.2002, Erişim: 20.04.2003.,

<http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/DISBASIN/2002/06/20x06x02.HTM>

²⁷⁰ Larrabee-Lesser, s.115

b. Irak Savaşı Sonrası İlişkiler

20 Mart 2003'te başlayan Irak Savaşı, Türk-Amerikan ilişkilerinde bazı pürüzler yaratmıştır. Amerikan askerlerinin Türkiye'ye konuşlandırılmasına ilişkin tezkerenin kabul edilmemesinden sonra, Türkiye'den beklediği düzeyde işbirliğini göremeyen ABD, 1999'dan bu yana dile getirilen "stratejik ortaklık" kavramını sorgulamaya başlamıştır. Türkiye ile ABD arasındaki stratejik işbirliğinin özellikle son oniki yılda Irak'a dayalı olarak geliştiğini ve Türkiye'nin bu konuda ABD'ye beklediği yardımı sağlamadığını düşünen Amerika, ilişkileri ortak bir gündem üzerine inşa ederek sürdüreceğini ifade etmektedir. Türkiye'nin geleneksel değerler ile modern başarılı bir ülkenin gerektirdiklerini birleştirebilmiş ve demokratik değerlere sahip bir ülke olarak önemli olduğu, ancak ABD ile Türkiye arasında farklılıklar ve anlaşmazlıklar bulunduğu dair görüşler yaygınlaşmıştır²⁷¹.

Türkiye-Amerika ilişkilerinin içine girdiği sarsıntıdan kurtulması için tepkisel ve duygusal hareketlerden kaçınmak gerekmektedir. Özellikle ABD tarafının demokrasiyi yerleştirmek amacıyla gerçekleştirdiği müdahalede, demokrasi ile yönetilen bir başka ülkenin parlamentosundaki oylamanın sonucu nedeniyle tavır alması demokratik iradeye karşı gösterdiği bir tepkisel davranıştır ve iki ülke arasındaki ilişkileri çıkmaza sokmaktadır²⁷².

11 Eylül'den sonra ve özellikle Afganistan'daki savaş sırasında, ABD, Kafkasya'dan Orta Asya'ya kadar birçok yerde askeri bir varlık kurmuş ve böylece manevra kabiliyetini geniş bir alana yaymıştır. Bunun yanında, Amerika'nın Irak'ta üsler açmaya yönelik etkinlikleri de artmaktadır. Bu gelişmeler Türkiye'nin stratejik açıdan ABD'nin gözünde değer kaybetmesine neden olmuştur. Ancak, Türkiye'nin jeostratejik önemi bir günde yok olacak değildir. ABD için en azından bölgenin geleceği netleşene dek, eskisinden daha az olsa da bu önem devam edecektir. Böyle bir ortamda Ankara'nın dış politikasını belirlerken, şimdiye kadar ön plana çektiği jeostratejik konumuna ve değerine artık fazla güvenmemesi ve kendi önemini başka nitelikleri ile ortaya koyması gerekir²⁷³.

²⁷¹ Sami Kohen., "Türkiye'nin Stratejik Önemi Azalıyor mu?", **Milliyet.**, 22.04.2003

²⁷² Sedat Ergin., "Kaş Yapayım Derken Göz Çıkarmak", **Hürriyet**, 11.05.2003

²⁷³ Kohen., a.g.e.

Diğer taraftan, Irak halkına yapılan insani yardımda Türkiye'nin ABD'yle işbirliği içinde çalışması, ABD'li taraflarca iki ülke arasında güvenli, demokratik bir Irak'ın yeniden inşasında işbirliğinin devam ettiğinin bir işareti olarak vurgulanmıştır. Bölgeye yönelik ABD açılımının tamamlanması ve siyasi yapılanmanın ortaya çıkmasıyla askeri müdahalenin bölge ülkelerine ne şekilde yansıtacağı da açıklığa kavuşacaktır. Türkiye-ABD ilişkilerinin nasıl gelişeceği de bu noktaların netleşmesiyle berraklık kazanacaktır²⁷⁴.

2. Türkiye-ABD Ekonomik İlişkileri

Türkiye ve Amerika arasındaki ekonomik ve ticari ilişkiler genel olarak yatırımlar ve işbirliği anlaşmalarıyla gerçekleşmektedir²⁷⁵: 1980'lerin ilk yarısından itibaren Türkiye'deki Amerikan yatırımları artmıştır. 2001 yılından sonra, Amerikan yatırımları 464 trilyon TL değerinde gerçekleşmiştir. Bu, toplam yabancı sermaye yatırımlarının %11.9'unu oluşturmaktadır. ABD, Fransa, Hollanda ve Almanya'dan sonra Türkiye'de faaliyet gösteren dördüncü büyük devlettir. Amerikan firmalarının birçoğu kimyevi madde üzerinedir.

Potansiyel Amerikan yatırımları genel olarak altyapı alanında gerçekleşmektedir. Bunlar baraj, sulama alanları, karayolları ve hava yolları gibi altyapı yatırımlarıdır. Aynı zamanda, GAP (Güneydoğu Anadolu Bölgesi) içinde pamuk, sebze-meyve üretimi gibi alanlarda farklı yatırım olanakları mevcuttur.

Türkiye ve ABD, 2002'de ekonomik ilişkileri geliştirmek amacıyla "Ekonomik Ortaklık Konseyi" adında yeni bir konsey kurmuştur. Konsey, Türkiye'de "Nitelikli Sanayi Bölgeleri" kurulmasına yönelik çalışmalar yapmakta, ayrıca ABD Ticaret Odasıyla Türk Dış Ekonomik İlişkiler Konseyi arasında KOBİ'ler arasındaki işbirliğini geliştirmeye yönelik çalışmalar yapılmaktadır.

Enerji, ABD-Türk ilişkilerinde en önemli sektörlerden biridir, özellikle son on yılda bu alanda işbirliği çalışmaları geliştirilmiş, Türkiye enerji kaynakları ile dünya piyasaları arasında köprü görevi görmüştür. 1998 ve 1999 yıllarında iki ülke

²⁷⁴ Mete Belovacıklı., "Türkiye-ABD İlişkilerindeki Pürüzler Nereden Kaynaklanıyor?", *Finansal Forum*, 13.05.2003

²⁷⁵ *Turkish-U.S. Relations.*, Erişim: 20.04.2003, <http://www.turkey.org/businesseconomy/turkishus.htm>

arasında enerji alanında işbirliğini öngören anlaşmalar imzalanmış, ABD Türkiye'yi, Doğu-Batı Avrasya Enerji Ulaşım Koridoru'nun oluşturulması sürecinde desteklemiştir. Böylelikle Orta Asya ve Kafkaslardaki enerjinin Türkiye yoluyla Avrupa'ya ulaştırılması sağlanmış olacaktır.

ABD daima Türkiye'nin en büyük ticari ortaklarından biri olmuştur. İhracatta ikinci, ithalatta üçüncü sırada yer almaktadır. Türkiye ise, Amerika'nın ihracatında %0.4'lük yer tutarken, ithalatında, %0.2'lik yer tutmaktadır²⁷⁶.

Türkiye ile ABD arasındaki 2002 yılı ticaret hacmi, 6.2 milyar \$'a ulaşmıştır. İhracatın hacmindeki artışın yanında, mal çeşitlendirmesi ve piyasa çeşitlendirmesi yoluna da gidilmiştir. Geçmişte, Türkiye'nin Amerika'ya ihracatı geleneksel denilen mal gruplarından oluşurken, özellikle 1980 sonrası, ihracat profili oldukça değişmiştir. Tekstil ve konfeksiyon Türkiye-ABD arasındaki ticarete en önemli gruplardan biri olmuştur²⁷⁷.

Türkiye'nin Amerika'ya ihraç ettiği mal grupları arasında tekstil ve konfeksiyon ürünleri, demir ve çelik, makine yedek parçaları, tütün, değerli madenler ve çimento yer alırken, Amerika'dan ithal edilen mallar arasında elektrik ve makine teçhizatı, kozmetik, kimyevi madde, uçak gibi mallar gelmektedir²⁷⁸.

Türkiye'nin, ABD'ye tekstil ve hazır giyim ihracatı yaklaşık 1.5 milyar \$ değerindedir. ABD pazarının büyüklüğü ve ihracatçılar bakımından çekiciliği Türk tekstil ve konfeksiyon sektörünü, ABD'nin uyguladığı kotaların ortadan kaldırılacağı bir serbest ticaret anlaşmasının imzalanması yönünde girişimde bulunmaya zorlamaktadır²⁷⁹.

ABD, Türkiye menşeli tekstil ürünlerine % 20-30 arası gümrük vergisi uygularken, Türkiye, Ortak Gümrük Tarifesi uyarınca ABD'ye % 0-8 oranında

²⁷⁶ *General Overview of Bilateral Relations*, Erişim: 24.05.2003, <http://www.foreigntrade.gov.tr/anl/english/tr-us/general.htm>

²⁷⁷ *General Overview of Bilateral Relations*, Erişim:24.05.2003, <http://www.foreigntrade.gov.tr/anl/english/tr-us/general.htm>

²⁷⁸ *General Overview of Bilateral Relations*, Erişim:24.05.2003, <http://www.foreigntrade.gov.tr/anl/english/tr-us/general.htm>

²⁷⁹ Oya Karakaş., *Türkiye ile ABD Arasında Olası Bir Serbest Ticaret Anlaşmasının Dünya Ticaret Örgütü ve Avrupa Birliği Çerçevesindeki Yükümlülüklerimiz Açısından İncelenmesi*, Erişim:22.05.2003, <http://www.mfa.gov.tr/Turkce/grupa/abd.htm>

gümrük vergisi uygulamaktadır. ABD ile AB birbirlerine karşı tekstil kotası uygulamamaktadır. Türkiye'nin, bu tercihli uygulamaya dahil olması ve kotaların kalkması için girişimleri vardır ve bunlar AB tarafından da desteklenmektedir²⁸⁰.

Tablo 18 : Türkiye-ABD Ticareti

YILLAR	İHRACAT (MİLYON \$)	İTHALAT (MİLYON \$)	TİCARET DENGESİ (MİLYON \$)
1990	967.623	2.281.647	-1.314.024
1995	1.513.918	3.723.983	-2.210.065
1996	1.639.011	3.515.958	-1.876.947
1997	2.032.269	4.359.635	-2.297.366
1998	2.233.341	4.053.745	-1.820.404
1999	2.436.657	3.080.266	-643.609
2000	3.135.162	3.911.022	-775.860
2001	3.125.770	3.261.298	-135.528
2002	3.229.312	3.050.050	+179.262

Kaynak: Temel Ekonomik Göstergeler, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, Ankara, 2001; <http://www.foreigntrade.gov.tr/ani/english/tr-us/bilatera.htm> Erişim: 20.04.2003

İki ülke arasındaki ticaret hacmi 1985'teki 1.6 milyar \$ değerinden 2002'de 6.2 milyar \$ değerine yükselmiştir. 2002 yılında, Türkiye, ABD'ye 3.2 milyar \$ ihracat gerçekleştirmiştir. Bu değer, toplam ihracatının %8.5'ini oluşturmaktadır. Aynı dönemde ABD'den gerçekleştirilen ithalat değeri ise, 3.0 milyar \$ olmuştur. Toplam ithalatındaki payı, %6 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 19 : Türkiye'nin Dış Ticaretinde ABD'nin Yeri

YILLAR	İHRACATTAKİ PAYI (%)	İTHALATTAKİ PAYI (%)
1997	7.6	8.9
1998	8.1	8.7
1999	9.0	7.6
2000	10.8	7.2
2001	10.0	8.0
2002	8.5	6.0

Kaynak: Temel Ekonomik Göstergeler, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, Ankara, 2001; <http://www.foreigntrade.gov.tr/ani/english/tr-us/bilatera.htm> Erişim: 20.04.2003

ABD'nin, Türkiye'nin ihracatındaki payı, özellikle 1997 sonrası önemli bir gelişme göstermiştir. Türkiye'nin ihracatındaki payı artarken, özellikle tekstil sektörüne yönelik gerçekleştirilen ihracatın değerinde de önemli ölçüde artış yaşanmıştır. Özellikle 2002'de ihracatın değeri, ABD'den gerçekleştirilen ithalatın değerinden fazla olmuştur. Bu durum, Türkiye'nin ABD'yle dış ticaret dengesinde olumlu bir gelişme yaratmıştır.

²⁸⁰ Karakaş., a.g.e.

Tablo 20 : ABD'nin Dış Ticaretinde Türkiye'nin Yeri

YILLAR	İHRACATTAKİ PAYI (%)	İTHALATTAKİ PAYI (%)
1997	0.2	0.6
1998	0.2	0.6
1999	0.2	0.4
2000	0.3	0.5
2001	0.2	0.5
2002	0.2	0.4

Kaynak: Temel Ekonomik Göstergeler, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, Ankara, 2001; <http://www.foreigntrade.gov.tr/anl/english/tr-us/bilatera.htm> Erişim: 20.04.2003

Türkiye, ABD dış ticaretinde, hem ABD için nispeten daha küçük bir pazar olması hem de ABD'nin ticaretinin büyük kısmını Asya'yla yapmasından dolayı yüksek oranlarda yer alamamaktadır. Türkiye'nin ABD pazarlarındaki payını arttırması için düşünülen serbest ticaret anlaşması, hem ABD'nin kendi tekstil sektörü hem de ABD'yle ticaret yapan diğer ülkelerin tepkisine neden olmaktadır. Ayrıca, ABD'yle yapılması düşünülen serbest ticaret anlaşmasının, Türkiye'nin dış ticaret politikasında, gümrük birliği ve diğer ülkelerle yapılan serbest ticaret anlaşmaları çerçevesindeki kazanım ve yükümlülüklerini etkilememesi gerekmektedir²⁸¹.

İki ülke ticaret hacminin arttırılması ve özellikle Türkiye'nin ihracatının önünün açılması için ABD'nin İsrail, Kanada, Meksika ve Ürdün'le gerçekleştirdiği gibi Türkiye'yle de Serbest Ticaret Anlaşması (STA) imzalaması gerekmektedir. Bu, Türkiye-ABD İş Konseyi'nin belirttiği gibi, ilk aşamada Türkiye'ye ABD-AB arasındaki ticaret rejiminin uygulanması, ikinci aşamada ise ABD ile bir STA imzalanması şeklinde iki aşamalı bir programla gerçekleştirilebilir²⁸².

²⁸¹ Karakaş., a.g.e.

²⁸² Türkiye ve ABD Ticari ve Ekonomik İlişkileri, Erişim: 22.05.2003, <http://www.deik.org.tr/bilateral.asp?code=AME>

III. TÜRKİYE’NİN BÖLGESEL DIŞ POLİTİKASININ GELECEĞİ VE OLASI AB ÜYELİĞİNİN ETKİLERİ

A. TÜRKİYE’NİN BÖLGEDEKİ KONUMU

1. Türkiye İçin Bölgesel Sorunlar ve Fırsatlar

a. Orta ve Doğu Avrupa

Türkiye’nin en yakın coğrafi ortağı, Orta Doğu’dan sonra bu bölgedir. Üstelik, Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri, devlet güdümünden uzaklaşarak hızla pazar ekonomisine geçmektedir. Bu bölge, gelecek 10-15 yıllık dönemde, dünyanın dışarıya en hızlı açılan bölgesi olacaktır. Bu nedenle, bu bölgedeki gelişmeler Türk firmalarını da etkileyecek ve Türkiye’de yerleşik firmaların ihracatında olumlu yönde gelişmelerin olmasını sağlayacaktır²⁸³.

Bölge, coğrafi, tarihi ve kültürel nedenlerden ötürü Türkiye için özel bir yer olması nedeniyle Türkiye’yi Avrupa’ya ve Batı’ya bağlayan bu bölgede oluşabilecek herhangi bir istikrarsızlığın, Türkiye’nin Avrupa’yla olan fiziki bağlarını da zedeleme ihtimali vardır²⁸⁴. Bu nedenle bu bölgeye uyguladığı politika da istikrarsızlıkların çözümüne yönelik olmuştur.

Türkiye’nin Batı Avrupa’dan sonra ikinci en önemli pazarı, Orta ve Doğu Avrupa ve özellikle Karadeniz bölgesi olacaktır. Bu nedenle, özel sektörün önünü açma yönündeki çabalar, bu bölgede oluşacak liberalleşme eğilimleri üzerine yoğunlaşma şeklinde olmalıdır. Türkiye bölge ülkelerinden Yunanistan ile GB nedeniyle serbest ticareti sağlamış durumdadır. Uzun dönemli hedefi AB üyeliği olan Romanya ve Bulgaristan ile STA imzalamıştır. Rusya, Doğu Avrupa dahil Karadeniz bölgesindeki en güçlü ticari ortak durumundadır. Bu ülke ile ticari ilişkiler hızla büyümektedir. Polonya, Macaristan ve Çek Cumhuriyeti’nin yakın bir gelecekte AB’ye üye olacak olmaları göz önüne alındığında, belli bir süre sonra bölgedeki ticaret hacmi oldukça büyük boyutlara ulaşacaktır²⁸⁵.

²⁸³ Hüsamettin Nebioğlu., **Bölgeselleşme Hareketleri Bağlamında 21. Yüzyılda Türkiye**, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları., Ankara, 1997, s. 211

²⁸⁴ Bilman., a.g.e., s. 78-79

²⁸⁵ Nebioğlu., 1997., s. 227

AB üyeliğini hedefleyen Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleri ve Yunanistan'ın konumu nedeniyle, KEİ'nin AB'nin karşısı, yedeği ya da alternatifi olmadığı onu tamamlayan bir Avrupa alt bölgesi işbirliği olarak vasıflandırılması gereği oldukça açıktır²⁸⁶. Ayrıca, bu ülkelerin AB üyeliği hedefi olmasa bile, bölgenin büyük ticari potansiyeline rağmen, AB'ye bir alternatif olamayacağı da, bölge ülkelerinin tamamının en büyük ticari ortağının AB olması nedeniyle açıktır. Bu nedenle, KEİ projesini ele alırken, bölgenin doğal bir parçası durumunda olsa da Orta Avrupa ülkelerinden kopuk bir yaklaşım gösterme zorunluluğu bulunmaktadır. Bu ülkeler, birinci önceliklerinin AB üyeliği olması nedeniyle, Karadeniz bölgesinde kurulacak bir serbest ticaret bölgesine şimdilik sıcak bakmayabilirler. Ancak, Yunanistan'ın projeye katılımı, bu ülkelerin projeye ilgi duymalarını sağlayacak bir sebep olabilir²⁸⁷.

b. Orta Doğu

Orta Doğu ülkelerine baktığımızda, Türkiye'nin Orta Doğu'da gerçekleşen ekonomik faaliyetlerin artmasına yönelik ilgisi, 1980'lerde uygulamaya başladığı, Türkiye'nin dünya ekonomisiyle entegre olmasını öngören ekonomik sistemin kaçınılmaz bir sonucudur. Ancak Türkiye'nin Orta Doğu'daki çıkarları sadece ekonomik boyutta değildir, Türkiye'nin güvenliği ve istikrarı da büyük ölçüde Orta Doğu'ya bağlıdır²⁸⁸. Türkiye'nin AB ve ABD ile ilişkilerini geliştirmeyi seçmesi, Orta Doğu ülkeleriyle olan ilişkilerini zayıflatmıştır²⁸⁹. Arap-İslam dünyası Türkiye'nin ekonomik ve sosyal alanda laiklik, demokrasi ve piyasa ekonomisi gibi Batılı değerlerin kabul edilmesini kendilerine ihanet olarak algılamışlardır²⁹⁰.

Türkiye, Orta Doğu ticari ilişkilerinin boyutu, bu yörede yer alan ülkelerin petrol gelirlerine ve Türkiye'nin petrol tüketiminde meydana gelecek artışa ve artan petrol tüketiminin sebep olacağı ithalatın hangi bölgeden yapılacağına bağlı olacaktır. Ancak 1997 yılında yapılan serbest ticaret anlaşması, İsrail ile olan ticari ilişkilerin gelişmesine büyük çapta katkıda bulunacak ve Türkiye, İsrail'in , İsrail de Türkiye'nin önemli birer ticari ortağı haline gelecektir. Ticari ilişkilerin gelişmesinde,

²⁸⁶ Türkiye-Karadeniz Ekonomik İşbirliği İlişkileri Küreselleşme ve Bölgesel Entegrasyonlar Özel İhtisas Komisyonu Raporu, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, Ankara, 1995, s. 99

²⁸⁷ Nebioğlu., 1997., s. 227

²⁸⁸ Kirişçi., a.g.e.

²⁸⁹ Levallois, Centre D'études et de Recherches Internationales., a.g.e.

²⁹⁰ Percy Kemp., Centre D'études et de Recherches Internationales., a.g.e.

tarım ürünlerinden çok, sınai ürün ticaretinin önemli bir rol oynayacağı düşünülmektedir²⁹¹.

Orta Doğu'da yıllarca devam eden savaşlar, ülkelerin ekonomilerinin yapılanma sürecinin devam etmesi ve işbirliği sürecinin sınırlı kalması bölgede bir işbirliği girişiminin oluşumunu engellemiştir²⁹².

Bölgede Türkiye, Mısır ve İsrail dışındaki ülkeler yerli endüstri kurmak için, ithal ikameci politikalar izlemekte başarısız olmuşlar, bu sebeple ekonomik faaliyetleri çeşitlendirilememiş ve ekonomileri ithalata bağımlı bir yapı kazanmıştır. Karşılıklı ticari faaliyetlerin yetersiz seviyede olması, altyapı eksikliklerinin varlığı ve hava veya deniz yolu olanağının bulunmaması dolayısıyla bölgesel entegrasyon hareketleri gelişmemiştir²⁹³.

Bunun yanında Orta Doğu ülkelerinin birçoğunun demokratik olmayan, kişiselleşmiş politik rejimlere sahip olması ve bölgedeki ülkeler arasında sürekli çatışmaların ve tarafların var olması bölgesel işbirliği için gereken politik istikrarın sağlanmasını engellemektedir²⁹⁴. Bölge ülkelerinin ekonomik tamamlayıcılık özelliğine sahip olmamaları, neredeyse her ülkenin aynı tip malları üretmesi ve faktör yoğunluğunun da farklı olmaması ürün çeşitlendirmesi yapma imkanını yok etmektedir²⁹⁵.

Türkiye-Orta Doğu ilişkilerinde gerçekçi olunmalıdır. Çünkü, Orta-Doğu ülkelerinde asıl sorun siyasi soğukluk ve su probleminden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, bu bölgedeki problemler, tek başına ekonomik olmaktan çok , ekonomi-politik davranışlarla geliştirilip çözülebilir²⁹⁶.

Türkiye'nin uzun vadede Orta Doğu ülkeleri ile resmi temaslar ve meslek kuruluşlarının faaliyetleri çerçevesinde olumlu bir diyalog izlemesi yararlı olacaktır. Ancak bu diyalog ve yakınlaşmada din ve tarih faktörlerine ağırlık vermek yanlış

²⁹¹ Nebioğlu., 1997., s.214

²⁹² Kirişçi., a.g.e.

²⁹³ Sema Kalaycıoğlu., "Regional Economic Cooperation in the Middle East", **Perceptions**, Vol:1, No:3, September-November 1996, s.90

²⁹⁴ Kalaycıoğlu., a.g.e., s.92

²⁹⁵ Kalaycıoğlu., a.g.e., s.101

²⁹⁶ Nebioğlu., 1997., s.230

anlamalara ve beklentilere neden olmakta ve ters sonuçlar verebilmektedir. Bu sebeple, temel yaklaşım, her iki taraf için çağdaş dünya temelleri üzerinde karşılıklı çıkarların uzlaştırılmasından oluşturulmalıdır²⁹⁷. Çünkü bu bölgede Türkiye için ihracat yapabileceği, dış ticaret açığının fazla olmadığı ülkeler yer almaktadır. Türkiye'nin, Akdeniz çerçevesinde, bir "çevre" ülkesi olarak değil "merkez" ülke konumunda bulunması Türkiye'yi bir taraftan Avrupa Birliği'ne yakınlaştırırken, diğer taraftan, Afrika kıyısı dolayısıyla, İslam dünyasına yaklaştırmaktadır²⁹⁸.

1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgalinin ardından BM güvenlik Konseyi'nin Bağdat yönetimine karşı aldığı yaptırım içeren kararlar çerçevesinde, Irak'ın her türlü mal ve hizmet ihracat ve ithalatı gerçekleştirmesine koyduğu yasak ve "Gıda Karşılığı Petrol Programı" uygulaması, 22 Mayıs 2003'te, BM tarafından alınan kararla kaldırılmıştır²⁹⁹. Irak'a uygulanan ambargonun kaldırılmasından sonra Türkiye'nin Irak'la ticari ilişkilerinin geliştirilmesi beklenmektedir. Bu çerçevede, iyi kalitede ürün ve hizmetleri, uluslararası piyasada rekabet edebilir fiyatlarla sunma kapasitesi bulunan Türkiye'nin, coğrafi yakınlığı da düşünülerek Irak'ın mal ihtiyaçlarının Türkiye'den karşılanması BM tarafından da uygun bulunmaktadır³⁰⁰.

Afrika'ya baktığımızda, Türkiye açısından da, dünya açısından da, şimdilik ve daha uzun bir süre ciddi bir ticari potansiyele sahip olmadığı görülmektedir³⁰¹. Her ne kadar, Afrika kıtası, bir bütün olarak, Türkiye'ye, coğrafi açıdan yakın gibi gözükmekteyse de, aslında Kuzey Afrika ülkeleri dışındaki bölgeler Türkiye'ye ulaşım açısından oldukça uzaktır. Ayrıca kıta yine bir bütün olarak çok fakirdir ve Türkiye gibi yeni gelişen bir ülkenin ihracat yapısına uygun bir potansiyel pazar durumunda değildir. Daha ziyade sanayileşmiş ülkelerin ihracat yapısına benzeyen sanayi ürünleri ve özellikle de makine ağırlıklı bir ithalat yapısına sahiptir. Afrika pazarı Türkiye için bir umut değil, izlenmesi gereken bir pazardır. Ayrıca, Türkiye'de yerleşik firmaların ürettikleri mallara karşı buralarda oluşacak talepleri, firmalar zaten değerlendirecektir³⁰².

²⁹⁷ Taşhan., a.g.e.

²⁹⁸ Öğüt., a.g.e.

²⁹⁹ *Irak'a Ambargo Kalktı*, Erişim: 25.05.2003, <http://www.hurriyetim.com.tr/anasayfa/0,,tarih~2003-05-22-m,00.asp>

³⁰⁰ *Irak'a Ambargo Kalktı*, Erişim:25.05.2003 <http://www.hurriyetim.com.tr/anasayfa/0,,tarih~2003-05-22-m,00.asp>

³⁰¹ Nebioğlu., 1997., s.230

³⁰² Nebioğlu., 1997., s.214

c. Orta Asya

Orta Asya ülkelerine gelirsek, Türkiye'nin Orta Asya Cumhuriyetleri'ne yönelik dış politikasının temel ilkesi, bu ülkelerde laik demokrasi ve piyasa ekonomisinin geliştirilmesine yönelik yardımlar çerçevesinde değerlendirilebilir³⁰³. Bağımsızlığını yeni kazanmış olan Türk Cumhuriyetleri, özellikle güvenlik problemlerine karşı hassas durumdadırlar. Bu yüzden, bağımsız devlet yapılarından gelen deneyimin eksikliğini hissetmektedirler. Stratejik planlama, dış politika ve güvenlik çıkarları konusunda belirsiz ve güvensiz bir durumdadırlar³⁰⁴.

Türkiye, bu ülkelere, gelişmeleri için gerekli olan desteği ve teknik yardımı sağlamış, Orta Asya'ya gerçekleştirilen temaslar sonucu imzalanan anlaşmalarla ekonomik, politik ve kültürel ilişkiler geliştirilmiştir. Rusya tarafından, bu çalışmalar Türkçülüğün ilerletilmesi şeklinde eleştirilmiş, bunun üzerine Türkiye, yayınladığı deklarasyonlarda, Orta Asya ülkeleriyle ilişkisinin, bu ülkelerin diğer ülkelerle ilişkisini hiçbir şekilde engellemeyecek nitelikte olduğunu ifade ederek, Orta Asya ülkelerinin bağımsız politikaları üzerinde hiçbir ülkenin müdahale hakkı olmadığını vurgulamıştır. Ancak bu ilişkilerin gelişmesiyle Türkiye'nin, sürekli reddedildiği Avrupa ile Türkleri içine almak istemeyen Arap dünyası arasındaki göreceli yalnızlığı da sona ermiştir³⁰⁵.

Türkiye, bölge ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanmalarından bu yana, tek başına hareket etmeyi ve nüfuz alanları oluşturmayı amaçlamamış, üçüncü ülkeleri her vesileyle bu bölgeye yönelik politikalarında işbirliğine ve yardıma çağırmıştır³⁰⁶.

Türkiye'nin bu ülkelerle ilişkilerinde bir taraftan özel bir tercih durumu yaratması, diğer taraftan bölgesel liderlik kavramının uygulanmaması arasında bir denge kurması kimi zaman zor hatta başarılması imkansız bir süreç yaratmıştır. Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki ekonomik ilişkinin gelişmesini sınırlayan faktörler genel olarak; Orta Asya ülkelerinin Rusya'ya olan ekonomik bağımlılıklarını kolaylıkla azaltamamaları, Türkiye'nin, ortaklarının ihtiyaç duyduğu ekonomik ve

³⁰³ Stone., 2001a, s.22

³⁰⁴ Leonard A. Stone., "Research and Eurasia: Geopolitical Contours", **Perceptions**, Vol:VI, No:1, March-May 2001b, s.137

³⁰⁵ Kramer., 2002.

³⁰⁶ Güçlü., a.g.e.

finansal kaynak ihtiyacını tam olarak karşılayamaması, bu ülkelerin dış ilişkilerinde tamamen Türkiye'ye yönelmek istememeleri ve ülkelerindeki politik ve ekonomik gelişmelerde rol almak isteyen uluslararası aktörlerin farkına varmalarıdır.³⁰⁷

Diğer taraftan, Rusya, Orta Asya'da ekonomik, politik ve coğrafi avantajlara sahiptir³⁰⁸. Birincisi, bölgedeki birçok rejimin zayıf olması dolayısıyla, bu ülkeleri Rus baskısı altına almak kolay olacaktır. İkinci olarak, ülkelerin birçoğunda, özellikle Kazakistan'da büyük bir Rus azınlık yer almaktadır. Bu durum, Rusya'ya politik ve psikolojik baskı unsuru teşkil etmektedir. Bir diğer unsur, bölge ekonomisinin, özellikle enerji alanında önemli ölçüde Rus ekonomisine bağlı olmasıdır. En önemli enerji boru hatları Rusya'dan geçmektedir. Bu sebeple, bölgedeki ülkelerden birçoğu sahip oldukları enerji kaynaklarını dünyaya taşımak için Rusya'ya bağımlıdır.

Rusya, Türkiye'nin Avrasya'ya yönelik politikasında önemli bir faktör olmuştur. Rusya tarih boyunca bir rakip ve tehdit unsuru olarak görülmüştür. Kafkasları etkileme konusunda da rekabet içindedirler. Bir taraftan rekabet devam ederken diğer taraftan bölgede işbirliğini geliştirmek için birlikte önemli katkılarda bulunmuşlardır. Son on yılda Rusya ile ekonomik ilişkiler gelişmiş, öyle ki, Rusya Türkiye'nin ikinci büyük ticari ortağı ve en büyük doğal gaz satıcısı olmuştur. Bununla birlikte Rusya ile Türkiye arasında Türk ekonomisi için kayıt dışı sayılan bir canlı "bavul ticareti" söz konusudur. Her ne kadar 1990'ların ortalarından sonra bu ticarete bir azalma yaşansa da Rusya'yla politik ilişkilerin yürümesinde güçlü bir etkisi vardır³⁰⁹.

Türk işadamları da Rusya'da yatırımlar yapmakta ve güçlü ekonomik ilişkiler kurulmaktadır. Türkiye-Rusya arasında gelişen ekonomik ilişkiler genel olarak enerji konusuna dayanmaktadır. Türkiye'nin doğal gaz ihtiyacının %60'ını Rusya karşılamaktadır. Mavi Akım Projesi tamamlandığında bu rakam %80'e ulaşacaktır. Bu bağımlılık Rusya'nın Türkiye'ye bakışını da değiştirmekte, Türkiye artık coğrafi bir rakip olarak değil, önemli bir ekonomik ortak olarak görülmektedir. Çeçenistan'la varolan yakın tarihi, dini ve kültürel bağlara rağmen Türkiye Çeçen sorununun

³⁰⁷ Güçlü., a.g.e.

³⁰⁸ Larrabee- Lesser., a.g.e., s. 102

³⁰⁹ Larrabee-Lesser., a.g.e., s. 108

Rusya'nın bir iç meselesi olduğunu düşünmekte ve herhangi bir Çeçen milliyetçiliğini alevlendirecek harekette bulunmamaktadır³¹⁰.

d. Karadeniz Ekonomik İşbirliği (BSEC/KEİ)

Türkiye'nin Doğu Avrupa ülkeleri ile ilişkilerinin sınırlarını genişletecek olan belli ölçüde KEİ'dir. KEİ'de ekonomik menfaatlerin paylaşılması ve paylaşılacak yeni menfaatlerin yaratılması yoluna gidilebilir. Bu bölge ile Batı Avrupa, yapılan çeşitli işbirliği ve ortaklık anlaşmaları ile ticari açıdan giderek daha yüksek oranda birbirlerine açılmaktadır. Bu nedenle, dünyanın en büyük pazarının hemen yanı başında bulunan bu bölge, bu yakınlığın doğuracağı güvenli ticari ortam sayesinde hızla büyüyecek ve giderek de Batı Avrupa pazarı ile bütünleşecektir³¹¹.

Karadeniz Ekonomik İşbirliği, üye ülkelerin bölgesel konuları tartışılması için elverişli bir forum imkanı sunmuş olsa da, çok sayıda önemli zayıflıkları da vardır. Üye ülkelerin birçoğu, farklı gelişme aşamalarındadır ve grup içinde maddi imkansızlıklar devam etmektedir. Bu durum, ekonomik işbirliğini olumsuz yönde etkilemektedir³¹².

Yunanistan'ın AB üyesi olmasına karşın, Karadeniz Ekonomik İşbirliği'ne de katılmış bulunması, AB üyesi bir ülkenin 10 yıl içinde bir serbest ticaret bölgesine dönüştürülmesi düşünülen bir işbirliği içinde olmasına engel teşkil etmemiştir. Bu bakımdan, Karadeniz yöresinde bir serbest ticaret bölgesinin kurulması hem zor değildir, hem de bölgede yer alan bütün ülkelerin yararına olacaktır³¹³.

Serbest ticaret bölgesinin oluşmasıyla rekabete dayalı bir ticaretin gelişmesi sonucunda, çok daha büyük bir ticaret hacmi ortaya çıkacaktır. Bu doğrultuda, Ukrayna, Moldova, Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan, serbest ticaret bölgesine kolaylıkla katılacaktır. Çünkü, gerek Ermenistan, gerek Azerbaycan için dünyaya açılmanın önemli araçlarından birisi de, dahil olacakları bu serbest ticaret bölgesi olacaktır³¹⁴. KEİ temelde bir ekonomik işbirliği modelidir. Öncelikli amaç, ekonomik

³¹⁰ Larrabee-Lesser., a.g.e., s. 113

³¹¹ Nebioğlu., 1997., s. 212

³¹² Larrabee-Lesser., a.g.e., s. 122

³¹³ Nebioğlu., 1997., s. 206

³¹⁴ T.C. Başbakanlık DPT Yayınları., 1995, s. 96

yarardır³¹⁵. Nihai amaç, ekonomik yararın ön plana çıkarılması sonucunda, barış ve siyasi istikrarın sağlanmasıdır. Bu nedenle, KEİ projesi, gerek Azerbaycan'ın ve gerekse de Ermenistan'ın dünyaya açılma kapısı olacaktır. Yunanistan'ın KEİ üyeliği, AB ile olan üyelik ilişkisine bir engel teşkil etmediğine göre, AB ile yapılan GB, Türkiye'nin KEİ çerçevesinde kurulacak serbest ticaret bölgesine katılmasına engel teşkil etmeyecektir³¹⁶.

KEİ üyelerinin sorunlarından biri de, coğrafi olarak heterojen bir nitelik taşımamalarıdır. Türkiye, Rusya ve Ukrayna Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerken, Arnavutluk, Ermenistan ve Azerbaycan'ın Karadeniz'e kıyısı yoktur. Bu sebeple, üye ülkeler arasında ortaklık sınırı kalmamaktadır. Diğer taraftan, grup içinde çok derin etnik farklılıklar da mevcuttur. Bir çok ülke sınır komşularıyla anlaşmazlık içindedir. Bu durum, herhangi bir güvenlik oluşumuna izin vermemektedir. Bunun yanında, organizasyonun güçlü bir politika koordinasyonuna sahip olmaması da güçlü ve etkin bir liderliğin olmayışı anlamına gelmektedir³¹⁷. Bu zayıflıklar, KEİ'nin bölgesel işbirliğini ilerletecek bir mekanizma olarak kullanılmasını engellemektedir.

Bu sebeplerle, KEİ Projesi'nin , belli ölçülerde de olsa, bölge ülkelerinin eski içe dönük, statik, ithal ikameci politikalarını bırakıp, dışa dönük, dinamik, dış ticareti geliştirmeyi amaçlayan politikaları uygulamasına yardımcı olması beklenmektedir. Bölge içinde oluşturulabilecek bir serbest ticaret bölgesi anlaşması, mutlaka geniş bir mal grubunu, tercihen bütün sanayi mallarını kapsamalı, AB ile her ülkenin tek tek ilişkilerini düzenleyen AB kurallarına uygun teknik kuralları da içermelidir. Anlaşmanın gerçekleşmesi durumunda, Türkiye, Orta Asya ülkelerine yönelmek için İran engeline takılmayacaktır³¹⁸.

Türkiye-Ermenistan-Azerbaycan ve Türkiye-Gürcistan ekonomik ilişkileri büyük öneme sahiptir. Türkiye, Ermenistan ile olan ilişkilerini, serbest ticaret mantığı içine hemen oturtmalıdır. Böyle bir uygulama, bir süre sonra Ermenistan-Azerbaycan ilişkilerinin düzelmesine de büyük çapta yardımcı olacaktır³¹⁹.

³¹⁵ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, 1995, s. 94

³¹⁶ Nebioğlu., 1997., s. 227

³¹⁷ Larrabee-Lesser., a.g.e., s. 122

³¹⁸ Nebioğlu., 1997., s. 228

³¹⁹ Nebioğlu., 1997., s. 228

Türkiye açısından KEİ, dünyada meydana gelen liberal değişimler ve küreselleşme eğilimlerine paralel olarak, Türkiye'nin dünya ile entegrasyonuna katkıda bulunabilecek ve ayrıca Batı Avrupa ile bütünleşmesini öngören temel tercih ve politikalarına alternatif oluşturmayan, ancak kendi coğrafi konumunun meydana getirdiği imkanlardan da yararlanmayı hedefleyen bir olgudur³²⁰.

e. Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO/EİT)

Katma Protokol'ün 55. maddesinde, "Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliğinin "uygulanması konusunda Ortaklık Konseyinde danışmalar yapılacağı belirtilmekte, bu konu, 1/95 sayılı OKK'nın Türkiye'nin 16. madde işle ilgili bildiriminde de teyit edilmektedir. Bu nedenle, ECO çerçevesinde bir tercihli ticaret anlaşması gerçekleştirilebilmesi için en azından böyle bir düzenleme yapma niyeti için yeterli hukuki alt yapı hazırdır³²¹.

Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün faaliyetleri incelendiğinde, Tercihli Tarife Protokolü'nün işleyişinin zayıf kaldığı görülmektedir. Uruguay Round ve Dünya Ticaret Örgütü'nün kurulmasıyla 1996 yılından sonra, girişim içinde bölgesel bir yaklaşımdan ziyade çok taraflı bir işbirliği yaklaşımı benimsenmiştir³²².

ECO için, uzun vadede ve nispeten düşük seviyeli bir ticaret hacmi olasılığı mevcuttur. İran, bölgenin bir anlamda coğrafi merkezini teşkil etmektedir. Bu nedenle, bölge ülkelerinin özellikle de İran'ın bu hareketin yürütülmesine ve bundan çok taraflı çıkarlar elde edilmesine açık olması gereği açıktır. İran'ın dünya ekonomisi ile bütünleşme fikri ile hareket etmesi halinde ECO'nun doğulu üyelerinin Batı Dünyası ve pazarıyla büyük çaplı ilişkilere girmesi mümkün olacaktır. Bu durumda üye ülkeler arasında potansiyel varlığı olan bir ticaret hacmi ortaya çıkacaktır³²³.

³²⁰ T.C. Başbakanlık DPT Yayınları., 2000c., s.52

³²¹ Nebioğlu., 1997., s. 208

³²² Richard Pomfret., "The Economic Cooperation Organization; Current Status and Future Prospects", **Europe-Asia Studies.**, Vol:49, No:4, July 1997, s. 649-659

³²³ Nebioğlu., 1997., s. 212

ECO'nun finansal kaynak ihtiyacını karşılamak ve üye ülkeler arasındaki işbirliği faaliyetlerin koordinasyonunu sağlamak amacıyla oluşturulan ECO Ticaret ve Kalkınma Bankası, ECO Reasürans Şirketi ve ECO Sekreteryası farklı yerlerde bulunmaktadır. Bunun yanında ECO her ne kadar üye ülkelere bölgesel problemlere çözüm bulmak amacıyla toplanmalarına imkan tanırıyorsa da ulaştırma ağının zayıflığı asıl işbirliği alanı olan ticaretin önündeki büyük bir engeldir³²⁴. Bu koşullar ECO'nun etkinliğini zayıflatmaktadır.

Diğer taraftan, ECO'ya sonradan katılan ülkelerin bağımsızlıklarını yeni kazanmış olmaları, uluslararası koşullara uyumlarını zorlaştırmaktadır. Afganistan'ın durumu ticarete imkan tanımamaktadır. Bu durum, üye ülkeler arasındaki küçük ölçekli sınır ticaretinin büyümesini zorlaştırmaktadır. Diğer taraftan üye ülkelerin ekonomik yapıları, yarı sanayileşmiş ülke olmaları, rekabet güçlerinin zayıf olması, ekonomik bütünleşmeye de imkan tanımamaktadır³²⁵.

ECO'ya üye ülkeler arasında geliştirilecek siyasi ve ekonomik ilişkiler, KEİ bölgesini de rahatlıkla etkileyebilecektir. Nitekim, bölgede önemli bir ekonomik ve siyasi potansiyel olan Türkiye ve Azerbaycan her iki teşkilata da üyedir. Bu nedenle, KEİ'nin başarısı, ECO'nun hedeflerine ulaşmayı da daha da kolaylaştıracaktır³²⁶.

Diğer taraftan, ECO'ya üye ülkelerin üretim yapılarındaki benzerlik de girişim içinde sorun yaratmaktadır. Üye ülkelerde yetiştirilen ürünler aynıdır ve birçoğunun ihracatı tekstile dayalıdır. Ticaret büyük ölçüde İran ve Türkiye arasında gerçekleşmektedir. Aynı zamanda bu iki ülke Türk Cumhuriyetleri'nden gelecek petrol ve doğal gaz boru hatlarının geçiş yerleriyle birbirine rakip durumdadır. Serbest piyasa ekonomisine sadece kurucu üç ülke tam anlamıyla sahiptir. diğer üye ülkelerin ekonomilerinin geçiş döneminde olması ECO içindeki ticarete bu üç ülkenin egemen olmasına yol açmaktadır³²⁷.

Türkiye açısından ECO bölgesinden yapılacak sınai ürün ithalatı yoğun değildir. Ancak, enerji konusunda meydana çıkacak yeni seçenekler ve ihtiyaçlar nedeniyle, enerji ham maddesi ithalatında önemli gelişmeler söz konusu olabilir.

³²⁴ Pomfret., a.g.e.

³²⁵ Pomfret., a.g.e.

³²⁶ Nebioğlu., 1997., s. 229

³²⁷ Pomfret., a.g.e.

Ayrıca yapılabilecek bir Serbest Ticaret Anlaşması da gelişmelerin farklı boyutta olmasının sağlayabilecektir³²⁸.

ECO hem Orta Asya ülkeleri ve Azerbaycan'ın denize çıkışları açısından önemli bir görev üstlenecek, hem de Türkiye'nin bu ülkelere ulaşabilmesi ve önüne çıkmakta olan engelleri aşabilmesi için büyük kolaylıklar sağlayacak bir yapıya sahiptir. Bu yönüyle, ECO bünyesinde yürütülen çalışmaların daha da hızlandırılması hem bölgeye, hem de Türkiye'ye büyük yararlar sağlayacaktır. Türkiye'nin ECO çerçevesindeki ilişkileri, ECO içinde çok taraflı ticareti geliştirecek derecede anlamlı bir biçimde, AB ile gerçekleştirdiği anlaşmaların içine oturtulmak zorundadır. Diğer taraftan ECO ile gerçekleştirilecek ilişkilerin ve kurulacak bir serbest ticaret anlaşmasının kapsamı geniş tutulmalı, tarım ürünleri de sisteme dahil edilmelidir³²⁹.

ECO, Türkiye'nin Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile birlikte yer aldığı tek bölgesel ekonomik girişim olması nedeniyle Türkiye için önemlidir. Türkiye, konumu, gelişmişlik düzeyi ve tüm dünya ile siyasi ve ekonomik ilişkileri birlikte ele alındığında, ECO'ya lider olma ve bu girişimi yönlendirme durumundadır. ECO bölgesinde bulunan zengin enerji kaynaklarının akılcı bir şekilde kullanılması ve uluslararası pazarlara ulaştırılması hayati önem arz etmektedir.

f. İslam Konferansı Örgütü ve D – 8

İslam dünyası bölgesel entegrasyon alanında, kendilerinden kaynaklanan bir takım sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Bunlar, farklı endüstriyel kalkınma seviyeleri ve farklı ekonomik ve politik sistemlere sahip olmaları, bölgede döviz sıkıntısının çekilmesi, altyapı yetersizliklerinin ve ulaştırmada karşılaşılan problemlerin varlığıdır³³⁰.

³²⁸ Nebioğlu., 1997., s. 209

³²⁹ Nebioğlu., 1997., s. 230

³³⁰ Emin Ertürk., **Ekonomik Entegrasyon Teorisi ve Türkiye'nin İçinde Bulunduğu Entegrasyonlar**, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1993, s. 262

İslam ülkeleri arasında büyük petrol ihracatçısı ülkeler hariç bölge ülkelerinin birçoğu döviz kıtlığı çekmektedir. Bu sebeple dış ticaretleri genel olarak kısıtlamalara maruz kalmaktadır. Diğer taraftan, ulaştırma İslam ülkeleri arasında entegrasyonun aleyhine olabilecek en büyük altyapı sorunudur. Haberleşme altyapısı ve bilgi akışının yetersiz olan bu piyasalardan entegrasyon için gerekli etkinliğe ulaşılmasını beklemek pek rasyonel olmaz³³¹.

Türkiye'nin bir İslam birliği içinde yer alması zayıf bir ihtimaldir. Çünkü İslam ülkeleri Batıyla kıyaslandığında, son derece ilkel bir üretim aşamasındadırlar. Uluslararası üretim değil, kendi pazarları için bile üretim yapacak durumda değillerdir. Birçoğu, sınırlı sayıda doğal kaynağa bağımlıdır, paraları olsa da, gelişmiş bir ekonomik düzenleri yoktur. Dolayısıyla belirli gruplara dayanan, örgütlü, farklılaşmış toplumsal yapıları yoktur. Doğal olarak yönetim üzerinde, uluslararası entegrasyon gibi bir konuda toplumdan gelen baskı da yoktur. Sanayileşme, çoğulculuk, demokrasinin olmadığı toplumlarda merkezi otoritenin temsilcisi olan krallar, başbakanlar, asker ve sivil bürokratlar tek karar organı haline gelirler. Böyle bir toplumda da bölgesel bütünleşme bütünüyle onların siyasi kararlarına bağlı hale gelir³³².

İslam ülkeleri bütünüyle dikkate alındığı zaman ortak geçmişleri ve müşterek değerleri olsa da, çok heterojen bir ekonomik yapı arz ettiklerini belirtmemiz gerekir. Politik eğilimleri de birbirinden oldukça farklı olan bu ülkeler bir yandan demokrasilere, öte yandan İslama doğru çekilmektedirler. Öte yandan, İslam ülkeleri birbirlerinin pazarı durumunda değildir. Hemen hepsi batıyı ya da doğuyu pazar olarak değerlendirmektedir ve ticaretlerinin büyük kısmını kendi dışlarındaki dünya ile yapmaktadırlar³³³. Bu durumda entegrasyon bu ülkeler arasında büyük ölçüde ticaretin artmasına meydan vermeyecektir.

Bütünleşmeyi öngören bir karar alınmış olsa bile uzun vadede böyle bir birliğin AB örneğinde olduğu gibi varlığını sürdürmesi son derece zordur. Çünkü iktidar, kişiye bağlıdır ve iktidardaki kişinin değişmesiyle birlik üyeliği de tehlikeye

³³¹ Ertürk., a.g.e., s. 264

³³² Bozkurt., a.g.e., s. 327

³³³ Ertürk., a.g.e., s. 264

girebilir. Bölgesel bütünleşme için önemli olan uluslararası pazarlar için üretim yapan grupların olmaması bu birlikleri kişilere bağlı kılar³³⁴.

Ticaret bakımından ortaya çıkan bu dezavantajlarına rağmen İslam ülkeleri arasında bir kalkınma birliği oluşturabilir. Bölgenin kaynaklarıyla yabancı kaynakları da birleştirerek ciddi kalkınma programları oluşturulabilir. İslam ülkeleri bir arada düşünüldüğünde, temel kaynaklar itibarıyla tam bir tamamlayıcılık örneği vermekte, sermaye, emek ve işlenebilir toprak bakımından birbirine benzememektedirler. Tasarruf ve sermaye fazlasına sahip ülkelerle, emek fazlası olan ülkelerin bir gelişmekte olan ülke grubu içinde birarada bulunması zordur. Çünkü finansman ve sermaye kıtlığı bütün gelişmekte olan ülkelerin ortak problemidir. Bunun İslam ülkelerinde istisnası bölgede petrol üreticisi ülkelerin bulunmasından ileri gelmektedir³³⁵. Bölgede oluşturulacak bir kalkınma birliğinin en önemli ekonomik avantajlarından birisi de budur.

Türkiye ticari ilişkilerini ilerletme bağlamında İslam ülkeleriyle ilişki içinde bulunsa da politik anlamda bu ülkelerle ilişkilerini yoğunlaştırması beklenemez. Türkiye Batılı laik sistemi benimsemiş ancak İslami karakter taşıyan bir ülke kimliğiyle, inanç karakterindeki farklılıklara rağmen politika ve kültür alışverişinde bulunmuştur. Bunun da sebebi kimliğindeki İslami unsurlardır³³⁶. Ancak köklü laik yapı, İslam Konferansı Örgütü ülkeleriyle politik anlamdaki bir işbirliğini engellemektedir.

İslam Konferansı Örgütü içinde, ortak yatırım faaliyetlerine ağırlık verilerek merkezi bir sanayileşme programına liderlik edilmesi gerekmektedir. ECO'da olduğu gibi bir entegrasyon sanayileri projesi geliştirilebilir. İslam Konferansı'nın uzun geçmişine rağmen, entegrasyon ve işbirliği alanında somut bir adım atılamamış olması büyük başarısızlıktır³³⁷. Bunda kendi bünyelerinde yaşadıkları sorunlar kadar birçok İslam ülkesinin Batıyla bireysel ilişki içinde olmasının da payı vardır.

³³⁴ Bozkurt., a.g.e., s. 327

³³⁵ Ertürk., a.g.e., s. 265

³³⁶ Dartan., a.g.e., s. 249

³³⁷ Ertürk., a.g.e., s. 266

D-8 Hareketi de, İslam Konferansı Örgütü gibi genel olarak üyeler arasındaki ortak inanç paylaşımı temelinde kurulmuştur. Hareketin içinde, ekonomik ya da finansal bir güç olarak önderlik edecek bir ülke yoktur. Türkiye hareketin başlamasına politik olarak destek vermişse de, politik konjonktürün D-8 kurulduğundan bu yana değiştiği de açıktır. D-8 ülkeleri genel olarak azgelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerdir. İleri teknoloji ve sanayi ürünlerini gelişmiş ülkelere ithal etmektedirler³³⁸.

D-8 Hareketi, Türkiye'nin ticaretini geliştirmesi açısından olumlu bir teşebbüs olsa da AB örneğindeki gibi bir yapılanmaya gitmesi zordur. Coğrafi konum itibarıyla dağınık olması ve pazar olarak da yetersiz olmaları bunu engellemektedir³³⁹.

D-8 Hareketi tamamen yeni bir fikir olarak kabul edilemez. Harekete katılması için davet edilen ülkelere İran ve Pakistan ile Türkiye arasında ECO ve İslam Konferansı, Mısır, Endonezya, Malezya Nijerya, Nijerya ve Bangladeş ile de İslam Konferansı çerçevesinde bir işbirliği hareketi vardır. Diğer taraftan, Hareketin en büyük handikapı, harekete katılmaya davet edilen ülkelerin aynı coğrafya içinde olmamalarıdır. Diğer büyük bir handikap da, ülkelerin çoğunun yeterli genişlikte bir ihracat yelpazesine sahip olmamasıdır. Buna mukabil, büyük bir nüfusa sahip olması nedeniyle, "D-8 Ülkeleri", çok büyük bir pazar görüntüsü arz etmektedir. Ancak bu büyük pazarda yer alan ülkelerin çoğunluğunun fakir sayılabilecek ülkeler arasında olması da başka bir handikapıdır³⁴⁰.

Üye ülkelere birçoğu yarı sanayileşmiş ülke olsa da, ihracat rekabeti çok dardır. Genel olarak temel ürünler ve tekstil konfeksiyon üzerine odaklanmışlardır. Petrol İran, Nijerya ve Endonezya'nın ihracatında egemendir. Pamuk, Türkiye, Mısır ve Pakistan için önemlidir. Üretim ve ihracat yapıları benzerlik göstermektedir ve birbirleriyle gerçekleştirdikleri ihracat da sınırlı kalmaktadır. D-8 ülkelerine coğrafi açıdan bakıldığında üç kıtaya yayılmış durumdadırlar. Üyeler arasında büyük ekonomik sosyal, kültürel ve politik farklılıklar mevcuttur³⁴¹. Bu kadar farklı özellikler taşıyan ülkeler arasında sürdürülebilir bir işbirliğinin gerçekleşme olasılığı zayıftır.

³³⁸ Dartan., a.g.e., s. 252

³³⁹ Bozkurt., a.g.e., s. 327

³⁴⁰ Nebioğlu., 1997., s. 213

³⁴¹ Dartan., a.g.e., s. 252

D-8 hareketi, Türkiye'nin diğer bölgesel birlikteliklerle ilgisi ölçüsünde ve küreselleşme sürecinde, ticari açıdan yine de olumlu bir hareket olarak değerlendirilebilir³⁴². Ancak, D-8'in dış ticaret hacmi büyük olan ülkeleri, Türkiye'ye coğrafi olarak çok uzaktır. Nitekim Endonezya ve Malezya'nın bulunduğu bölge olan Doğu Asya'nın en büyük ihracatçı ve ithalatçı ülkeleri, Türkiye'ye coğrafi olarak çok uzaktır.

2. Türkiye İçin Ticari Anlamdaki Fırsatlar

Bölgesel işbirliği olanakları değerlendirilirken bu bölgelerin işbirliği yapmaya uygun bir yapısının olup olmadığı da incelenmelidir. Bunun için öncelikli olarak bu bölgelerin ticaret yapılarını değerlendirmek gerekir. Daha sonra dünya ticaretindeki yerlerini araştırmak ve bu bağlamda bir değerlendirme yapmak gereklidir.

Tablo 21 : MDAÜ ve Baltık Ülkelerinin Ticaretlerinin Bölgelere Göre Payı

BÖLGELER	2001	
	İHRACATTAKİ PAYI (%)	İTHALATTAKİ PAYI (%)
BATI AVRUPA	55.4	58.2
MDAÜ+BALTİK ÜLKELERİ	26.5	30.0
KUZEY AMERİKA	4.1	2.9
ORTA DOĞU	2.7	0.7
ASYA	6.7	6.7

Kaynak: World Trade Organization International Trade Statistics, WTO Publications, France, 2002.

Bu noktadan hareketle, Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleri incelendiğinde, bu ülkelerin ihracat ve ithalatında Batı Avrupa'nın ve özellikle AB'nin önemli yer tuttuğu görülmektedir. Türkiye açısından baktığımızda, Gümrük Birliği uygulamaya girdikten sonra, bu ülkelerle de serbest ticaret anlaşmaları imzalamıştır. Bu ülkelerin Avrupa Birliği ile kurumsal düzenlemeleri mevcut olması dolayısıyla Türkiye ile serbest ticaret anlaşmaları imzalama zorunluluğu doğmuştur. Türkiye AB ile herhangi bir kurumsal düzenleme yapmamış olsaydı, bu anlaşmaların imzalanması gibi bir zorunluluk olmayacaktı. Bu durumda, Türkiye bu ülkelerde de herhangi bir rekabet gücü kazanamayacaktı.

³⁴² Nebioğlu., 1997., s. 213

Tablo 22 : Orta Doğu Ticaretinin Bölgelere Göre Dağılımı

2001		
BÖLGELER	İHRACATTAKİ PAYI (%)	İTHALATTAKİ PAYI (%)
AVRUPA BİRLİĞİ	15.4	24.2
KUZEY AMERİKA	16.5	12.6
ORTA DOĞU	7.5	10.9
ASYA	47.3	27.8

Kaynak: World Trade Organization International Trade Statistics,
WTO Publications, France, 2002.

Orta Doğu ülkelerine baktığımızda, 2001 yılında, bu ülkelerin ihracatında Asya ülkeleri ve Kuzey Amerika'dan sonra, Avrupa Birliği %15.4'lük payla üçüncü sırada yer almaktadır. Bu ülkelerin kendi içinde gerçekleştirdikleri ihracat ise %7.5'lik payla oldukça düşük bir seviyede gerçekleşmiştir. İthalatta ise, Avrupa Birliği, Asya ülkelerinin ardından ikinci sırada yer almaktadır.

Bu bölgede AB, Akdeniz Politikası ile kendi değer sisteminden oluşan bir Yenileştirilmiş Akdeniz Projesi oluşturmaktadır. Akdeniz Ekonomik Alanı'nın oluşturulmasıyla, siyasi kriterler, ekonomik kriterler ve hukuki kriterler olarak Avrupa Birliği'nde geçerli olan kriterlerin, mutlak anlamda Akdeniz'de uygulanmasını gerekli kılar. 2010 itibariyle bu mekanizmanın başarılabacağı hedeflenmiştir. Bütün Akdeniz ülkeleri, bu sistemi kabul etmekle, sisteme uyum için gereken altyapı çalışmalarını tamamlamaya çalışmaktadırlar. Bu programla Libya hariç bütün Akdeniz ülkeleriyle ortaklık anlaşmaları yapılmıştır ve ortak programlar uygulanmaktadır³⁴³.

Bu ülkeler dışında kalan Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt gibi ülkeler sahip oldukları ekonomik güç nedeniyle Avrupa'yla bu tür sıkı bir ilişki içinde bulunmamakta, ABD ile ticari işbirliği yapmayı tercih etmektedirler. Bu ülkelerin kendilerine yarar sağlamayacağını düşündükleri için Türkiye ile bir işbirliği ya da entegrasyon niyeti yoktur. Geride kalan diğer ülkeler ise, İran, Irak ve Avrupa'nın işbirliği yapmadığı Libya'dır³⁴⁴. İran'la yapılan ticarete bakıldığında hiçbir ticari kural olmadığı gibi, uluslararası açıdan da tamamen siyasi nitelikte bir pazardır.

³⁴³ Tuğrul Arat., "Türkiye Avrupa Birliği İlişkilerinde Gelişmeler ve Gelecek" Konulu **Seminer Notları**, Anadolu Üniversitesi Avrupa Birliği Araştırma Uygulama ve Dokümantasyon Merkezi, Türkiye-Avrupa Vakfı, Eskişehir, 2001, s. 109

³⁴⁴ Arat., a.g.e., s. 111

Tablo 23 : Türk Cumhuriyetlerinin Bölgelere Göre Ticareti

2001

BÖLGELER	İHRACAT MİKTARI (MİLYON \$)	İTHALAT MİKTARI (MİLYON \$)
AVRUPA BİRLİĞİ	444.3	2438
ABD	514	652
TÜRKİYE	282	557

Kaynak: World Trade Organization International Trade Statistics,
WTO Publications, France, 2002.

Türk Cumhuriyetleri için Türkiye, önemli ticaret ortakları arasındadır. Bölge ülkeleri genel olarak ticaretlerinde AB ve ABD'yi ortak olarak seçmektedir. Ancak, Türkiye'nin bu ülkelerle var olan tarihi, kültürel ve coğrafi bağları ve model teşkil etmesi bu ülkeler için üçüncü önemli ticaret ortağı olmasına neden olmuştur. Diğer taraftan AB ile aynı ticaret politikasının uygulanması kapsamında, üçüncü ülkelere yönelik ortak gümrük tarifesinin uygulanması da ticarete pay sahibi olmasına neden olmuştur.

Bu ülkelerin herhangi bir entegrasyon modeli içinde ticaretin ilerletilmesi yönünde bir eğilimleri yoktur. Bunun nedenlerinden biri de ekonomilerinin halen bir geçiş döneminde olmasıdır. Diğer taraftan, doğal kaynak zenginliği bakımından dikkat çeken bu ülkeler, uluslararası ticarete katılım yönünde bir niyettedir. Bu sebeple, özellikle küresel ticarete söz sahibi olan güçlü blok ya da ülkelerle ticari ilişkiler içinde bulunmaktadır.

Tablo 24: AB Ticaretinin Bölgelere Göre Dağılımı

2001

BÖLGELER	İHRACATTAKI PAYI (%)	İTHALATTAKI PAYI (%)
AB	61.9	60.9
ABD	9.2	7.4
ASYA	7.8	11.5
MDAÜ+BALTİK+RUSYA	6	5.9
ORTA DOĞU	2.6	1.7
TÜRKİYE	0.8	0.8

Kaynak: World Trade Organization International Trade Statistics,
WTO Publications, France, 2002.

Tablo 24 incelendiğinde AB içi ticaret oranının yüksekliği göze çarpmaktadır. Bu durum, AB'nin büyük ve güçlü bir ticaret bloğu olduğunu ifade etmektedir. Toplam ihracatının %61.9'luk bir kısmı toplam ithalatının da %60.9'luk bir kısmı blok içinde gerçekleşmekte, bu anlamda entegrasyon büyük ölçüde sağlanmış görünmektedir. Diğer taraftan, Türkiye'ye komşu ülkelerin de Avrupa Birliği'nin

ticaret yapısında önemli yeri olduğu görülmektedir. Türkiye, komşularıyla ticari ilişkilerini işbirliği anlamında geliştirmiş olsa bile, AB ile var olan kurumsal düzenlemeleri gereği, bu ülkelerin ticaret yapılarında herhangi bir değişiklik olmayacak, AB'ye olan bağımlılıkları azalmayacaktır.

Herhangi bir ticari işbirliği olanağı değerlendirildiğinde göz önünde tutulması gereken en önemli hususlardan biri, belki de en önemlisi, ticaretin yönü ve yapısıdır.

Tablo 25: Bölgelere Göre Türkiye'nin İhracatı (%)

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
AB	47.7	51.2	49.7	46.6	50.0	54.0	52.5	51.4	51.5
EFTA	1.5	1.4	1.4	1.6	1.3	1.4	1.2	1.0	1.2
Avrupa + BDT Ülkeleri	13.5	16.1	15.7	17.8	14.8	10.3	10.8	8.5	9.6
Afrika Ülkeleri	4.7	4.9	5.0	4.7	6.7	6.2	4.9	4.9	4.7
Orta Doğu Ülkeleri	11.6	9.8	9.7	9.1	8.1	8.3	7.8	11.4	9.8
KEİ	9.0	11.2	12.5	14.6	12.0	8.2	8.5	9.1	9.7
ECO	4.2	4.2	4.9	4.7	4.2	3.3	3.1	3.1	2.8
Türk Cumhuriyetleri	2.4	2.5	3.2	3.3	3.1	2.2	2.1	1.8	1.8
İKÖ Ülkeleri	19.6	17.9	17.7	16.0	16.2	14.8	12.8	15.6	14.3
ABD	8.4	7.0	7.1	7.7	8.3	9.2	11.2	10.0	8.5

Kaynak: Türkiye Temel Ekonomik Göstergeler, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, DPT Yayınları, Ankara, 2000 <http://www.dtm.gov.tr/rakamlar/disticaret.htm>, Erişim: 05.04.2003

Türkiye'nin ticaret yapısına baktığımızda, Tablo 25'te Türkiye'nin ihracatının yarısından fazlasını Avrupa Birliği ile yaptığı görülmektedir. Gümrük Birliği tesis edilmeden önce de, Türk ticaretinin büyük bir kısmının yöneldiği bölge Avrupa Birliği olmuştur. Bunun dışında, ticaretin geliştirilmesi için önemli olan unsurun, kurumsal düzenlemeler olmadığı da göze çarpmaktadır. Şöyle ki, GB sonrası, EFTA ülkeleriyle serbest ticaret anlaşmaları imzalanmış olmasına rağmen, bu bölgenin Türkiye'nin ihracatındaki payında herhangi bir artış söz konusu olmamıştır. Buna karşılık, İslam Konferansı Örgütü ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği gibi girişimlerin Türkiye'nin ihracatındaki payı nispeten yüksek seviyelerdedir.

AB ile ticaret imkanları incelendiğinde, Türkiye, ihracatın %52'sini AB ülkelerine yapmaktadır. Türkiye'ye gelen yabancı sermaye yatırımlarının önemli bir kısmı AB'den gelmektedir. AB'nin en önemli yönü çok güvenli bir pazar olmasıdır. Ortak kural ve düzenlemelerin varlığı da bu güveni arttırmaktadır. Diğer taraftan teknoloji ve yatırım açısından da Türkiye'nin bölgede yönelebileceği tek pazar AB

pazarıdır³⁴⁵. Bu bağlamda Türkiye 1996 yılında Gümrük Birliği'nin oluşturulmasıyla dünyanın en güçlü ekonomik bloğu içinde serbest dolaşım hakkına sahip olarak mal ticaretinde rekabet gücü kazanmıştır.

Tablo 26: Bölgelere Göre Türkiye'nin İthalatı (%)

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001 ¹	2002 ²
AB	46.9	47.2	53.0	51.2	52.4	52.6	48.9	46.2	43.4
EFTA	2.4	2.5	2.5	2.7	2.5	2.3	2.1	2.3	4.7
Avrupa + BDT Ülkeleri	11.2	12.5	9.4	9.6	10.2	11.5	13.2	14.3	11.0
Afrika Ülkeleri	3.7	3.9	4.6	4.5	3.8	4.1	5.0	6.6	8.9
Orta Doğu Ülkeleri	10.9	7.5	7.4	5.6	4.2	4.9	5.7	7.3	7.3
KEİ	9.3	11.2	8.9	9.2	9.4	10.6	12.3	13.6	12.8
ECO	4.0	3.2	2.7	2.3	2.1	2.8	2.8	4.1	3.4
Türk Cumhuriyetleri	0.8	0.8	0.7	0.8	1.0	1.1	1.2	0.8	0.9
İKÖ Ülkeleri	15.3	12.9	12.8	10.9	9.2	10.0	11.6	13.1	16.9
ABD	10.4	10.4	8.1	8.9	8.7	7.6	7.2	8.0	6.0

Kaynak: Türkiye Temel Ekonomik Göstergeler, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, DPT Yayınları, Ankara, 2000 <http://www.dtm.gov.tr/rakamlar/disticaret.htm>, Erişim: 05.04.2003

(¹) 2001 yılı Ocak ayı ithalat verileri

(²) 2002 yılı Şubat ayı ithalat verileri

Türkiye'nin ithalat yapısı içinde de Avrupa Birliği toplam ithalatın yarısına yakınına oluşturmaktadır. Tablo 26 incelendiğinde bu payın özellikle Gümrük Birliği'nin gerçekleştirildiği 1996 yılından sonra arttığı görülmektedir. Avrupa Birliği'nden sonra, İslam Konferansı Örgütü ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği Türkiye'nin ithalatında önemli paya sahiptir. Gümrük Birliği sonrası gerçekleştirilen ticaret sonucu, Türkiye'nin AB'ye yönelik ihracatında meydana gelen artışın ithalattaki artıştan geride olması, AB ile dış ticarete bir açığa sebep olmuştur. Bunun temel sebebi, Türkiye'nin 1971 yılından itibaren AB'ye gümrüksüz sanayi malı satma imkanı elde etmesine karşılık, AB'nin Türkiye'ye sanayi mallarını gümrüksüz olarak ancak 1996'dan sonra satabilmesidir.

Bunun yanında, Gümrük Birliği her ne kadar Türkiye'nin dış ticareti açısından bağlayıcı olarak kabul edilse de, Gümrük Birliği'nin gerçekleşmemesi halinde AB'nin, Türkiye'ye 1971'den itibaren tanıdığı tavizleri kaldırması ve Türkiye'nin bu pazarda bugünkü şekliyle yer alamaması ihtimali söz konusu olacaktı. Diğer taraftan, GB gerçekleşmemiş olsaydı da, Türkiye için düşünülen çerçevede gerçekleşmesi mümkün bir işbirliği girişimi ihtimali yer almamaktadır. Balkanlar'da EUROMED

³⁴⁵ Haluk Ilıcak., "Avrupa Yolunda Türkiye'nin Dış Ekonomik İlişkileri ve Bölgesel İşbirliği Stratejileri" Konulu Seminer Notları, İstanbul Sanayi Odası, Boyut Matbaacılık, İstanbul 2001, s. 39

çerçevesinde ve Akdeniz ülkelerinde AB ile gerçekleştirilmiş serbest ticaret anlaşmaları mevcuttur. Diğer ülkeler için ise, uluslararası ticareti düzenleyen kuralların yokluğu ve bu ülkelerin Dünya Ticaret Örgütü üyesi olmamaları ticaret ortamının güvensiz olmasına neden olmaktadır³⁴⁶.

Dış ekonomik ilişkiler ve dış ticaret bir ülkenin ekonomik refahı ve ekonomik gelişmesi için gerçekleştirilmektedir. Stratejiye bu görüş açısından bakıldığında, Türkiye'nin, kendine inisiyatif alabileceği bir model içinde yer alması gerekir³⁴⁷. Bununla birlikte, Türkiye, Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği Antlaşması'nı imzalamış olmakla, Avrupa Birliği'nin dış ticaret politikasını kabul etmiştir. Ancak bu politika geliştirilirken Türkiye, karar alma mekanizmasında yer almamakta, dış ticaret politikası üzerinde söz sahibi olmamakta ve yönelimini etkileyememektedir³⁴⁸.

Türkiye, bölgesinde yer alan ülkelerle ticari ilişkilerini, bu sebeplerle, Avrupa Birliği kapsamında ele almalıdır. Bu nedenle, Türkiye'nin bölgesel dış ticari ilişkilerini köşesinin birinde Avrupa Birliği, diğerinde Türkiye olan bir üçgen şeklinde ele alması gerekmektedir. Diğer taraftan, Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ilişkilerinde fiili olarak da Avrupa Birliği'nden bağımsız hareket edememektedir. Bunun sebebi, bölge ülkelerinin birçoğunun ticaretlerinin ciddi büyüklükteki bir kısmını AB ile yapmalarıdır. Sermaye ve teknoloji transferi açısından da AB'ye bağımlılıkları vardır. Bu nedenle, üretim ve ticaret yapısı itibarıyla de hiçbir bölge AB'den bağımsız bir ticari ve sınai yapı geliştirebilecek, bölgesel yeterliliği olan yapıda ve büyüklükte ülkeler değildir³⁴⁹.

Gümrük Birliği'nin uygulamaya konulmasıyla Türkiye, bölgedeki işbirliği imkanlarını değerlendirmek için AB perspektifinden bakmaya başlamıştır. AB üyeliğinin gecikmesi halinde, bu bölgelerle işbirliği yapılabilmesi için Avrupa Birliği'nin bu bölgelere açılmasıyla, bir serbest ticaret bölgesi kurma olanağı elde edilecektir. Bu anlamda değerlendirildiğinde dış ticarete bir kısıtlama söz konusudur³⁵⁰.

³⁴⁶ Ilıcak., a.g.e., s. 40

³⁴⁷ Erol Manisalı., İstanbul Sanayi Odası., a.g.e., s. 34

³⁴⁸ Necati Arıkan., İstanbul Sanayi Odası., a.g.e., s. 33

³⁴⁹ Hüsamettin Nebioğlu., İstanbul Sanayi Odası., a.g.e., s. 21

³⁵⁰ Gündüz Aktan., İstanbul Sanayi Odası., a.g.e., s. 32

Ancak, diğer taraftan, Türkiye'nin, Gümrük Birliği'nin uygulamaya girmesiyle beraber, dış ticaret politikasında, mal ve hizmet piyasalarına giriş ve finansman imkanları anlamında ek imkanlar elde ettiği görülmektedir³⁵¹. AB ve diğer Avrupa ülkeleri arasındaki tercihli ticaret ağının Türkiye tarafından üstlenilmesiyle yeni imkanlar elde edilmiştir. Türkiye, EFTA'nın yanı sıra AB'nin tam üyeliğe hazırladığı Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleriyle de serbest ticaret anlaşmalarını tamamlayarak bölge içinde malların serbest dolaşımını sağlayan Pan-Avrupa Menşe Kümülasyonu sistemine taraf olmuştur³⁵².

Bu anlamda bakıldığında, Türkiye'nin komşu ülkelerle ilişkileri, Avrupa Birliği'ne alternatif oluşturacak düzeyde değildir. Bunun sebebi ise, Türkiye ile AB arasındaki Gümrük Birliği değil, Avrupa Birliği'nin bölge ülkeleriyle mevcut ilişkileri ve bu ülkelerin ekonomik, ticari ve coğrafi yapıları gereği, bölgede oluşturulabilecek bir işbirliğinin AB'nin dış ticaret politikasını tamamlayıcı nitelik arz etmesidir³⁵³.

Esasen, Türkiye'nin AB dışındaki ülkelerle inisiyatif alabileceği bölgesel işbirliği hareketlerinin sınırlandırılması ve kurumsal bir düzenleme yapılamamasının nedeni siyasi anlamda değil, teknik anlamdadır. Ortak Gümrük Tarifesinin altında bir gümrük tarifi belirlenmesi halinde, bu bölgede üretilen malların serbest dolaşım nedeniyle herhangi bir formalite uygulanmaksızın AB'ye girmesi mümkün olabilecektir³⁵⁴.

Avrupa Birliği ile, Gümrük Birliği, adaylık statüsü, tam üyelik perspektifi, AB müktesebatına uyum ve serbest ticaret anlaşmaları Türkiye'nin ekonomik ve politik stratejilerinin ana eksenini oluşturmaktadır. Görüldüğü gibi, tek bir noktadan hareket etmek, Türkiye'ye fazla hareket sahası bırakmamaktadır. Bu noktada Türkiye için, pazarlarını çeşitlendirmek, geliştirmek ve kaliteli üretim yapmak çıkış yolu olarak görülmektedir. Üretim gücünün artırılmasıyla miktarda, fiyatta ve çeşitte gelişmeye dayalı bir rekabet üstünlüğünün elde edilmesi ve böylelikle, faaliyet gösterilen piyasalarda egemen olabilmek mümkündür. Bu sebeple, Türkiye'nin farklı ülke, bölge ve pazarlar için farklı stratejiler geliştirmesi rekabet gücünü arttıracaktır³⁵⁵.

³⁵¹ Aktan., a.g.e., s. 32

³⁵² Coşkun Güzelhan., İstanbul Sanayi Odası., a.g.e., s. 14

³⁵³ Nebioğlu., İstanbul Sanayi Odası., a.g.e., s. 21

³⁵⁴ Ali Urkan., İstanbul Sanayi Odası., a.g.e., s. 37

³⁵⁵ Necip Yüksel., İstanbul Sanayi Odası., a.g.e., s. 26

Türkiye'nin dış politikada inisiyatif alması konusu, tamamen Türk hükümetinin kendi karar ve kabiliyetine, gücüne ve yeteneklerine bağlı bir husustur. Bunun dışında herhangi bir kurumsal düzenleme olmaksızın da AB dışındaki ülkelerle ticari ilişkiler geliştirilebilir. Gümrük Birliği'nin gerçekleştirilmesinden sonra Türkiye ile Rusya arasında özellikle bavul ticareti olarak adlandırılan ticarete bir gelişme yaşanmıştır. Bu gibi durumlarda, AB'nin herhangi bir müdahalesi söz konusu değildir. Yasal bir çerçeve içine oturtulmadan gerçekleştirilen bir ticaret sonucu Türkiye, Rusya'da rekabet gücü kazanmıştır³⁵⁶.

Ticaretin geliştirilebilmesi için özellikle kurumsal düzenlemelerin yapılması gerekmemektedir. Önemli olan hangi ülkelere ve bölgelere hangi koşullarla yönelmesi gerektiği konusudur. Ülke sanayisinin gelişmesi için kaliteli ürünü dünya pazarlarında satabilecek fiyatta üretmek gerekmektedir³⁵⁷.

Coğrafi açıdan yakınlık entegrasyon için önemli hususlardan biri olsa da, esas olarak bu ülkelerin tüketim yapısına hitap edilip edilmediğinin tespit edilmesi gerekir. Bu sebeple, ihracata yönelik üretim yapılırken, her bölgenin kendi özelliklerine göre belirlenen tüketim alışkanlıkları ve yapıları da göz önünde bulundurulmalıdır. Bunun yanında etkin bir entegrasyon girişiminde bulunurken, göz önünde bulundurulması gereken bir diğer unsur, bu ülkelerin dünya ticaretindeki yerleridir.

Tablo 27: Dünya İhracatında Bölgelerin Payındaki Gelişme

	1983 (%)	1993 (%)	2001 (%)
BATI AVRUPA	38.9	44.0	41.5
KUZEY AMERİKA	15.4	16.6	16.6
MDAÜ+BALTİK+RUSYA	9.5	2.9	4.8
ORTA DOĞU	6.8	3.4	4.0
KUZEY AFRİKA	1.0	0.7	0.5

Kaynak: World Trade Organization International Trade Statistics, WTO Publications, France, 2002.

Tablo 27 incelendiğinde, 1980'li yıllardan itibaren özellikle Batı Avrupa'nın dünya ticaretindeki payının arttığı görülmektedir. Bir diğer önemli nokta, dünya ihracatının toplam değerinin yarısına yakınının bu bölge tarafından gerçekleştirilmesidir. Özellikle 1990'lı yıllarda Batı Avrupa ihracatı, en yüksek

³⁵⁶ Özden Sanberk., İstanbul Sanayi Odası., a.g.e., s. 42

³⁵⁷ Mehmet Kabasakal., İstanbul Sanayi Odası., a.g.e., s. 29

değerlerinde gerçekleşmiştir. Ancak bu yıllardan sonra dünya ticaretinin serbestleşmesi ve eski Sovyet Bloku ülkelerinin de uluslararası ticarete yer almaları sonucu bu payda bir azalma meydana gelmiş, 1990'lı yıllarda dünya ihracatındaki payları azalan eski Sovyet Bloku ülkelerinin payı ise artmıştır.

Tablo 28: Dünya İthalatında Bölgelerin Payındaki Gelişme

	1983 (%)	1993 (%)	2001 (%)
BATİ AVRUPA	40.0	43.1	40.3
KUZEY AMERİKA	17.8	19.8	22.5
MDAÜ+BALTİK+RUSYA	8.4	2.9	4.3
ORTA DOĞU	6.3	3.4	2.9
KUZEY AFRİKA	0.8	0.5	0.5

Kaynak: World Trade Organization International Trade Statistics, WTO Publications, France, 2002

Tablo 28 incelendiğinde Batı Avrupa'nın dünya ithalatında da önemli bir payı olduğu görülmektedir. Türkiye'ye komşu olan diğer bölgeler içinde Orta Doğu ve Kuzey Afrika ise çok düşük paylarla dünya ticaretinde yer almaktadır. Orta Doğu'nun ticareti genel olarak doğal kaynaklara ve özellikle petrole bağımlı olması dolayısıyla değişkenlik göstermektedir. Bu bölgenin dünya ihracatındaki payının, dünya ithalatındaki payından yüksek olması büyük ölçüde, petrol ihracatından kaynaklanmaktadır. Kuzey Afrika ülkeleri ise, dünya ticaretinde %1'den daha küçük bir pay sahibi olmaktadır. Bu katkıyı yapan ülkelerle de Türkiye'nin halihazırda bir ticari ilişkisi mevcuttur.

Tablo 29: Bölgelere Göre Dünya Mal Ticareti – 2001

BÖLGELER	İHRACAT DEĞERİ (MİLYAR \$)	İHRACATTAKİ PAYI (%)	İTHALAT DEĞERİ (MİLYAR \$)	İTHALATTAKİ PAYI (%)
AB-15	2291	38.3	2334	37.2
ABD	731	12.2	1180	18.8
ORTA DOĞU	237	4.0	180	2.9
MDAÜ+BALTİK+RUSYA	129	2.2	159	2.5
TÜRKİYE	31.2	0.7	40.6	0.8
KUZEY AFRİKA	29	0.5	28	0.5

Kaynak: World Trade Organization International Trade Statistics, WTO Publications, France, 2002.

Tablo 29'da 2001 yılında dünya ticaretinde bölgelerin payı yer almaktadır. Türkiye'ye komşu bölgelerin payına bakıldığında özellikle, Avrupa Birliği'nin dünya ihracatında ve ithalatında lider olduğu görülmektedir. Diğer bölge ülkelere baktığımızda ise, çok önemli paya sahip olmadığı görülmektedir. Buna karşılık Türkiye'nin tek başına, Kuzey Afrika'nın yaptığı ithalat ve ihracat hacminden daha

fazla ticaret gerçekleştirmiş olması da ticaretinin güçlü olduğunu ortaya koymaktadır. Böyle bir durumda kendisinden daha güçsüz bir blokla ticari ilişki içinde olması Türkiye'nin yararına değil, işbirliği içinde bulunduğu tarafın yararına olmaktadır. Ancak, entegrasyon ve ticari işbirliği girişimlerinde esas amaç, ülkenin menfaatine ticari ilişkilerin geliştirilmesidir. Bu noktadan hareketle, dünya ticaretinde söz sahibi olan bölge ve ülkelerle ticari ilişkilerin geliştirilmesi, köklü ticari yapıların varlığıyla ticaretin belirli kurallar çerçevesinde düzenlenmesi dolayısıyla daha etkin bir ticarete olanak tanıyacaktır.

Öte yandan, bir ticaret ilişkisinde asıl belirleyici konumda olan taraf, ülkede üretim ve ticaret faaliyetinde bulunan kesimdir. Bu noktadan hareketle, özellikle özel sektör üreticilerinin faaliyetlerinin yoğun olduğu alanlarda ve bu kesimin ihtiyaç duyduğu ticaret ve mal modellerinde bir ticaret ilişkisi geliştirilmesi, ülkenin üretim yapısını da geliştirecektir.

Türkiye'nin bölgesinde bulunan ülkeler, esas itibarıyla, teknolojik seviyesi yüksek mallar ithal etmektedirler. Bu bağlamda düşünüldüğünde bu ülkelerin ihtiyaç duyduğu teknolojik yapı Türkiye'de mevcut değildir. Bu sebeple kısa veya orta dönemde bu ülkelerin talebini karşılamaya yönelik bir üretim yapısı Türkiye'de geliştirilemez. Ancak Türkiye'de de firmaların üretim yaparken ihtiyaç duyacakları en önemli husus teknolojidir. Öncelikli olarak Türk firmalarının ihtiyaç duyduğu teknolojiyi elde edebilecekleri bir pazara yönelmeleri ve daha sonra bu teknolojiyle üretecekleri mallara ihracat pazarları aramaları gerekmektedir. Bu dönüşüm sonrası, Türkiye'ye komşu olan ülkelerin taleplerine cevap vermek söz konusu olacaktır. Ancak bu yapılanma sağlandığı takdirde, bu bölgeyle işbirliği girişimleri her iki taraf içinde yararlı olacaktır.

Türkiye'nin özellikle teknolojik mal ve teknolojik üretim alanında AB'yle ticari ilişkilerini geliştirmesi, Türkiye'nin bölgede ticari fırsatlar elde etmesi için zorunlu bir ihtiyaçtır. AB özellikle coğrafi yakınlık dolayısıyla da teknoloji transferi konusunda Türkiye için en uygun ticari işbirliği bloğudur. Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ticari ilişkilerini ilerletmesi ve bölgede güçlü bir konum kazanması, AB ile ilişkilerde de Türkiye'ye ekonomik ve ticari yönden avantaj sağlayacaktır.

B. AVRUPA BİRLİĞİ ÜYELİĞİNİN TÜRKİYE'YE ETKİLERİ

1. Türkiye'nin Avrupa Birliği Üyeliğinin Genel Etkileri

Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyelik başvurusunda bulunduğu 14 Nisan 1987 yılındaki dünya düzeni, bugün artık geçerliliğini yitirmiş ve Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilişkilerinde kullandığı kozlar da büyük ölçüde değişmiştir. O dönemlerde Türkiye elinde tuttuğu kalabalık bir ordu ile Sovyet tehdidine karşı Avrupa'nın savunmasında önemli bir rol üstlenmekteydi. Bu sebeple Toplulukla Türkiye arasındaki ilişkiler iyi derecede devam ediyordu. Ancak 1989'dan sonra dünya düzeninde meydana gelen değişimlerle Doğu Bloku ülkeleri Avrupa Birliği'ne üyelik için başvuruda bulunmaya yöneldiler ve NATO'nun kuruluş amaçları ortadan kalktı. Dolayısıyla Topluluk ülkelerinin Türkiye'ye eski ihtiyaçları kalmadı. Ancak Körfez Savaşı döneminde Türkiye'nin izlediği politikaların Batı açısından önemli olduğu fark edilerek üyeliğe yönelik olumlu bir tutum izlenmeye başladı³⁵⁸.

Daha sonra Türkiye'nin ilişki içinde bulunduğu Orta Asya ülkeleri ve Türk Cumhuriyetleri'ne olan yakınlığından, özellikle Azerbaycan gibi petrol yatakları üzerinde bulunan bir ülkenin Türkiye'ye olan bağımlılığından faydalanmak amacıyla yakınlaşmalar sözkonusu oldu. Ancak 2000'li yıllarda bu cumhuriyetlerin, yetersiz dış politik tutumu nedeniyle Türkiye'den uzaklaşmalarıyla Batılı ülkeler Orta Asya pazarlarına ulaşmak için Türkiye'ye ihtiyaç duymamaya başladılar. Bu da Türkiye'nin önündeki Avrupa Birliği'ne üyelik kapısının daha çok kapanma eğilimine girmesine neden olmuştur³⁵⁹.

1990'lardan sonra uluslararası yapıda meydana gelen değişimler Türkiye'nin stratejik önemini arttırmış olsa da Avrupa'yla, özellikle de Avrupa Birliği'yle ilişkilerde yaşanan sorunlar ortadan kaldırılamamıştır.

Türkiye Avrupa Birliği'nin genişlemesinde ikincil bir rol almış, ilişkiler problemleri bir şekilde devam ederken Türkiye'nin Avrasya'daki önemi artmıştır. Bu sıkıntılı ilişkiler, Türkiye'nin bölgesel rolünü ve bölgenin uluslararası arenayla entegrasyonunu kısıtlamıştır. Bölgeler arası güvenlik konularında ve Avrupa Birliği

³⁵⁸ Bozkurt., a.g.e., s. 322

³⁵⁹ Bozkurt., a.g.e., s. 323

ile Avrasya'nın arasındaki sınırlarda ortaya çıkan problemler Türkiye ve AB ilişkilerinde yeni bir boyuta ihtiyaç duyulmasına neden olmuştur³⁶⁰.

1999'daki Helsinki Zirvesi, bu anlamda Türkiye'nin Avrupa Birliği ile entegrasyonuna doğru bir yol açmıştır. Ancak daha sonra Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılımı ile ilgili somut bir adım atılamaması tarafların birbirlerine karşı güvensiz davranmalarına neden olmuştur.

Avrupa Birliği, genel olarak politik ve ekonomik anlamda gelişmiş ülkelerin oluşturduğu bir girişimdir. Bu sebeple aday ülkelerin de bu konular üzerinde tatmin edici düzeyde olması beklenmektedir. Bu sürecin içinde yer almak bazı maliyetleri beraberinde getirmekte ve katılımın onaylanmasıyla üyelerin politik, ekonomik ve güvenlik alanlarındaki ortak ihtiyaçlarına yardımcı olan bir amaç olarak kabul edilmektedir³⁶¹. Bu sebeple Türkiye'nin bu süreçte gösterdiği performans gelişmişlik düzeyinin yetersiz olduğu yönünde fikirlerin oluşmasına yol açmış ve ilişkilerde sorunlar yaşanmasına neden olmuştur. Ancak son zamanlarda Türkiye'nin gerçekleştirdiği uyum reformları müzakerelerin başlatılması yönünde Türkiye tarafında bir umuda, Avrupa Birliği tarafında bir niyete neden olmuştur.

Bununla birlikte Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğine Birlik içinde kamuoyu ve bazı yetkililer tarafından halen kuşkulu bakılmaktadır. Avrupa Birliği kamuoyu Türkiye'nin Müslüman kimliğinin sorun yaratacağını ve Avrupa Birliği'nin Müslüman bir devletle ilişkilerde zorlanacağını düşünmektedir³⁶². Ancak şu unutulmamalıdır ki; Avrupa kültürü, Hristiyanlık, Yahudilik ve İslamiyet gibi üç temel unsurun karşılıklı etkileşimi ve yüzyıllardır bir arada yaşamasıyla oluşan bir deneyimden meydana gelmiştir. Avrupa mimarisi, kimliğinin bu üç temel dayanağından herhangi birisinin ortadan kaldırılmasıyla tam olarak anlaşılamayacak, etkinlik kazanamayacaktır³⁶³.

³⁶⁰ Atila Eralp., *Turkey in the Enlargement Process: From Luxemburg to Helsinki, Perceptions.*, Vol:V, No:2, June-August 2000, Erişim: 19.01.2003, <http://www.mfa.gov.tr/grupa/percept/default.htm>

³⁶¹ Villaverde., a.g.e., s. 18.

³⁶² James Nathan., "Turkey Hedges Its Bets", *Perceptions.*, Vol:II, No:1, March-May 1997, s.34

³⁶³ Villaverde., a.g.e., s. 17

Avrupa Birliği, Türkiye'nin laik yapısına rağmen, İslami kimliğini ve doğasını göz önünde bulundurmaktadır. 21. yüzyılın çok kültürlü bir yüzyıl olması arzu edilirken Türkiye'nin entegrasyon kararını verirken bu durumun belirleyici olmaması gerekmektedir³⁶⁴. Aksi takdirde, Türkiye'nin Avrupa'ya yabancılaşması, Avrupa Birliği'nin Avrasya ve Orta Doğu'daki güvenlik çıkarlarını da olumsuz yönde etkileyecek ve Türkiye'nin Doğu Akdeniz ve Balkanlar'da güçlü bir bölgesel politika izlemesini zorlaştıracaktır. Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinin zayıflaması, Türkiye'nin milliyetçi ve tek yönlü bir politika izlemesine neden olacaktır. Aksine daha sıkı ve istikrarlı bir ilişkinin kurulması, sınırlar arasındaki çok taraflı yaklaşımı olumlu yönde etkileyecektir³⁶⁵.

Diğer taraftan, Avrupa Birliği-Türkiye arasında tam üyelik halinde uyum açısından engel olarak gösterilen bir başka sorun yüksek enflasyondur. Sosyal politika alanındaki yetersizlikler ve gelişmişlik düzeyinin Avrupa Birliği'nin çok altında olması, işsizlik sorunu, nüfusun büyüklüğü Avrupa Birliği'ni endişelendirmekte, bütçe ve fonlarla yapılacak katkılar konusunda düşündürmekte ve Avrupa Birliği'nin dengelerinin bozulmasından korkulmaktadır³⁶⁶. Ancak Gümrük Birliği'nin uygulamaya konulmasından bu yana geçen zaman, Türk ekonomisinin gücünü ortaya koymaktadır.

Gümrük Birliği sonrası, Türkiye'nin, büyüme, ihracat, iç talep, tasarruf ve istihdam oranlarında gösterdiği performans ekonomideki başarıların göstergesidir. Amerika'nın, Türkiye'yi "Dünyanın Gelişen İlk On Piyasası" içinde göstermesi, 1980'lerden itibaren Avrupa Birliği'nden gözle görülür bir finansal destek alamayan Türkiye için kayda değer bir başarıdır³⁶⁷. Bunun yanında, ekonomik açıdan bakıldığında Avrupa Birliği ülkeleri, tarım ve sanayi ihracatında Türkiye'nin en büyük pazarıdır. 1990'lardan ve özellikle Gümrük Birliği'nden bu yana AB'ye yapılan ihracat Türkiye'nin toplam ihracatının %50'sini geçmektedir. Gümrük Birliği dolayısıyla Türkiye'nin uğradığı vergi geliri kaybı büyük miktarlara ulaşmışsa da AB, Türkiye'ye taahhüt edilen yardımların büyük bir kısmını Yunanistan vetosu nedeniyle

³⁶⁴ Villaverde., a.g.e., s. 24

³⁶⁵ Larrabee-Lesser, a.g.e., s.198

³⁶⁶ Bozkurt., a.g.e., s. 320

³⁶⁷ Onur Öymen., "Turkey's European Foreign Policy", **Perceptions.**, Vol:II, No:1, March-May, 1997, s. 13

uygulamamıştır. Ancak, bu durum, Türk otoritelerinin ekonomik ayarlama ve reform çalışmaları yapmalarını engelleyememiştir³⁶⁸.

Gümrük Birliği'nin uygulanmaya başlanmasıyla Türkiye, kendisinden beklenen Gümrük Birliği yükümlülüklerini gerçekleştirmeye çalışırken AB kendi üzerine düşenleri tam anlamıyla gerçekleştirmemiştir. Örneğin, Gümrük Birliği'nin temel içeriği olan finansal işbirliği tamamlanmamıştır. Bu bağlamda, AB'nin, herhangi bir üye ülkenin kısıtlama ve engellemelerinin arkasına saklanması kabul edilemez. Çünkü Türkiye, Gümrük Birliği Antlaşması'nı tek bir ülkeyle değil, AB ile imzalamıştır. Bu sebeple, AB'nin Türkiye'nin iç meseleleri olarak gördüğü engellerin üstesinden gelinmesi, AB'ye bağlıdır. Eğer bir tek üye ülke, AB'nin faaliyetlerini engelleyebiliyor, direktiflerin uygulanmasını bloke edebiliyorsa, bu durum, AB'nin güvenilirliğine zarar verecektir³⁶⁹.

Bu konuda bir diğer problem, AB'nin yönettiği projelerin herhangi bir üye devletin engellemesine maruz kalamayacağıdır. Akdeniz ülkeleriyle ortaklık kapsamında uygulanan MEDA Programı altında Türkiye'ye yapılan yardım, diğer Akdeniz ülkelere verilen toplam yardım tutarından çok daha azdır. Bu bağlamda, sözkonusu ayrımcılık sonucu katlanılan finansal işbirliği ve destek eksikliği, Türkiye'de özellikle küçük ölçekli işletmelerin zorluklar yaşamasına neden olmuş, GB'den kaynaklanan rekabetle baş edebilmek için gereken yapısal ayarlamalar konusunda sıkıntı çekmelerine yol açmıştır. Daha önce üzerinde anlaşmaya varılan kurumsal işbirliği de bu bağlamda sağlanamamıştır. Birbirine bağımlı ortaklar arasında işbirliği ve derin diyalogların geliştirilmesini gerektiren GB'nin pek çok yükümlülüğü, başlangıcından itibaren ortaya konulamamıştır³⁷⁰.

AB, bölgede yaşanan dönüşümlerle orantılı bir vizyon ortaya koyamamakta, dünya düzenini şekillendirmede belirleyici olan bir gücün özelliklerine uygun davranmamaktadır. Türkiye'nin AB entegrasyon sürecine hazırlanmasında ihtiyaç duyduğu yardımı göstermekte kimi zaman başarısız bir performans sergilemektedir. Oysa, Türkiye'nin AB'ye katılımıyla Türkiye'nin gelişme yolunun açılması ve gelir ve gelişme düzeyleri arasındaki farkın kapanması mümkün olabilecektir. AB, entegrasyon sürecinin tüm yükünü Türkiye'nin omzuna yüklememeli, Ortaklık

³⁶⁸ Villaverde., a.g.e., s. 21

³⁶⁹ Öymen., a.g.e., s. 11

³⁷⁰ Öymen., a.g.e., s. 12

Antlaşması'nın 28. maddesinin³⁷¹ gereklerini aktif olarak yerine getirmeli ve GB'nin, ilişkilerdeki son aşama olmadığını kabul etmelidir³⁷².

AB'ye üyelik başvurusunda bulunan diğer ülkeler de incelendiğinde, Türkiye'nin GB vasıtasıyla AB ile özel bir ekonomik ilişki içinde olan tek ülke olduğu görülür. Bunun yanında, Türkiye, AB'yle ortaklık anlaşması imzalayan en eski ülke ve en uzun süre başvurusuna cevap bekleyen ülkedir. Bu gerçeklere dayanarak, AB'ye katılım iddiasının bu kadar güçlü olduğu başka bir ülke yoktur³⁷³.

Ekonomik açıdan bakıldığında, yapısal reformlarda izlediği açık stratejiyle güçlü bir ülke olduğunu gösteren Türkiye, ülke olarak hızlı bir gelişim sağlayabilir. AB'nin niyeti de, Türkiye'de devam eden reformları desteklemek ve yenilikleri teşvik ederek Avrupa mimarisine katılımını hızlandırmaktır. Türkiye AB'ye uyum kriterlerinin öngördüğü alanlardaki reformların desteklenmesi ve teşvik edilmesiyle, katılım öncesi stratejiden büyük fayda sağlayacaktır. Türkiye, AB yolunda daha dengeli ve daha açık büyümesini sağlayacak esnek bir ekonomiye ve girişimci insanlara sahiptir³⁷⁴.

Güçlü bir ekonomik yapıya sahip olmasının yanı sıra Türkiye, farklılık yaratan nüfus yapısıyla, Avrupa ve Orta Doğu arasındaki çatışmaların ortadan kaldırıldığı ve ulus-devletler arasında daha esnek ilişkilerin başlatıldığı diplomatik ve politik bir avantaj kaynağı olarak da kullanılabilir. Türkiye'nin belirgin Müslüman nüfusu, Avrupa Birliği'ne katılımı komplikeleştiren temel faktör olarak, geniş Avrupa diplomasisi kapsamında avantaj sağlayacak potansiyel bir kaynaktır. Avrupa Birliği halen göç ve ırk gibi konularda dar tuttuğu çerçeveyi genişletebilir ve Avrupa'nın gündeminde önem kazanan konulardan biri haline gelebilir³⁷⁵.

³⁷¹ Ankara Antlaşması 28. Madde: "Antlaşmanın işleyişi, Topluluğu kuran Antlaşmadan doğan yükümlülüklerin tümünün Türkiye tarafından üstlenebileceğini gösterdiğinde, Akit Taraflar, Türkiye'nin Topluluğa katılması olanağını inceler."

³⁷² Villaverde., a.g.e., s.23-28

³⁷³ Öymen., a.g.e., s.14

³⁷⁴ Günter Verheugen., *The Enlargement Process: Shaping A New Europe*, Perceptions., Vol:V, No:1 March-May 2000, Erişim: 19.01.2003, <http://www.mfa.gov.tr/grupa/percept/default.htm>

³⁷⁵ Arthur Cyr., "Turkey and the West", *Perceptions.*, Vol:I, No:3, September-November 1996, s. 119

2. Avrupa Birliği Üyeliğinin Türkiye'nin Bölgesel Dış Politikasına Etkileri

Türkiye'nin dış politikasında uzun yıllardır stratejik bir tutum süregelmiştir. Ancak son yıllarda bu durum ülke içi sorunlar ve ekonomik krizler nedeniyle devam edememektedir. Ülkenin uzmanlaşmış işgücü ve politik enerjisi, iç politik meselelerle mücadele etmeye başlamıştır. Ancak bu iç sorunların çözümü, Türkiye'nin jeopolitik rolünü etkilemektedir. Ülke içi sorunlar çözülemediği takdirde, Türkiye'nin uluslararası alandaki etkinliği de azalacaktır. Ülke içinde çıkacak bir kriz ve karmaşa, dış politika ve iç gelişmeler vasıtasıyla daha geniş bir bölgeyi etkisi altına alabilecektir. Türkiye'nin bölgesel bir model olarak attığı adımlar bölgede olumlu bir ortamın oluşmasına yol açarken, istikrarsız ve yoksullaşmış bir Türkiye, Avrupa, Avrasya ve Orta Doğu için olumsuz sonuçlara yol açacaktır³⁷⁶.

AB içinde kimi zaman, Türkiye'nin güvenliği koruyan bir mekanizmadan çok güvensizlik yaratan bir konuma geldiğine dair iddialar yer almakta, Türkiye'de ve bölgede devam eden güvenlik problemleri nedeniyle, Türkiye'nin AB'ye dahil olması, gereksiz bir güvenlik riski olarak görülmektedir. Bu görüşler AB ve Türkiye arasındaki ilişkileri sınırlandıracak, Avrupa ve Avrasya arasında bir güvenlik mekanizmasının kurulmasını zorlaştıracaktır. Çünkü Türkiye, bölgeler arası güvenlik konularında bölgenin merkezinde olan bir ülkedir. Türkiye'nin güvenlik meseleleri aynı zamanda bölgesel güvenlik meseleleri olarak Avrupa'nın da iç meseleleri olmaktadır. Bu sebeple Türkiye'nin AB'den dışlanması Avrupa'nın ve bölgenin güvenlik meselelerini azaltmayacaktır³⁷⁷.

Bölgede, özellikle de Kafkaslarda ve Orta Asya'daki istikrarsızlık eğilimlerini güçlendirecek herhangi bir karmaşa, Yunanistan'ın ve Rusya'nın güvenliğini etkileyecektir. İstikrarsız ve geleceği belirsiz bir Türkiye, Orta Doğu'daki güvenlik ortamını olumsuz etkileyecek, Batının Körfez bölgesindeki seçeneklerini kısıtlayacaktır. NATO ve AB perspektifinden bakıldığında, tehlikeli bir Türkiye, Avrupa'da güvenliği koruyan bir ülkeden çok güvensizlik yaratan bir ülke konumuna düşmesine neden olacaktır³⁷⁸. Türkiye-AB ilişkilerine coğrafi açıdan bakıldığında, Türkiye bir AB üyesi olarak, komşularıyla ilgili jeopolitik politikasında daha başarılı olacaktır. Çünkü Türkiye'nin şu andaki kapasitesi, güvenlik meselelerini

³⁷⁶ Larrabee-Lesser., a.g.e., s. 189

³⁷⁷ Eralp., 2000, a.g.e.

³⁷⁸ Larrabee-Lesser., a.g.e., s. 188

halledebilmesi açısından yetersizdir. AB üyeliği bu bağlamda katkıda bulunacaktır. Türkiye'nin AB üyeliği, Türkiye ile Avrupa arasında barışın sağlanması açısından önemlidir. İki taraf arasında sıkı bir ilişki kurulamaması, ya da sadece ABD ile olan stratejik ilişkiye dayalı olursa, Türkiye, güvenlik meselelerini halletme konusunda yetersiz kalacaktır³⁷⁹.

Bununla birlikte, Türkiye-AB ilişkilerinin güçlenmesi, Türkiye-ABD ilişkilerini de güçlendirecek ve Avrupa-Atlantik entegrasyonunu kolaylaştıracaktır. Bu sebeple, AB-ABD ilişkilerinin Türkiye'ye yönelik tavrı uyum içinde olmalıdır. AB politikaları Türkiye'nin gelecek politikalarını etkilemektedir. Bu sebeple AB ve ABD'nin Türkiye'ye yönelik tutumunun ve bu üç ülke arasındaki ilişkilerin uyumlaştırılması gerekmektedir³⁸⁰.

Türkiye'nin Avrupa'yla entegrasyonu ileriki yıllarda da dış politikada belirleyici faktör olacaktır. Türkiye, AB üyesi olduğu takdirde, bahsedilen problemlerini çözmede daha başarılı olacaktır. Daha güçlü ve daha güvenli bir iç istikrar sağlanabilecektir. Ancak, Türkiye'nin AB üyeliğiyle, sahip olduğu jeopolitik gücünü kaybedebileceği ve AB'nin kendi kurallarına göre hareket edeceğine dair görüşler de mevcuttur. Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin AB'ye kabul edilmesiyle, AB'nin jeopolitik aktör konumu kazanabileceği ve Türkiye'nin üyeliğini onaylamaksızın, kontrolü altında tutarak da kendi stratejileri doğrultusunda bir politika izleyebileceği düşünülmektedir. Ancak uzun zamandır süregelen bir ilişkide bu tür güvensizliklerin aşılması ve katılımın hem AB hem de Türkiye için güvenli olacağını kabul etmek gerekmektedir³⁸¹.

AB'ye katılım, Türkiye'nin dış politikasının uzun zamandır tek amacıdır. AB'ye uyum çalışmaları ve reformlar, Türkiye'nin sosyal, politik ve ekonomik hayatını olumlu yönde etkilemiştir. AB, küresel bir güç niteliği taşımaktadır ve Türkiye'nin AB'ye katılımı bölgesel gücünü arttıracaktır³⁸².

³⁷⁹ Tarık Oğuzlu., *How To Interpret Turkey's Accession Process With The European Union?*, Perceptions., Vol: VII, No: 4, December 2002-February 2003, Erişim: 20.05.2003, <http://www.mfa.gov.tr/grupa/percept/default.htm>

³⁸⁰ Larrabee-Lesser., a.g.e., s. 198

³⁸¹ Oğuzlu., a.g.e.

³⁸² Esra Çayhan., *A Europe For All*, Perceptions., Vol:V, No:2, June-August 2000, Erişim: 19.01.2003, <http://www.mfa.gov.tr/grupa/percept/default.htm>

Bunun yanında, AB gibi hem genişleyen hem de derinleşen bir birliğin dışında kalmanın, bu blokların egemenliğinin arttığı dünyada sorunlar yaşatacağı açıktır. Dünya değişmekte ve bazı kavramlar günümüzün gerekleri doğrultusunda yeniden gözden geçirilmeli, yapılan tercihlerin tüm gereklilikleri yerine tam manasıyla getirilmelidir³⁸³.

Günümüz koşullarında AB'nin tanımının yapılması daha kolayken, genişleme sürecinin tamamlanmasıyla birlikte, özellikle coğrafi sınırların Asya'ya uzanmasıyla bu tanımın yapılması daha da zorlaşacaktır. Bu tanımlama sorunu, özellikle kültürel unsurlar göz önünde bulundurulduğunda daha da karmaşık bir hal alacaktır³⁸⁴. Bu sebeple, Türkiye'nin AB'ye katılımı AB'ye de, ortak değerlerin inşasını güçlendirme yönünde katkıda bulunacaktır. Aynı zamanda, özellikle güvenlik ve savunma alanında ortak bir Avrupa politikasının oluşturulması, Türkiye'nin katılımıyla daha da güçlenecektir³⁸⁵. Bosna ve Kosova'daki çatışmalarda yaşanan deneyimler, Avrupa'nın güvenlik problemlerinin aynı zamanda Türkiye'nin de problemleri olduğunu göstermiştir. Bu sebeple, Türkiye ve AB arasında karşılıklı bir güvenlik çıkarı mevcuttur.

Güvenlik alanındaki ortak çıkarlar gereği, AB'nin, bölgedeki istikrarın ilerletilmesi ve çatışmaların azaltılması gerektiğinin farkına varması ve ilişkilerin güçlendirilmesi gerekmektedir³⁸⁶. İlişkilerin güçlendirilmesi GB yoluyla, politik ve güvenlik konularında işbirliği yapılması suretiyle gerçekleştirilebilir. Ancak sadece GB Antlaşması yoluyla uzun zaman boyunca ilişkileri sürdürmek imkansızdır³⁸⁷.

Türkiye'nin gerçek jeopolitik gücü ve kimliği, bölgede Avrupa'nın çıkarlarını koruyacak tek ülkenin Türkiye olmasından kaynaklanmaktadır. AB ve Türkiye'nin güvenlik çıkarları arasında orantılı bir ilişki vardır. Türkiye'nin daha güvenli olması, AB'nin de daha güvenli olması sonucunu doğuracaktır. Uyum kriterlerinin uygulanmasıyla Türkiye'nin bölgesel güvenliğinin sağlanması, AB'nin güvenlik çıkarlarına hizmet etmektedir³⁸⁸.

³⁸³ Bozkurt., a.g.e., s. 321

³⁸⁴ Villaverde., a.g.e., s. 16

³⁸⁵ Çayhan., 2000

³⁸⁶ Eralp., 2000

³⁸⁷ Eralp., a.g.e.

³⁸⁸ Oğuzlu., a.g.e.

11 Eylül olayları ABD'nin askeri doktriniyle AB'nin müdahale konsepti arasında büyük bir fark olduğunu ortaya koymuştur. ABD terörle mücadelede daha ağır bir savaş tekniği kullanırken, AB çağdaş güvenlik kültürü dolayısıyla küresel ölçekte bir savaş ordusu kurulması idealini taşımamaktadır. Türkiye'nin AB'ye üye olması halinde ağır savaş konseptinden uzaklaşarak, Avrupa'nın güvenlik kimliğini benimsemesi mümkün olacaktır. Ancak bu yolla, AB Avrupa kıtasından kaynaklanan sorunların çözümünde kendisini daha güvenli hissedecektir. Uzun dönemde ise bu durum, daha geniş bir Orta Doğu bölgesinin güvenliği açısından önemli olacaktır³⁸⁹.

Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin dış politikası daha çok kendi bölgesi etrafında yoğunlaşmış, kimi zaman bölge ülkeleri tarafından bundan böyle Avrupa'ya yakın bir politika izlenmeyeceği yönünde fikirler oluşmuştu. Ancak, Türkiye'nin bölgesel gücü, ve AB ile sıkı bir ilişki içinde bulunması çevresindeki ülkelerle entegrasyonu için de önemlidir. Bu sebeple, Avrupa'ya yönelik bağlar Türkiye'nin bölgesel yönelimini olumsuz yönde etkilemeyecek, aksine olası bir AB üyeliği ya da Avrupa'ya daha yakın bir politika izlenmesi, Türkiye'nin bölgesel gücünü de arttıracaktır³⁹⁰.

Bölgesel güvenliğin sağlanması, Türkiye'nin AB'ye üye olmasıyla daha yoğun bir şekilde gerçekleşecektir. Türkiye'nin NATO'daki ve Avrupa güvenlik mimarisindeki rolü gözden kaçırılmamalı, güvenlik alanında işbirliği ilerletilmelidir³⁹¹. Güçlü askeri ilkeleri, stratejik konumu ve ittifak dolayısıyla devam eden taahhütleri sebebiyle, Türkiye'nin NATO'daki güçlü rolü hem ülkeye hem de bölgeye fırsatlar sunmaktadır. Bu durum, AB üyeliği konusunda da değişmemektedir³⁹². Türkiye NATO'ya katıldığı zaman Türkiye'nin Avrupa coğrafyasından ayrı düşünülmemeyeceği Batı dünyası tarafından belirtilmiş, sadece Türkler değil, Batılı diplomatlar tarafından da Türkiye'nin bir Avrupalı devlet olduğu, bu üyeliğin Türkiye için gerekli bir değişim olduğu ve "Türkiye'nin daha önce Avrupa'da Asyalı bir ülke olduğu, ancak bundan böyle Asya'da Avrupalı bir devlet olduğu" ifade edilmiştir³⁹³.

³⁸⁹ Oğuzlu., a.g.e.

³⁹⁰ Oğuzlu., a.g.e.

³⁹¹ Çayhan., 2000

³⁹² Cyr., a.g.e., s. 119

³⁹³ Şaban Çalış., *Turkey's Integration With Europe: Initial Phases Reconsidered*, Perceptions., Vol:V, No:2, June-August 2000, Erişim: 19.01.2003, <http://www.mfa.gov.tr/grupa/percept/default.htm>

Ancak artık Soğuk Savaş dönemindeki gibi Türkiye'yi AB dışında tutarak bölgeden gelebilecek tehditlere karşı ortak bir savunmada bulunmak geçerli olmayacaktır. Çünkü küreselleşme ve bölgeselleşme hareketleri buna izin vermemektedir. AB'nin sınırlarının Türkiye ile belirlenmesi halinde AB, kendisini daha büyük bir Orta Doğu'dan gelebilecek tehditlere karşı daha güvende hissedebilecektir. ABD'nin Orta Doğu'da kendini daha etkin bir şekilde ifade etmesi, AB'nin bölgeden gelebilecek potansiyel tehditlere karşı güvenlik çıkarlarıyla örtüşmemektedir. Bölgede ABD tipi bir güvenlik modelinin yayılması da AB'nin çıkarlarıyla örtüşmez. Bu durumda, Türkiye'nin dışarıda bırakılması halinde, AB bölgede optimum güvenliği gerçekleştirmede zayıf kalacaktır³⁹⁴.

AB ve Türkiye, stratejik ortaklıkla bağlı bir ilişki içindedir. Türkiye'nin AB üyeliği konusunda gösterdiği kararlılık karşısında AB de Türkiye ile Avrupa mimarisinde bir arada bulunmayı istemektedir³⁹⁵. Diğer taraftan, Türkiye'de ortaya çıkabilecek herhangi bir istikrarsızlık, ekonomik ve politik sorunlar AB'nin güvenlik ve istikrar konseptine aykırı bir durum yaratacaktır. Türkiye'nin izole edilmesi ya da ülke içinde çıkabilecek herhangi bir karmaşa veya iç istikrarsızlık halinde bölgeye yayılması olasılığı oldukça kuvvetlidir. Özellikle bölgesindeki en güçlü devlet olan Türkiye'nin bu tür sorunlarla karşılaşmasıyla, sınır komşularının da bu durumdan etkilenmesi ve yayılma etkisiyle bölgeyi etkisi altına alması kolaylaşacaktır³⁹⁶.

AB, bölgedeki barışı ve dengeyi birleştirici çabalarında, Türkiye'yi yapıcı bir rolde görmek istemektedir³⁹⁷. Bölgenin tümü ele alındığında, Güneydoğu Avrupa bölgesinin güvenliği, AB için son derece önemlidir. AB'ye komşu olan ülkelerde çıkacak bir istikrarsızlık, AB'ye de yayılma ihtimali taşımaktadır. Diğer taraftan Kafkaslar'da, Orta Asya'da ve Hazar bölgesinde güvenlik çıkarları bulunan AB'nin Türkiye'yi kabul etmemesi halinde, bu çıkarlar konusundaki çalışmalar sonuçsuz kalacaktır³⁹⁸.

³⁹⁴ Oğuzlu., a.g.e.

³⁹⁵ Verheugen., a.g.e

³⁹⁶ Oğuzlu., a.g.e.

³⁹⁷ Verheugen., a.g.e.

³⁹⁸ Oğuzlu., a.g.e.

C. TÜRKİYE'NİN DIŞ POLİTİKASININ YÖNELİMİ

1. Türkiye'nin Bölgesel Dış Politikasının Genel Yapısı

Dış politika, bir ülkenin dış dünya ile siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkileri başta olmak üzere her çeşit ilişkilerinin yönetimi olarak da tarif edilebilir. Günümüzde, dış politika ile dış ekonomik ilişkiler daha da iç içe geçmiş durumdadır. Bununla beraber, ekonomik ilişkilerin dış politikadaki ağırlığı, ilgili ülkenin dünyadaki yeri, tarihsel gelişimi, ekonomisinin yapısı, dış ekonomik koşullara bağımlılık oranı ve hatta siyasi rejimi gibi çeşitli unsurlara göre değişmektedir³⁹⁹.

Batı'dan farklı olarak, Türkiye'de ekonomik ilişkilerin belki de en önemli bir dış politika aracı ve aynı zamanda amacı olduğunun tam olarak anlaşılması uzun zaman almıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında dış ekonomik ilişkiler, bir politika aracı olarak ön planda değildir. Genç Cumhuriyet, önceliği, kendisini dünyaya kabul ettirmeye vermektedir. Türkiye'de, 1980'den itibaren, köklü ekonomik politika değişikliği sonucu, serbest piyasa ekonomisi kurallarının, dışa açılma ve ihracata dönük politikalarının yerleşmesi dış ekonomik ilişkilerde dış politikanın en önemli aracı ve amacı olarak, bugünkü yerini almaya başlamıştır⁴⁰⁰.

1980'lerden önce devletin ekonomideki ağırlığı çok yüksekti. Ekonominin %60'ı Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) vasıtasıyla devletin elinde bulunmaktaydı. KİT'lerin fiyat belirleme, üretimde söz sahibi olma, yatırım ve istihdam kararlarını değerlendirme yönünde hiçbir hakları yoktu. Türkiye'nin kapalı ekonomi yapısı bazı Doğu Avrupa ülkelerinin ekonomik yapısına benzese de birçok yönden geri kalmış durumdaydı. Sübvansiyonların aşırı ölçüdeki büyüklüğü, döviz kurlarındaki farklılıklar, kara borsaların varlığı serbest piyasa ekonomisinin oluşmasını gerekli kılmıştı. 1970'lerde ihracat hacmi 2.2 milyar \$ iken, sadece petrol ithalatı 3.4 milyar dolardı. Bu sebeple ekonomide kronik bir açık mevcuttu.

Bu ekonomik problemlerin çözülebilmesi amacıyla 24 Ocak 1980 Kararları alındı. Bu kararlarla ithal ikameci sanayileşme politikaları terk edilerek, serbest piyasa mekanizmasına işlerlik kazandırılması hedeflenmekteydi. 24 Ocak

³⁹⁹ Temel İskit., *Dış Politika ve Dış Ekonomik İlişkilerin Yönetimi*, Görüş, Kasım 2000, s.60-65, Erişim: 20.05.2003, <http://www.tusiad.org.tr/yayin/gorus/html>

⁴⁰⁰ İskit., a.g.e.

Kararlarından sonra liberal ekonomi politikaları uygulanmış, ticaret ve döviz düzenlemeleri liberalleşmiş, ithalatta uygulanan kotalar ve miktar kısıtlamaları, tarımda uygulanan sübvansiyonlar kaldırılmış, yabancı yatırımın serbestleşmesi yolunda düzenlemeler yapılarak fiyat kontrollerine son verilmiş ve faiz ve döviz oranlarında gerçekçi bir sistem benimsenmiştir⁴⁰¹.

1980'li yıllardan itibaren Türkiye'de, piyasa ekonomisine, serbest rekabete ve dışa açılmaya dayalı yeni bir ekonomik sisteme geçiş çabaları ortaya çıkmıştır. Küreselleşme ana fikri çerçevesinde, dışa açılma konusunda önemli adımlar atan Türkiye, aynı zamanda bölgesel bütünleşme ve işbirliği hareketleri içinde yer almaya yönelmiştir.

Bu faaliyetler çerçevesinde Türkiye, bölgesel bütünleşme doğrultusundaki tercihini AB'den yana kullanırken, bölgesinde kurulabilecek diğer bütünleşmeleri de geliştirme çabasını sürdürmüştür. Bu noktada Türkiye'nin bütünleşme doğrultusundaki tercihinin ekonomik ve ticari nedenlere dayalı olduğu söylenebilir. Türkiye açısından çağdaşlaşma sadece AB ile özdeşleştirilen bir kavram değildir. Türkiye'nin kendi siyasi iradesi ve dinamizmi ile de gerçekleştirilebilecek bir hedeftir. Ancak bu süreç, bir takım evrensel değerleri de beraberinde getirmektedir⁴⁰².

Son 25 yıldır, Türk dış politikası, sadece Sovyetler Birliği'nin çökmesi ve iki kutuplu sistemin yok olmasıyla birlikte değil, aynı zamanda küresel değişime ayak uydurma çabası ve Batı yönelimli dış politika çerçevesiyle ilgili olarak küresel ve bölgesel değişimlere adapte olma sürecine tanık olmuştur⁴⁰³.

Soğuk Savaş'ın bitimiyle Türkiye ve diğer güçlü Avrupa ülkeleri bölge diplomasisinde 19. yüzyıldan beri görülmeyen bir esneklik ve manevra kabiliyeti kazanmıştır. Türkiye'nin Avrupa'daki rolü, Soğuk Savaş'ın bitimiyle ortaya çıkan yapıda kurumsal anlamdaki çalışmalarıyla güçlenmiştir. NATO'daki sağlam ve güvenilir müttefikliği ve verdiği taahhütleri gerçekleştirme gücü, Avrupa'nın güvenlik

⁴⁰¹ Bal., a.g.e., s.123

⁴⁰² Nebioğlu., 1997, s.194

⁴⁰³ Leonard Stone., 2001a, s.15

boyutunda ve işbirliği politikalarındaki katılımının süreklilik arz edeceği anlamına gelmektedir⁴⁰⁴.

1980'li yıllardan itibaren Türkiye'de uygulamaya konulan "ticarete liberalleşme" politikası dünyada yer alan birbirinden bağımsız üç gelişmeye paralel olarak devreye girip kurumsallaşmıştır. Bunlar: küreselleşme olgusu, 1990'ların başında eski Sovyetler Birliği'nin yerini Avrasya ve Orta Asya Cumhuriyetleri'nin alması ve Avrupa Birliği'nin genişleme sürecidir. 1989 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması üzerine Rusya Federasyonu ve Orta Asya Cumhuriyetleri yeni pazarlar olarak belirmiştir⁴⁰⁵.

Bu gelişmelerin yanında, 11 Eylül 2001'de meydana gelen olaylar küresel terör kavramını gündeme getirmiş ve Türkiye'nin jeostratejik önemini arttırmıştır. Türkiye, desteğine daha çok ihtiyaç duyulan bir ülke olmuştur. Bu durum, Türkiye'ye dünyadaki güç dengelerinin yeniden şekillenmesinde yer alma, söz sahibi olma imkanı vermiştir⁴⁰⁶.

11 Eylül saldırısı sonrasında küresel jeopolitik açıdan yaşanan evrim büyük bir hızla devam etmektedir. Bu jeopolitik evrimle beraber, genelde Avrasya'ya, özelde Türkiye'ye yönelik olmak üzere yoğun bir siyasi, ekonomik ve askeri ilişki girişimleri başlamıştır⁴⁰⁷.

Türkiye, dünya ile entegrasyon sürecinde, genel olarak, dünyadaki ekonomik gelişmelere uyum sağlama becerisini göstermiştir. 1980'li yıllardan önce dünya genelinde kabul gören korumacı ve ithal ikameci politikaların, Türkiye'de de uygulandığı görülmektedir. 1980 sonrasında ise dünyadaki küreselleşme hareketlerine paralel olarak Türkiye'de de ihracata dayalı sanayileşme stratejisi benimsenmiş ve ithal ikameci politikalar terkedilmiştir.

⁴⁰⁴ Cyr., a.g.e., s.110

⁴⁰⁵ Kurtoğlu., a.g.e., s. 69

⁴⁰⁶ Sami Kohen., "Sadece Savaş Yok", **Milliyet.**, 13.10.2001

⁴⁰⁷ Can Fuat Gürlesel., *Türkiye İçin Yakın Gelecek; Çok Taraflı Türkiye*, Erişim: 20.05.2003, <http://www.elegans.com.tr/57/index.html>

Dışa açık büyüme politikaları ile kambiyo rejiminde önemli değişiklikler gerçekleştirilmiş, gümrük tarifeleri belirli bir takvim içerisinde düşürülerek, korumacılık asgari düzeye indirilmiş, yabancı sermaye özendirilmeye çalışılmış, ihracatı arttırmaya yönelik teşvikler uygulanmış ve mali piyasaların kurulması ve derinleşmesi yolunda önemli tedbirler alınmıştır⁴⁰⁸.

Bunların yanında, İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda dünyanın yeniden yapılanması çerçevesinde Birleşmiş Milletler kurulurken, Türkiye BM'nin kurucu üyesi olarak batıda meydana gelen bu ilk entegrasyon hareketinin içinde yer almıştır. Dünya Bankası ve IMF'nin, Batı Avrupa'nın yeniden yapılandırılması ve bölge ülkeleri arasındaki ekonomik işbirliğinin güçlendirilmesi amacıyla oluşturulan OECD'nin, Doğu Bloğu karşısında Batının savunma sistemini oluşturan NATO'da güvenlik sisteminin içinde yer almış, GATT seri konferanslar zincirinin sonucunda oluşturulan Dünya Ticaret Örgütü'nün de kurucuları arasında bulunmuştur⁴⁰⁹.

2. Türkiye İçin Bölgesel Dış Politika Kapsamında Yapılması Gerekenler

1990'lardan sonra, bir yandan Soğuk Savaş sona ererken, diğer yandan sistem basitten daha karmaşık bir hale gelmiştir. Güvenlik sorunu çok daha basit, askeri boyutlarıyla tartışılırken, bugün güvenlik sorununu sadece askeri boyutuyla tartışmak mümkün olmamakta, birçok boyutuyla değerlendirme yapmak gerekmektedir⁴¹⁰.

Bunun yanında bütün uluslararası ilişkilere tek merkezli veya devlet merkezli olarak bakılamamakta, sistem değişik aktörlerin katıldığı çok merkezli bir yapı haline gelmektedir. Bu durum küreselleşme içinde bütünleşme sürecinin artması şeklinde nitelendirilmekte ve sadece iktisadi boyutları ile tartışılmamakta çok boyutlu bir hal almaktadır⁴¹¹.

⁴⁰⁸ Yağcı., a.g.e.

⁴⁰⁹ Ragıp Şahin., Anadolu Üniversitesi Avrupa Birliği Araştırma Uygulama ve Dokümantasyon Merkezi, a.g.e., s. 118

⁴¹⁰ Atilla Eralp, Anadolu Üniversitesi Avrupa Birliği Araştırma Uygulama ve Dokümantasyon Merkezi., a.g.e., s. 94

⁴¹¹ Eralp., a.g.e., s. 95

Osmanlı İmparatorluğu'ndan beri süregelen Batı yönelimli dış politika ve Avrupa sistemiyle yakın ilişki içinde olunması; Atatürk'ün, yeni kurduğu devletin, emperyalist arzulardan uzak bir Avrupa devleti olarak, kendi gelenekleriyle uluslararası toplumda arzu edilen bir konumda kendine yer edinmesi arzusu; Türkiye'nin, dış politika amaçlarına, güvenlik ve savunma politikalarına, kurulacak ittifaklara ve uluslararası organizasyonlarla ilişkilerine şekil veren bir jeopolitik konuma sahip olması ve II. Dünya Savaşı ve özellikle küreselleşme süreciyle birlikte ekonomik meselelerin, dış politika kararlarında önemli role sahip olması, Türk dış politikasının yönelimindeki temel belirleyici unsurlardır⁴¹².

1990'larda Türkiye'nin, Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği sürecinin son aşamasına geçmesi, bölgesinde hala potansiyel bir güç olan Rusya Federasyonu ve Ukrayna ile komşu olması, Kafkasya ve Ortadoğu ülkeleri ile özel ilişkilerinin olması ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği'nin başını çekmesi, Türkiye'nin bölgesinde en erken liberal ekonomiye geçmiş olmasının avantajlarını yaratacak olaylardır⁴¹³.

Son on yılda Türkiye, uluslararası arenada daha önemli ve etkin bir oyuncu olmuştur. Balkanlar'dan Çin'e kadar uzanan fırsatların farkına varmış, Soğuk Savaş dönemiyle uygulanmaya başlanan dış politika değişmiştir. Türkiye'nin iç politikasında yaşananlar, dış politikasının nasıl belirleneceğine ve Türkiye için nelerin mümkün olacağına işaret edecektir⁴¹⁴.

Türkiye'nin uluslararası rolünün geleceğine bakıldığında, bölgesel alanda politik, askeri ve ticari anlamda potansiyel bir lider olma gücüne sahiptir. Ancak, Avrasya ve Orta Doğu'daki stratejik mücadelelerle yüzleşmek durumunda kalacaktır. Etkin bir Türk dış politikası için etkin bir ittifak ilişkisi temel gerekliliktir. Ancak Atatürk ilkelerinin Türkiye'nin dış politikası üzerindeki etkinliği önemli ölçüde devam edecektir⁴¹⁵.

⁴¹² Stone., 2001a., s.15-25

⁴¹³ Halil Vanlı., "Küreselleşme-Bölgeselleşme Perspektifinde Türkiye'nin Avrupa Birliği Paradoksu", **Yeni Türkiye**, No:35, Eylül-Ekim 2000, s.529

⁴¹⁴ Larrabee-Lesser., a.g.e., s.187

⁴¹⁵ Larrabee-Lesser., a.g.e., 199

Türkiye'nin çeşitli bağlantılarına bakıldığında, Avrupa devletler sistemi içerisinde yer almak, Türkiye'nin dış politikasındaki en temel hedeflerden biridir. Türkiye'nin AB'yle ilişkileri nasıl gelişirse gelişsin, Türkiye'nin dış politikasındaki "alternatifleri" olarak sunulan bölgelerin hiçbiri tek başına ülkenin siyasi, ekonomik, ve askeri ihtiyaçlarını giderme gücüne sahip değildir. Bu nedenle, kısa dönemde AB üyeliği şeklinde olmasa bile Türkiye'nin batıyla işbirliğine devam etmesi kaçınılmazdır. KEİB, ECO veya D-8 gibi oluşumlar, her ne kadar Türkiye'nin dış ilişki ve alternatiflerinin çeşitlendirmesi çerçevesinde mutlaka takip edilmeleri gereken açılımlarsa da, tek başlarına ülkenin tüm ihtiyaçlarına karşılık vermeleri mümkün değildir⁴¹⁶.

Ekonomik ihtiyaç ve çıkarlar önümüzdeki yıllarda da Türk dış politikasının genel çerçevesini etkilemeye devam edecektir. Türkiye dış politika ile giderek artan ekonomik potansiyeli arasında daha sıkı bir ilişki kurmalı, dış politikasını ekonomik ihtiyaçlarına esir etmek yerine ekonomik gücünü dış politika hedeflerinin gerçekleştirilmesine kanalize etmeye çalışmalıdır⁴¹⁷.

Türkiye, Hazar ve Orta Asya doğal kaynaklarının batıya ulaşmasında doğal bir köprü rolü üstlenmektedir. Hazar petrollerinin batıya taşınmasını öngören ve uluslararası toplumdan büyük destek bulan Bakü-Ceyhan projesi, petrol ulaşım hattı bakımından en istikrarlı ve güvenli ortamı sunmakta ve çevre korunması bakımından da en az riski taşımaktadır. Bölgedeki zengin doğal kaynakların işletilmesi ve batıya ulaştırılmasıyla bölge ülkelerinin kalkınmalarının sağlanması, bölgesel iş birliği ve refahın artırılması için bulunmaz bir fırsattır.

Savunma alanında, Türkiye'nin NATO üyeliğinin devam edeceği ve Avrupa'yla kurumsallaşmış güvenlik bağlantılarının yokluğunda ABD ile stratejik işbirliğini genişletmeye çalışacağı beklenebilir. Türkiye'nin askeri alanda Avrupa ile yeni bir oluşuma giremediği sürece ABD bağlantısının tek alternatifi güvenliğini bölge devletleriyle işbirliğine dayandırmasıdır. Fakat, Türkiye'nin bölge devletlerinin büyük kısmıyla ilişkilerinin sorunlu olduğu dikkate alınırsa, bu kısa dönemde gerçekleştirilebilir bir alternatif değildir⁴¹⁸.

⁴¹⁶ Mustafa Aydın., "2000'e Doğru Türk Dış Politikası; Değişim ve Süreklilik", **Eko-Pol, Ekonomi-Politika-Kültür ve Sanat.**, Ocak-Mart 2000, s. 17

⁴¹⁷ Aydın., a.g.e., s. 17

⁴¹⁸ Aydın., a.g.e., s. 18

Türkiye geleneksel olarak bölgesel meselelere taraf olmaktan kaçınmışsa da, uluslararası gelişmeler ve iç politikadaki değişimler, Türkiye'yi Kafkaslar-Balkanlar-Orta Doğu ekseninde bölgesel düzeyde daha etkin bir rol oynamaya zorlamaktadır. Türkiye'nin bölgesinde daha aktif rol oynaması bir taraftan ekonomik ve siyasi avantajlar arz ederken, diğer taraftan bölgesel çatışmalara taraf olma riskini de beraberinde getirmektedir. Türkiye şu anda dünyanın en çok güvenlik tüketen üç bölgesinin tam ortasında yer almaktadır. Türkiye açısından 2000'li yıllarda güvenlik endişelerinin dış politikasında önemli yer tutmaya devam edeceği açıktır. Bu nedenle, parçası olduğu güvensiz uluslararası ortam dikkate alınarak Türkiye'nin savunma kapasitesini geliştirmesi gerekmektedir⁴¹⁹.

Soğuk Savaş sonrası dünya koşullarında dünyanın genel olarak en sorunlu ve en hassas bölgeleri olan Balkanlar, Karadeniz ve Akdeniz Havzaları, Kafkasya, Orta Asya ve Orta Doğu coğrafyasındaki gelişmeler, Türkiye'nin bir yandan bu oluşumların yol açtığı sorumluluklarını bütün gücüyle yerine getirmeye, diğer yandan da yeni imkân ve fırsatlardan yararlanmaya çalışmasına neden olmuştur. Böylesine önemli ve geniş bir coğrafyada, Türkiye, etkinliğini ve belirleyici rolünü devam ettirme zorunluluğundadır. Balkanlarda, Orta Doğu'da ve Kafkasya'da barış ve istikrar sağlanmadıkça, Avrupa ve Asya'nın tam anlamıyla entegrasyonu mümkün değildir. Türkiye bu entegrasyonun gerçekleşmesine yönelik olarak Balkanlar, Orta Doğu ve Kafkaslar'daki ihtilâfları çözme inisiyatiflerine katkıda bulunmalıdır.

11 Eylül sonrası, ABD Türkiye'nin kendi coğrafyasında çok büyük avantajlar sağlayacağını bölgedeki yeni düzen içinde daha etkin olacağını ifade etmiştir⁴²⁰.

Soğuk Savaş yıllarında Türkiye, komünizm ve totaliter sistemin önünde demokratik ve güvenilir bir müttefik olarak Avrupa'nın istikrarı ve güvenliği için stratejik bir önem taşımıştır. Türkiye'nin Avrupa'yla tam entegrasyon ve Avrupa yapılanmasına katılım amacı dış politika gündeminin başında yer almaktadır⁴²¹. Tüm bunlara dayalı olarak, Soğuk savaş döneminde olduğu gibi 11 Eylül sonrası da

⁴¹⁹ Aydın., a.g.e., s.18

⁴²⁰ Tuncay Özkan., "Türkiye ve Yeni Paylaşım Masası", **Milliyet.**, 10.10.2001

⁴²¹ Tansu Çiller., *Turkish Foreign Policy in Its Dynamic Tradition*, Perceptions., Vol:1, No:3, September-November 1996, Erişim: 19.01.2003, <http://www.mfa.gov.tr/grupa/percept/default.htm>

Türkiye, Avrupa Birliği ile İslam Dünyası arasında bir köprü olabilme yeterliliğine sahip bir ülkedir.

Türkiye yer aldığı Pasifik Eksenini açısından bir merkez ülke olarak, hem Yakın Doğu – Orta Asya ile beraber Güney Asya, hem de Avrupa Birliği ve Rusya ile ikili ve bölgesel olarak, askeri ve savunma, ekonomik ve siyasi, sosyal ve kültürel işbirliğini geliştirmek ve yeni ortaklık platformları oluşturmak zorundadır. Bu zorunluluk yeni coğrafi tablonun bir sonucu olmakla beraber aynı zamanda Avrasya'da güçlü oyuncu olabilmenin bir gereğidir⁴²².

Türkiye'nin Atlantik-Avrupa ve Avrasya kuşakları içinde özel bir konumu vardır. Batı toplumu ile bütünleşme hedefi güden, ayrıca İslâm aleminin demokratik, lâik ve çağdaş üyesi olan bir ülke durumundadır. Türkiye; Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Asya'da Türkçe konuşan 200 milyonluk bir nüfusun da merkezinde bulunmaktadır. Başta Türk dilleri konuşan toplumlar olmak üzere, yeni bağımsız devletlerin örnek aldıkları bir model teşkil etmektedir.

Türkiye, bölgesindeki ülkelerin birçoğuna 50 yıllık demokrasi deneyimi ve modernleşme gerçeğiyle kendisini bir istikrar modeli olarak sunmuştur. Müslüman bir ülkenin devlet yapısını modernleştirebileceğinin ve laik, demokratik ve çoğulcu demokratik bir sisteme sahip olabileceğinin kanıtı olmuştur. Soğuk Savaş sonrası dönemde, bölgesel politikalar daha aktif olarak ele alınmaya başlanmıştır. Bu dönüşüm, uluslararası ilişkilerde yeni fırsatlar ve oluşumlar kadar çok yönlü risk ve belirsizlikleri de beraberinde getirmiştir⁴²³.

Tarihî, coğrafi ve kültürel açılarından doğunun olduğu kadar, yine aynı kriterlerle değerlendirildiğinde, Türkiye batının da bir parçasıdır. Batının köklü demokrasileri ve güçlü piyasa ekonomileri ile doğunun genç demokrasilerini, Karadeniz'le Akdeniz'i, NATO ile İslâm dünyasını, gelişmiş ülkelerle gelişmekte olanları ve farklı kıtaları birbirine bağlamaktadır.

⁴²² Gürlesel., a.g.e.

⁴²³ Çiller., a.g.e.

Türkiye'nin çevresindeki birçok ülke, özgürlüklerini kazanmış ve yeni çoğulcu sistem içinde yer almaya heveslenmişlerdir. Aynı zamanda bu ülkeler, bir taraftan da, etnik ulusçuluğun artmasıyla ülkelerinde meydana gelen koşullar dolayısıyla işbirliğinin zorlaştığı bir ortamda bulunmaktadır. Bu bağlamda Türkiye, ekonomik bağımlılığın, uluslararası barış ve istikrar için en iyi yol olduğunu düşünmektedir. Bu sebeple, bölge ülkelerinin bir işbirliğine katılmaları için ekonomik bağımlılıklarının artırılmasını amaçlamaktadır. Türkiye, genel olarak insanların bir arada çalışarak işbirliğini ilerletmelerinin ekonomik işbirliğinin refah yönünü ortaya çıkaracağını ve bu insanların birbirlerine yönelik tehdit algılamalarını zamanla ortadan kaldıracığını düşünmektedir⁴²⁴.

Küresel konum açısından bu süreçte söz sahibi olan Avrupa Birliği ile aktif bir ilişkisi olması kaçınılmazdır. Bununla birlikte Türkiye ve Avrupa Birliği arasında entegrasyonu gerekli kılan unsurlar ve karşılıklı zorlayan kısıtlar bulunmaktadır. Uluslararası kurumlarla ilişkiler Türkiye'nin küresel konumu açısından önemlidir. Bu ilişkiler ortaklık şeklinde gelişmektedir. Bu çerçevede yer alan kurumlar Birleşmiş Milletler (BM), NATO, İslam Konferansı Örgütü (İKÖ), G-20 Örgütü ve Ekonomik Kalkınma Örgütü, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Örgütü (AGİT) ile Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'dür (KEİ)⁴²⁵.

Türkiye açısından, Balkanlar, Avrupa'ya, Kafkaslar ise Orta Asya'ya açılan kapılar olarak görünmektedir. Kafkaslar, Orta Asya, Balkanlar ve Avrupa'yla var olan tarihi ve kültürel bağları, Türkiye'nin bu bölgeyle ekonomik ve ticari ilişkilerinin geliştirilmesinde potansiyel teşkil etmektedir. Bu sebeple, bölgesel girişimlerin oluşturulmasında ve bağımlılığın yaratılmasında liderlik etmektedir. Bu durum, bölgede tansiyonun düşmesine ve politik istikrarın sağlanmasına katkıda bulunacaktır⁴²⁶.

Türkiye, bölgesel bir ekonomik ve ticari merkez ülkeyi, piyasa ekonomisi modelinin ihracını, bölgede istikrar unsuru olacak ve sosyal refah ve beşeri gelişmişlik seviyesini bölgesinde destekleyecek bir ekonomik istikrarı içermektedir⁴²⁷. Dünya ekonomileriyle bütünleşme bakımından, bir taraftan

⁴²⁴ Çiller., a.g.e.

⁴²⁵ Gürlesel., a.g.e.

⁴²⁶ Çiller., a.g.e.

⁴²⁷ Gürlesel., a.g.e.

küreselleşme hareketleri içinde yeralan Türkiye, diğer taraftan da Pasifik Bölgesi ile ticarî ilişkilerini sürdürmüş ve Avrupa entegrasyonu hareketine tam olarak katılma iradesini açıklamış bulunmaktadır. Büyüme, üretim ve ihracat kapasitesi, bir tarafta ABD ve Pasifik Havzası, diğer tarafta Avrupa olarak ortaya çıkmaya başlayan ve küreselleşme sürecinin de etkisiyle ekonomik anlamda üç boyutlu bir görünüm arz etmeye başlayan dünyada, bu boyutların bizatihi içinde yerini almasını gerekli kılmaktadır.

Türkiye, jeo-stratejik amaçlar, ulusal teşvik ve koruma, güç politikası ve bölgesel ilişkiler ve pazarlık gücü gibi ekonomi politik unsurları bakımından öne çıkmaktadır. Ülkenin konumu stratejik açıdan Avrupa Birliği kadar ABD ve bölge ülkeleri bakımından önemlidir. Güç politikası bakımından sahip olunan önem, çeşitli küresel güçlerin bölgedeki çıkarlarının, Türkiye'nin öncelikleriyle örtüşmesiyle ortaya çıkmaktadır. Pazarlık gücü faktörü ise Türkiye'nin ekonomik politikalarına ve siyasal istikrara bağlı olacaktır⁴²⁸.

Türkiye'nin bölgede karşı karşıya kaldığı olanaklar, uluslararası ekonomik gelişmeler ve Türkiye'deki yansımaları ile elinde tuttuğu stratejik önem ve sahip olduğu girişimci gücü itibarıyla ele alınmalıdır⁴²⁹. Dünya ekonomisine açılmak pek çok ekonomik yararı da beraberinde getirecektir. Yatırım ve ara malları ithalatı yoluyla, girdiler daha uygun temin edilebilecek, fikir ve teknoloji transferleri ile yabancı tasarrufların transfer kolaylığı pek çok yoksul ülkenin hızlı büyümesinin önündeki engelleri kaldırabilecektir. Fakat tüm bunlar yalnızca potansiyel faydalar olup, ancak ülke içindeki tamamlayıcı politika ve kurumlarla başarıya ulaşılacaktır⁴³⁰.

Türkiye'nin de küreselleşmenin sağladığı faydalardan yararlanması, rekabet gücünü arttıracak politikalar uygulamasına bağlıdır. Bilim ve teknolojiye önem verildiğinde, insan kaynaklarına yatırım yapıldığında ve makro-ekonomik dengeler sağlandığında Türkiye'nin dünya piyasalarına entegrasyonu da doğal olarak gerçekleşmiş olacaktır⁴³¹.

⁴²⁸ Kurtoğlu., a.g.e., s.69

⁴²⁹ Kurtoğlu., a.g.e., s.70

⁴³⁰ Vanlı., a.g.e., s. 529

⁴³¹ Yağcı., a.g.e.

Türkiye'nin bölgesel dış politika alanında izlediği siyasi hedefler, bir yandan çevresindeki mevcut ve potansiyel çatışmaların kontrol altına alınmasına, diğer yandan bölgesel entegrasyon ve işbirliği yoluyla kalıcı barış ve istikrarın sağlanmasına yöneliktir. Avrupa güvenliğinin Balkanlar, Doğu Avrupa, Orta Doğu ve Kafkaslar'da güçlendirilmesi, barışın, işbirliğinin ve bölgesel istikrarın sağlanması ancak Türkiye'nin katılımıyla ve katkısıyla gerçekleşebilir. Ancak, bu katkıların tam anlamıyla yerine getirilebilmesi için de öncelikle Türkiye'nin, bölgesinde kabul edilebilir derecede istikrar ve güç örneği teşkil etmesi gerekmektedir.

SONUÇ

Dünya düzeni özellikle son on yıl içinde, uluslararası alanda devletlerin birbirleriyle ilişkilerinde, ekonomik alanda, ticaret ve üretim alanlarında çok büyük değişim ve dönüşümleri beraberinde getiren bir sürece girmiştir. Bu süreç içinde devletler, farklı alanlarda yaşadıkları mücadeleler gereği, yeni stratejiler geliştirmişlerdir. Dünyadaki yeni düzen içinde artık, ekonomik ve siyasal anlamda tek bir piyasa ya da faaliyet alanı yer almamakta, yerini çoklu yapılara bırakmaktadır.

Bu dönem içinde dünya, bölünmüş bir yapıdan entegre olmuş bir yapıya doğru bir dönüşüm yaşamış, ulusal kontrol azalmış, ulusüstü ya da uluslararası etkilere bağımlılık artmıştır. Bu süreç sonucu, ülke dışında ortaya çıkan gelişmelerden etkilenme ihtimali artmıştır. Bu dönem, devletleri ekonomik ve siyasal anlamda iç içe geçmiş ilişkilerden daha az etkilenme amacıyla yeni tedbirler geliştirmeye yöneltmiştir.

Devletlerin iradeleri dışında gelişen bir sürece dahil olmak ya da bu sürecin dışında kalmak bir tercih olmaktan çıkmış, ister istemez etkilerini hissettikleri ve yöneliminde karar sahibi olmadıkları bir mekanizmanın içinde yer almaya başlamışlardır. Bu zorunluluk kimi zaman küreselleşme sürecinin beraberinde getirdiği avantajlardan faydalanma imkanı sunarken kimi zaman da bazı sorunların yaşanmasına neden olmuştur.

Küreselleşme sürecinde ulus-devletler, ekonomik, güvenlik ve teknolojik açıdan etkinliğini yitirmeye başlamışlardır. Mal ve hizmetlerin teknolojik gelişmeler nedeniyle ülke sınırları dışında ulaşılabilir olması ekonomik olarak, ulus-devletlerin kendi kendine yeterli olma ilkesini ortadan kaldırmıştır. Dış ticaret aracılığıyla, ülkeler mal ve hizmetlere daha düşük maliyet ve büyük kolaylıkla ulaşabilmektedir. Güvenlik açısından ulus-devletler, kendi sınırları içerisinde, sınırları korumaya dayalı savunma anlayışıyla kendisini güvende hissedemeyecek bir noktaya gelmiştir. Diğer taraftan bilgi teknolojileri, geniş bir bilgi elde etme imkanı yaratarak dünya hakkında daha hızlı bilgi edinmeye imkan tanımaktadır.

Küreselleşme sürecinin dışında kalmamak amacıyla devletler, evrensel değerlerin benimsendiği mekanizmalar geliştirmeye başlamışlardır. Bu çerçevede, Dünya Ticaret Örgütü gibi uluslararası ticarete kurallar koyan bir takım kuruluşlar içinde yer almaya başlamışlar, ticaretlerini geliştirmek amacıyla diğer devletlerle ortak kural ve düzenlemeler geliştirmişlerdir. Böylelikle dünya ticaretinde serbestleşmeye ve ticari sınırların ortadan kaldırılmasına yönelik bir süreç başlamıştır.

Diğer taraftan yeni dünya düzeninin getirdiği koşullara uygun yeni kavramlar, devlet mekanizmasında, ticarete, hukukta ve toplumun tüm kesimlerinde, kendilerini iyiden iyiye göstermeye başlamıştır. Bu kavramlar yeni dünyanın evrensel değerleri olarak kaliteli eğitim, sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesi, hukuk, demokrasi, insan haklarına saygı, rekabet düzenlemeleri gibi hukukun ve ekonominin işleyişine etkinlik kazandıracak, toplum refahını arttıracak değerlerdir.

Bütün bu gelişmelerin yanında küreselleşme süreciyle beraber dünyada bölgeselleşme olarak adlandırılan yeni bir süreç daha ortaya çıkmıştır. Devletler, bu sonu belli olmayan sürecin getirilerine daha iyi hazırlanma ve kendilerini yeni düzene göre geliştirme güdüsüyle dış ticaretlerini serbestleştirme yoluna gitmişlerdir. Özellikle gelişme düzeyleri ya da coğrafi açıdan yakın olan veya yakınlaşabilecek piyasalarda ticaretin gelişmesine engel olan her türlü düzenlemenin kaldırılması ve birbiriyle yapılan ticarete ortak kural ve düzenlemelerin egemen olduğu bir serbest piyasa kavramı ortaya çıkmıştır.

Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin bölgeselleşme hareketlerine yönelmelerindeki temel motivasyon küreselleşme sürecine karşı koyma ya da korunma yönünde değil, mevcut ticari faaliyetlerin serbestleşmesi ve ilişkilerin daha fazla gelişmesi yoluyla küreselleşme sürecine aktif olarak katılmaları yönündedir.

Türkiye açısından durum incelendiğinde, 1980'li yıllardan itibaren Türkiye'de uygulamaya konulan ekonomik sistemle piyasa ekonomisine, dış ticarete ve rekabete dayalı yeni bir ekonomik yapılanma süreci başlamıştır.

Serbest piyasa şartları ve dış ticaret, ülke dışında bölgesel işbirliği ve bütünleşme hareketleri içerisinde yer alma yönündeki istekleri arttırmış, firmalar küresel pazarlara açılmak için yabancı firmalarla ortaklıklar kurmuş, yurtdışında doğrudan yatırım süreci başlatmışlardır.

Türkiye, bulunduğu coğrafya ve taşıdığı özellikler nedeniyle, farklı nitelikteki piyasalarla bölgesel bütünleşme hareketleri yapabilme imkanına sahip bir ülkedir. Ancak bu tercih yapılırken gözönünde bulundurulması gereken en önemli husus, milli menfaatlerin hangi doğrultuda gerçekleştiğidir.

Türkiye bu yöndeki tercihinin büyük ölçüde, Avrupa Birliği'nden yana kullanmış bulunmaktadır. Avrupa Topluluğu-Türkiye ortaklık ilişkisi, 1963 Ankara Anlaşması ile başlamıştır. Bu ilişkide nihai amaç, Türkiye'nin AB üyeliği olarak düşünülmüş, ancak bu sürecin tamamlanması için hazırlık, geçiş ve son dönem olmak üzere 3 dönem öngörülmüştür. Bu dönemlerden sonuncusu, 1996'da yürürlüğe giren Gümrük Birliği ile başlamıştır.

Gümrük Birliği'nin uygulamaya konulmasıyla, Türk ekonomisi Avrupa Birliği pazarında daha fazla yer alma imkanı elde etmiştir. Bu anlamda ekonomik sınırların genişlediği, aynı gümrük tarifesinin kullanılması yoluyla gümrük hadlerinin yayıldığı, rekabet gücünün açığa çıkarıldığı bir pazar söz konusu olmuştur.

Türkiye ile Avrupa Birliği arasında ortaklık kuran Ankara Antlaşması, Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğini hedeflemekte, Türkiye ile AB arasında mal, hizmet, sermaye ve kişilerin serbest dolaşımının sağlanmasına yönelik hükümler içermektedir. Katma Protokol ile Türkiye ile AB arasında, hizmetler, sermaye ve kişilerin serbest dolaşımının sağlanması konusunda hükümler getirilmektedir. Bu amaç ve hedefleri gerçekleştirmek üzere kurulan ve Türk Hükümeti ile Topluluk tarafı üyelerinden oluşan Ortaklık Konseyi'ne karar yetkisi verilmiştir. Buna karşılık Antlaşmada yer alan ve Roma Antlaşması'nın ilgili maddelerine atıf yapılarak belirlenen serbest dolaşım hükümlerine işlerlik kazandırılması yönünde Ortaklık Konseyi'nin aktif bir çalışması bulunmamaktadır.

Ortaklık Konseyi, serbest dolaşım üzerindeki kısıtlamaları kaldırmak üzere uygulanacak usulleri belirlerken, Topluluğun, Türkiye'nin ekonomik ve sosyal alanlardaki özel durumunu göz önüne alması gerektiğini hükme bağlamıştır. Oysa, Topluluk ve Türkiye arasında var olan anlaşma maddeleri, serbest dolaşım konusunda ulaşılacak noktayı atıflar yoluyla belirlemektedir. Dolayısıyla Ortaklık Konseyi'nin kararının, anlaşmalara uygun şekilde, Türkiye ile AB arasında mevcut tüm kısıtlama ve engellerin aşamalı olarak kaldırılmasını hedefleyecek ve entegrasyonun kapsamının daraltılmasına imkan tanımayacak bir karar olması gerektiği açıktır.

Türkiye ile Avrupa Birliği arasında hedeflenen entegrasyonun sağlanabilmesi için, anlaşmalarda da belirlenen ve temel olarak bir entegrasyon hareketi içinde olması gereken serbestinin sağlanması gerekmektedir. Mal, hizmet, sermaye ve kişilerin serbest dolaşımının herhangi biri üzerinde kısıtlamaların devam etmesi, bu serbestinin tam manasıyla gerçekleşmemesine ve beklenen sonuçların ortaya çıkmamasına neden olacaktır. Bu durum da, serbesti sınırlarının daralmasına ve ekonomik etkinliğin azalmasına yol açacaktır. Bu tür bir politikadan ziyade, hem Türkiye hem de Avrupa Birliği'nin karşılaştırmalı üstünlüklerini göz önünde bulunduran uygulamalara yer verilmeli ve anlaşmalarda belirlenen koşullara uyum sağlayacak ve her iki taraf için de ekonomik etkinlik yaratacak bir yol izlenmelidir.

Gümrük Birliği yoluyla Avrupa Birliği'nin Türkiye'den beklediği sıkı rekabet, teknolojik ilerleme, standardizasyon, denetim, kalite, kaynakların verimli kullanılması gibi alanlarda ilerleme kaydedilmiştir. Ancak Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne aday bir ülke olarak beklenen performansı sergilemesi açısından daha fazla desteğe ihtiyacı olduğu görülmektedir. Bunun temelinde Türkiye'nin ekonomik altyapısından gelen sorunlar yer almaktadır. Serbest piyasa uygulamaları konusunda nispeten kısa süreli deneyiminden ve tamamlanamamış ekonomik gelişmelerin varlığından hareketle, Gümrük Birliği sürecinde Türkiye'nin, ekonomisinin gücünü ortaya koyması açısından iyi bir performans sergilediği söylenebilir. Bununla birlikte Avrupa Birliği'nin, Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu ve taahhüt edilen yardım ve uygulamalar çerçevesinde daha esnek davranması beklenmektedir.

Gümrük Birliği yanında Türkiye'nin ekonomik gelişmesi açısından ihtiyaç duyulan siyasi istikrar ve sosyal güven mekanizmalarının gerçekleşmesinin de tamamlayıcı unsurlar olduğu unutulmamalıdır. Avrupa Birliği'nin Türkiye'ye karşı olumsuz bir tavır takınmasının altında yatan sebepler de esasen, bu tamamlayıcı nitelik taşıyan unsurların yerine getirilememiş olmasıdır. Ancak şü da unutulmamalıdır ki, Avrupa Birliği'nde Türkiye hakkında var olan endişelere karşılık, Türkiye'de de üye ülkelerin Birlik kararlarına ipotek koyma, uygulamaları engelleme gücüne sahip olmaları yönünde, Avrupa Birliği'nin yetki gücüne ve otoritesine yönelik kuşku ve sıkıntıları vardır.

Bulunduğu coğrafya açısından, farklı nitelikteki bölgeler arasında yer alması dolayısıyla farklı sosyal ve kültürel özellikler taşıyan Türkiye, tek bir ortak ulus kimliğine sahiptir. Bu kimlik, kendisine sadece bölgesel gücü açısından gözönünde bulundurulması gereken bir ülke ve bir maliyet unsuru şeklinde bakılmasını engelleyecek derecede Avrupalılık kültürü taşımakta ve Türkiye, bu kültüre katkıda bulunabilecek, ileriye götürebilecek bir değer olarak nitelendirilmeyi hak etmektedir. Bunun yanında, bulunduğu bölgeden dolayı bir Orta Doğu devleti olarak değil, Avrasya'da, Orta Doğu'da nüfuz sahibi olan bir Avrupalı devlet olarak bu ilişkiyi en üst seviyeye çekme kapasitesine sahiptir. Bu bakış açısının sağlanması, Avrupa Birliği'nin temelini oluşturan evrensel değerlerin bir yansıması olması bakımından da önem taşımaktadır.

Kırk yıllık bir diplomatik ilişki sonucunda Türkiye'nin Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi ya da Soğuk Savaş sonrası dönemdeki gibi sadece güvenlik politikaları bağlamında değerlendirilmesi ve ikili ilişkilerin, ekonomik ve yapısal zayıflıkların ön planda tutulduğu bir boyut içinde ilerlemesi, Avrupa Birliği gibi dünyanın en güçlü bölgesel bloğu için büyük yanılı olacaktır.

Türkiye, Avrupa için yakın pazarlara erişim imkanı sağlaması açısından da önemli bir ülke olmalıdır. Özellikle 1980 sonrası uygulanan ekonomik politikalarla Türkiye ne kadar güçlü bir piyasa yapısına sahip olduğunu kanıtlamıştır. Türkiye'nin Avrupa stratejisinde önemli boşluklar, istikrarsızlıklar var olmuş olsa da, her kriz ve zayıflık sonrası Avrupa Birliği'ne gösterilen iradenin güçlülüğü göz önünde bulundurulmalıdır.

Türkiye'nin siyasi yönetimi tarafından, AB'nin sanki sadece bir finansal kaynak mekanizması gibi algılanmasından kaynaklanan ve güvensizlik yaratan uygulamaların yapılmış olması, taahhütlerin yeterince önemsenmeyerek zamanın rasyonel kullanılamaması, son zamanlarda gerçekleştirilen uyum çalışmalarını ve Türkiye'nin Batıya dönük yüzünü görmezlikten gelmek için yeterli sebepler değildir.

Küreselleşme süreci içinde, Türkiye'nin siyasi istikrarı, ekonomik gücü ve bölgesel konumu açısından Avrupa Birliği büyük önem taşımaktadır. Bu blok dışında kalan ve AB'ye alternatif olarak değerlendirilen bölgeler, Türkiye'nin kırk yıl önce seçimini batıdan yana kullandığı zaman da mevcut olan ancak, Avrupa Birliği kadar büyük potansiyele sahip olmayan bölgelerdir. Bunun dışında Avrupa Birliği'ne yönelimin temel sebeplerinden birisi de, büyük bir destek ve güçlü bir piyasayı temsil ediyor olmasıdır. Özellikle de küreselleşme süreci içinde söz sahibi olan güçler ve bu güçlerin belirlediği dünya düzeninin dışında kalmanın zorluğu göz önünde bulundurulduğunda, sistem içinde yer alan bir blokla var olan güçlü ticari ilişkilerden ve bu pazardan vazgeçmenin maliyeti ortaya çıkmaktadır.

Bunun yanında alternatif olarak görülen blokların ekonomik gücünün de iyi değerlendirilmesi gerekir. Bu bakış açısından bakıldığında, Türkiye'nin bölgesel bütünleşme girişiminde bulunabileceği bölgeler arasında Balkanlar, Orta Doğu, KEİ Bölgesi ve ECO Bölgesi ve D-8, ISEDAK gibi girişimler sayılabilir. Bu bölgeler, Türkiye'nin tarihi, coğrafi ve kültürel bağlarının, ortak deneyimlerinin ve iç içe geçmiş toplumsal yapılarının bulunduğu tarihi bir mirasın parçalarıdır. Her ne kadar, geçmişteki ortak bağlar kısmen ortadan kalkmış, farklı ekonomik ve siyasal dönüşümler sonucu farklı sistemler uygulanmış olsa da, çekirdek yapı itibarıyla birbirine yakın toplumsal yapılar mevcuttur.

Türkiye, bölgesinde bulunan tüm devletlerle siyasal ve ekonomik anlamda, ortak girişimlerde bulunmaya yönelmiş, kimi zaman askeri unsurlarla bu bağların güçlendirilmesine çalışılmıştır. Türkiye, bölgesinde güçlü sayılan, kimi zaman diğer devletler tarafından model olarak benimsenen demokratik ve laik bir hukuk devletidir. Çok partili demokrasi, bölge ülkelerinden bir çoğundan çok daha önce uygulamaya geçirilmiş, serbest piyasa mekanizmasına işlerlik kazandırılmıştır. Bölgedeki İslam devletleri içinde, laik yapıya sahip olan tek devlettir.

Tüm bu özellikler, Türkiye'ye bölgede model ülke kimliği kazandırmıştır. Bunların yanında Türkiye, bölgesel ekonomik girişimler bağlamında da, aktif çalışmalarda bulunmuştur. 1990 sonrasında, Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla, bölgede bağımsızlıklarını kazanan devletler ve Balkan ülkeleri ile ekonomik ilişkileri geliştirme yolunda, bölgede etkin bir ekonomik işbirliği girişimi olan Karadeniz Ekonomik İşbirliği kurulmuştur.

Bu girişim, hem bu ülkelerin uluslararası yapıya entegre olmasını kolaylaştırmış, hem de bölgesel ekonomik bağımlılığın güçlenmesine ve devletler arası ilişkilerin artmasına yol açmıştır. Bu bağımlılık sonucu, ekonomik faaliyetlerin ortak eylem ve programlar çerçevesinde daha etkin şekilde gelişmesine imkan tanınmıştır. Ancak, girişim içinde yer alan ülkelerin birçoğunun ekonomik gelişmelerini henüz tamamlayamamış olmaları ve teknolojik açıdan başka ülkelere bağımlı olmaları, girişim içinde ekonomik etkinliğin zayıf kalmasına neden olmuştur. Serbest piyasa ekonomisi reformlarının tam olarak gerçekleştirilememesi sonucu gelişme sürecinin devam ediyor olması ve teknolojik açıdan geri kalmışlık bu girişimin güçlü bir blok olması önündeki temel engeller olmuştur.

Diğer taraftan, Orta Doğu ülkeleri ve Türk Cumhuriyetleri ile ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi açısından da daha önce İran, Pakistan ve Türkiye arasında geliştirilen Ekonomik İşbirliği Örgütü genişletilerek, Türk Cumhuriyetleri de Örgüt'e dahil edilmiştir. Bu girişim, Orta Doğu ülkeleri ile Orta Asya ülkeleri arasındaki ekonomik faaliyetlerin gelişmesi açısından önemli katkılarda bulunmuş, bölgedeki ekonomik ilişkileri düzenlemiştir.

Bu girişim de Karadeniz Ekonomik İşbirliği gibi, ekonomik açıdan geri kalmış ülkelerin yer alması dolayısıyla ekonomik etkinliğin tam anlamıyla sağlanamaması ve girişim içinde liderlik edecek kapasitede bir ülkenin olmayışı dolayısıyla uluslararası alanda güç kazanamamıştır. Bunun yanında coğrafi olarak dağınık bir pazar görüntüsü çizmesi de ekonomik ilişkilerin blok içinde yoğunlaşamamasına neden olmuştur.

Türkiye'nin bölgesel işbirliği girişiminde bulunduğu bir diğer ülke grubu İslam ülkeleri olmuştur. İslam ülkeleriyle ilişkiler, İslam Konferansı Örgütü ve D-8 Grubu yoluyla ilerletilmeye çalışılmıştır. İslam ülkeleri ve özellikle Orta Doğu, Türkiye için her zaman önemli bir piyasa sunmuş, ticari ilişkilerde Türkiye'nin Avrupa Birliği'nden sonra ikinci önemli ortağı olmuşlardır.

Bu ülkelerle ekonomik ilişkilerin ilerletilmesi bu bağlamda düşünüldüğünde büyük önem taşımaktadır. Ancak, İslam ülkelerinin ve Orta Doğu'nun serbest piyasa ekonomisi ve uluslararası ticarete belirlenen düzenlemelerin dışında kalmaları ve bölgesel bir girişim için gereken istikrar koşullarını taşıyamamaları, bu yöndeki faaliyetlerin arzu edilen düzeylerde gerçekleşmemesine neden olmuştur.

Sonuç olarak gerek Karadeniz Ekonomik İşbirliği gerek Ekonomik İşbirliği Örgütü ve gerekse İslam ülkeleri ile başlatılan girişimler Türkiye için bölgesel blok ve ortaklık anlamında gereken nitelikleri taşımaktan uzaktır. Bu durum sadece bu ülkelerin eksikliklerinden değil, Türkiye'nin ekonomik kapasitesinin de bu ülkelerle işbirliği girişimlerine girmesine engel olmasından kaynaklanmaktadır.

Ekonomik ilişkilerde temel amaç, ülkenin menfaatine gerçekleşebilecek ticari gelişmeler yaratabilmektir. Bu noktadan hareketle hem bölge ülkeleri için hem de Türkiye için ticari ilişkilerin geliştirilmesi ve ekonomik işbirliği girişimlerinde bulunulması fayda sağlayacaktır. Ancak diğer taraftan bu tür girişimlerde gereken finansal kaynak ve mali destek mekanizmasının yokluğu ekonomik eylem ve programların gerçekleşmesini engellemektedir.

Türkiye'nin ekonomik ilişkilerini çeşitlendirmesi ve pazarlarını genişletmesi açısından bölge ülkeleriyle ekonomik ilişkilerini geliştirmesi faydalı olacaktır. Ayrıca bu ülkeler Türkiye'nin dış ticaretinde de büyük paya sahip olan ülkeler olup, gözden çıkarılmaması gereken pazarlardır. Türkiye'nin tamamlayıcılık bağlamında bu ülkelerle ekonomik ilişkilerini geliştirmesinde fayda vardır. Bölge ülkeleriyle ticari ilişkiler geliştirilirken öncelikli olarak hangi stratejiler doğrultusunda işbirliği olanakları yaratılması gerektiğini tespit etmek ve buna yönelik bir politika belirlemek yerinde olacaktır. Bu politikalar içinde tarife indirimleri, yatırım teşvikleri, sermaye transferi gibi değişik uygulama seçeneklerinin gözden geçirilmesi gerekmektedir.

Bu stratejiler belirlenirken, bölge ülkelerinin dünya ticaretinde sahip olduğu pay göz önünde bulundurulmalıdır. Özellikle Rusya ve bölgesindeki ülkelerin dünya ithalat ve ihracatında önemli paya sahip olduğu düşünüldüğünde Türkiye'nin komşu olduğu böylesine güçlü bir ülke ile ticari ilişkilerini ilerletmesinin önemi ortaya çıkmaktadır. Rusya'nın Orta Asya'da ekonomik, politik ve coğrafi avantajlara sahip olması ve bölge ekonomisinin özellikle enerji alanında Rus ekonomisine önemli ölçüde bağımlı olması da Türkiye için önem taşımaktadır. Tarih boyunca bir rakip ve tehdit unsuru olarak görülen Rusya ile son on yılda hızla gelişen ekonomik ilişkiler, bölgede işbirliğinin gelişmesine katkıda bulunması ve ilişkilerin ilerletilmesi açısından güçlü bir araç olarak kullanılabilir. Türk işadamlarının Türk Cumhuriyetleri ve Rusya'da yaptığı yatırımlar ve enerji konusundaki işbirliği, bölgedeki ekonomik rekabetin ekonomik ortaklığa dönüşmesine yardımcı olacak niteliktedir.

Türk Cumhuriyetleri ile yapılan ticarete konu olan ve Türkiye'nin rekabet üstünlüğüne sahip olduğu ürünlerle, özel sektörün de uyum sağlayabileceği bir pazar bulmak kolaylaşacaktır. Ayrıca Avrupa Birliği'nin, Türk Cumhuriyetleri ile imzaladığı Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmaları sonucu, AB ülkeleri ile ticaret hacminin artması Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerinde AB ortak paydasında farklı bir uygulama zemini bulmasına imkan tanımaktadır. Bu tip bir bölgeyi ticari açıdan kullanmak, bölgesel işbirliği girişimlerine elverişli bir ortam hazırlamak, bölge ile ticareti arttıracak ve Türkiye'ye alternatif bir pazar imkanı sunacaktır.

Gümrük Birliği'nin yürürlüğe girmesiyle, Türkiye'nin bölgedeki işbirliği imkanlarını değerlendirirken AB dış politikası çerçevesinden bakmaya başlaması, Türkiye'yi AB'nin bu bölgeye açılımlarını beklemek yönünden kısıtlamaktadır. Tam üyelik sürecinin uzaması ve Türkiye'nin AB ile GB Antlaşması imzalayan tek aday ülke olması da dış ticaret olanaklarını daraltmaktadır. Türkiye'ye fazla imkan ve alternatif tanımayan bu durum, Türkiye'yi değişik hareket noktalarına yönlendirmelidir. Bu koşullar Türkiye için, farklı pazarlarda farklı ölçütler kullanarak yer almayı gerektirmektedir.

Gümrük Birliği'nin gerçekleştirilmesinden sonra, Türkiye ile Rusya arasında herhangi bir yasal çerçeve içine oturtulmaksızın gelişen ticaret, bu duruma örnek teşkil etmektedir.

Türkiye'nin bu pazarda rekabet gücü yüksek bir ülke olarak yer alması, pazara uygun strateji geliştirme olanağını doğru kullanmasıyla gerçekleşen bir durumdur. Diğer taraftan Gümrük Birliği sonrası, Avrupa Serbest Ticaret Alanı ülkeleriyle serbest ticaret anlaşmaları yapılmış olmasına rağmen, bu bölgenin Türkiye'nin ihracatındaki payında herhangi bir artışın olmaması, ekonomik ilişkilerin ve ticaretin gelişimi için önemli olan unsurun kurumsal düzenlemeler olmadığını gözler önüne sermektedir. Bu sebeple Türkiye, dış ekonomik ilişkilerini farklı stratejilere imkan tanıyan bir çizgiye oturtmalı, mevcut potansiyeli tek eksene yönlendirmek yerine çeşitlendirilmiş bir dış pazar çerçevesi çizmelidir.

Türkiye bu çerçevede, tek başına inisiyatif sahibi olabileceği bir model içinde ticari ilişkilerini sürdürmelidir. Bu tip bir model, Türkiye'nin uzun dönemli ekonomik stratejilerine ve dış ilişkilerine de uygun olacaktır. Bölgesel girişim anlamında değerlendirildiğinde, bölge içinde çok etkin oluşumlar kurulamasa da, ekonomik ilişkilerin sürdürülmesi, Türkiye'nin bölgede etkinliğini devam ettirmesi açısından önemlidir. Avrupa Birliği ile devam eden ilişkilerde de bu durum, Türkiye'ye avantaj sağlayacaktır.

Diğer taraftan Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üye olması halinde de bölge ile ilişkilerinin güçlü tutulması önem taşımaktadır. Bölgesinde güçlü, etkin ve sözü geçen bir Türkiye, Avrupa Birliği için de önem taşımaktadır. Türkiye'nin Avrupa Birliği içinde yer alarak, gücünü arttırması da bölge ülkeleri ve bölgesel etkinlik açısından önemlidir.

Türk Dış Politikası bu bağlamda düşünüldüğünde bölgesel dengelerin kurulması ve Türkiye'nin menfaatlerinin sağlanması arasında denge kurması açısından önem taşımaktadır. Öncelikli olarak dış politikada kararlılık ve dengenin önemli olduğu göz önünde bulundurulduğunda Türkiye'nin politik yöneliminin belirlenmesi ve bölgesel ilişkilerin güçlendirilmesi gerekmektedir. Milli menfaatler açısından düşünüldüğünde Türkiye'nin ekonomik gücü yüksek ve dünya ticaretinde yüksek pay sahibi olan ülkelerle ticari ilişkilerini geliştirmesi, ekonomik yönden güçlenmesi açısından önem taşımaktadır.

Dünya ticaretinde söz sahibi olan ve teknolojik açıdan üstünlüğe sahip ülkelerle ekonomik ilişkileri ilerletmek, özellikle geniş ve güvenilir pazarlar elde etme açısından önem taşımaktadır. Bunun yanında ülke içi teknolojik ilerlemenin, rekabet gücünün geliştirilmesi, farklı pazarlara farklı ürün çeşitleriyle girme yeteneği, üretim kapasitesinin ve çeşitlendirilmesinin güçlendirilmesi Türkiye'nin ekonomik performansını artıracaktır.

Türkiye bulunduğu bölgeden dolayı, sahip olduğu jeostratejik önem çerçevesinde dış ilişkilerini şekillendirmektedir. Bu uygulama bir taraftan, bölgesel güvenliğin ve istikrarın ancak Türkiye'nin katılımıyla sağlanabileceği yönünde bir izlenim oluşmasına sebep olurken, diğer taraftan Türkiye'nin dış politikadaki hareket alanını kısıtlamaktadır. Türkiye'nin sahip olduğu tek özellik, bu bölge dolayısıyla kazanılmış olan stratejik önem değildir.

Türkiye dinamik bir ekonomiye ve genç bir nüfusa sahip, demokratik, laik, serbest piyasa sistemini uygulayan bir merkez ülkedir. Kıtalar arasında doğal bir köprü niteliği taşıyor olsa da, tüm bu özellikleri dolayısıyla esasen bir merkez ülkedir. Türkiye'nin bölgede ve uluslararası alanda güçlü bir devlet olarak yer alması için öncelikle bölgesinde istikrar ve güç örneği oluşturması gerekmektedir. Ancak bu durumun sağlanması, öncelikle ekonomik gücün ve istikrarın sağlanmasına bağlıdır. Daha sonra güçlü bir devlet olarak bölge ülkeleri ile sıkı ve güvenli ilişkiler geliştirmesi gerekmektedir. Böylelikle hem Avrupa güvenliği hem de Türkiye'nin bölgesel güvenliği sağlanabilecektir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

BİRAND, Mehmet Ali., **Türkiye'nin Avrupa Macerası**, Doğan Kitapçılık., İstanbul, 2000

BOZKURT, Veysel., **Avrupa Birliği ve Türkiye**, Vipaş A.Ş. Yayını, Bursa, 2001

CANBOLAT, İbrahim., **Uluslarüstü Sistem Avrupa Birliği- Bir Dönüşüm Analizi**, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 1998

ÇAYHAN, Esra., **Dünden Bugüne Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri ve Siyasi Partilerin Konuya Bakışı**, Boyut Kitapçılık., Ankara, 1997

ÇİMEN, Ahmet., **Gümrük Birliği ve Avrupa Topluluğu-Türkiye İlişkileri**, Ankara, 1996

DRUCKER, Peter F., **Kapitalist Ötesi Toplum**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1994

ERTÜRK, Emin., **Ekonomik Entegrasyon Teorisi ve Türkiye'nin İçinde Bulunduğu Entegrasyonlar**, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1993

GÜRAN, Nevzat., **Uluslar arası Ekonomik Bütünleşme ve Avrupa Birliği**, Anadolu Matbaacılık, İzmir, 1999

HIRST, Paul., THOMPSON, Grahame., **Küreselleşme Sorgulanıyor**, Dost Kitabevi., Ankara., 2000

KAHNERT,F., RICHARDS P., STOUTJESDIJK, E., THOMOPOULOS, P., **Economic Integration Among Developing Countries**, Development Centre Studies, Development Center of the Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), Paris, 1969

KARLUK, Rıdvan., **Avrupa Birliği ve Türkiye**, Beta Yayınları., İstanbul, 1998

KARLUK, S. Rıdvan., **Uluslar arası Ekonomi**, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul, 1998

LARRABEE, F.Stephen., LESSER, Ian O., **Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty**, Center for Middle East Public Policy, National Security Research Division RAND, Pittsburgh., 2003

MISHRA, Ramesh., **Globalization and the Welfare State** , Edward Elgar Publishing Ltd., UK, 1999

MUTIMER, David., "Theories of Political Integration", **European Integration Theories and Approaches**, Edited by Hans J. Michelmann, Panayotis Soldatos, Canadian Council for European Affairs, University Pres of America, 1994

NEBİOĞLU, Hüsamettin., **Bölgeselleşme Hareketleri Bağlamında 21. Yüzyılda Türkiye**, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları., Ankara, 1997

ROSENAU, James N., **Turbulence in World Politics, A Theory of Change and Continuity**, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1990

ROSKIN, Michael., BERRY, Nicholas., **An Introduction to International Relations**, Prentice Hall, Englewood Cliffs, New Jersey, 1990

THOMPSON Kenneth W., **Understanding World Politics** , University of Notre Dame Press., Notre Dame., Indiana, 1975

UNDERHILL, Geoffrey R.D., COLEMANN, William D., **Regionalism & Global Economic Interests, Europe Asia and the Americas**, Routledge, London, 1998

WINTERS, L.Alan., **Regionalism versus Multilateralism**, Policy Research Working Paper, The World Bank International Trade Division, Washington D.C., November, 1996

Makaleler

AYDIN, Mustafa., "2000'e Doğru Türk Dış Politikası; Değişim ve Süreklilik", **Eko-Pol, Ekonomi-Politika-Kültür ve Sanat.**, Ocak-Mart 2000

BAL, Idris., "Turkish Model and the Turkic Republics", **Perceptions**, Vol:III, No:3, September-November 1998

BELOVACIKLI, Mete., "Türkiye-ABD İlişkilerindeki Pürüzler Nereden Kaynaklanıyor?", **Finansal Forum**, 13.05.2003

BILMAN, Levent., "The Regional Cooperation Initiatives in Southeast Europe and the Turkish Foreign Policy", **Perceptions**, Vol:III, No:3, September-November 1998

CEMAL, Hasan., "Düşmanımın düşmanı dostumdur zihniyeti", **Milliyet.**, 09.10.2001

CHECHELASHVILI, Valeri., "Black Sea Economic Cooperation: Achievements and Main Challenges Ahead", **Perceptions.**, Vol:VII, No:2, June-August 2002

CIVAOĞLU, Güneri., "Askeri kuvvet gerçeği", **Milliyet.**, 10.10.2001

CYR, Arthur., "Turkey and the West", **Perceptions.**, Vol:1, No:3, September-November 1996

ÇONGAR, Yasemin., "Beyaz Saray'a Afganistan'ı Anlattık", **Milliyet.**, 28.09.2001

DARTAN, Muzaffer., "The Economic Cooperation Organisaition (ECO): Reality or Utopy", **Marmara Journal of European Studies.**, Vol:8, No:1-2, 2000

ERGIN, Sedat., "Kaş Yapayım Derken Göz Çıkarmak", **Hürriyet**, 11.05.2003

"Filistin devletine evet", **Hürriyet**, 26.05.2003

FOLK, Richard., "Regionalism and World Order After The Cold War", **Marmara Journal of European Studies**, Vol:5, No: 1-2, 1997

HOMBACH, Bodo., "Stability Pact for Southeastern Europe: A New Perspective for the Region", **Perceptions**, Vol:V, No:3, September-November 2000

KALAYCIOĞLU, Sema., "Regional Economic Cooperation in the Middle East", **Perceptions**, Vol:I, No:3, September-November 1996

KARAMAN, Zerrin Toprak., ALTAY, Asuman., "Global Governance Caused By New World Order", **Marmara Journal of European Studies**, Vol: 5, No:1-2, 1997

KOHEN, Sami., "Ne fazla aktif ne de ürkek", **Milliyet.**, 10.10.2001

KOHEN, Sami., "Sadece Savaş Yok", **Milliyet.**, 13.10.2001

KOHEN, Sami., "Türkiye'nin Stratejik Önemi Azalıyor mu?", **Milliyet.**, 22.04.2003

KRAMER, Heinz., "The European Union in the Balkans: Another Step Towards European Integration", **Perceptions**, Vol:V., No:3., September-November 2000

KURTOĞLU, Çelik., "Türkiye ve Küresel Ekonomi Politik", **Foreign Policy**, Yıl:2, Sayı:7, Güz 1999

LEHMANN, Jean-Pierre., "Developing Economies and the Demographic and Democratic Imperatives of Globalization", **International Affairs**, Vol:77, No:1, January 2001

MICU, Nicolae., "Black Sea Economic Cooperation (BSEC) As a Confidence-Building Measure", **Perceptions**., Vol:I, No:4, December 1996-February 1997

NATHAN, James., "Turkey Hedges Its Bets", **Perceptions**., Vol:II, No:1, March-May 1997

ÖYMEN, Onur., "Turkey's European Foreign Policy", **Perceptions**., Vol:II, No:1, March-May, 1997

ÖZAR, Önder., "Economic Cooperation Organisation: A Promising Future", **Perceptions**., Vol:II., No:1, March-May 1997

ÖZEN, Çınar., "Neo-Functionalism and The Change in The Dynamics of Turkey-EU Relations", **Perceptions**., Vol: III, No:3, September-November 1998

ÖZER, Ercan., "The Black Sea Economic Cooperation and the EU", **Perceptions**, Vol:I., No:3, September-November 1996

ÖZKAN, Tuncay., "Türkiye ve Yeni Paylaşım Masası", **Milliyet**., 10.10.2001

POMFRET, Richard., "The Economic Cooperation Organization; Current Status and Future Prospects", **Europe-Asia Studies**., Vol:49, No:4, July 1997

STONE, Leonard A., "Turkish Foreign Policy: Four Pillars of Tradition", **Perceptions**, Vol:VI, No:2, June-August 2001a

STONE, Leonard A., "Research and Eurasia: Geopolitical Contours", **Perceptions**, Vol:VI, No:1, March-May 2001b

"Şaron ilk kez işgal dedi" **Milliyet**, 28.05.2003

VANLI, Halil., "Küreselleşme-Bölgeselleşme Perspektifinde Türkiye'nin Avrupa Birliği Paradoksu", **Yeni Türkiye**, No:35, Eylül-Ekim 2000

VILLAVARDE, Jesus A. Nunez., "Turkey and The EU:An Hurdle-Race", **Perceptions**, Vol:III, No:3, September-November 1998

İnternet Kaynakları

AB'nin Genişlemesi, <http://www.dtm.gov.tr/ab/Abgenisleme/gensleme.htm>

Erişim: 03.04.2003

AB-Üçüncü Ülkeler., <http://www.foreigntrade.gov.tr/ab/AB%20sayfasi/3ulkeler.htm>

Erişim: 14.03.2002

AKTAN, Coşkun Can Aktan., *Globalleşme, Bölgeselleşme ve Yerelleşme*,

<http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/tem98/global.htm> Erişim: 04.06.2001

ALP, Ali Hikmet., *The Southeast Europe Cooperation Process: An Unspectacular, Indigenaous Regional Cooperation Scheme*, Perceptions, Vol:V, No:3, September-November 2000., <http://www.mfa.gov.tr/grupa/percept/default.htm>

Erişim: 11.07.2002

ARIM, Reşat., *Balkanlar; Krizlerin İkinci On Yılı.*, http://www.foreignpolicy.org.tr/tur/makale/rarim_290302htm Erişim: 20.05.2003

Avrupa Birliği ve Dünya., <http://www.deltur.cec.eu.int/ab.html> Erişim: 20.05.2003

BİLGİLİ, Emine., "Euro ve Tek Pazar", Dış Ticaret Müsteşarlığı Dış Ticaret Dergisi, No:15, Ekim 1999, <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/> Erişim: 04.06.2001

BİLGİN, Pınar., *Inventing Middle East the Making of Regions Through Security Discourses*, The Fourth Nordic Conference on Middle Eastern Studies, Oslo, 13-16 August 1998, <http://www.hf.uib.no/smi/pao/bilgin.html> Erişim: 14.03.2002

BERGSTEN, C. Fred., *Open Regionalism*, Institute for International Economics, Working Paper, 1997 <http://www.iie.com/catalog/WP/1997/97-3.htm> Erişim: 25.01.2003

Cardiff Zirvesi, http://www.ikv.org.tr/ikv/arsiv/cardiff_zirvesi.htm Erişim: 03.04.2003

ÇALIŞ, Şaban., "Turkey's Integration With Europe: Initial Phases Reconsidered", Perceptions., Vol:V, No:2, June-August 2000, <http://www.mfa.gov.tr/grupa/percept/default.htm> Erişim: 19.01.2003

ÇAYHAN, Esra., "A Europe For All", Perceptions., Vol:V, No:2, June-August 2000, <http://www.mfa.gov.tr/grupa/percept/default.htm> Erişim: 19.01.2003

ÇEVİKÖZ, Ünal., *European Integration and Regional Cooperation in Southeast Europe*, Perceptions, Vol: II, No:4, December 1997-February 1998, <http://www.mfa.gov.tr/grupa/percept/default.htm> Erişim: 11.07.2002

Çerçeve Yönetmelik, <http://www.mfa.gov.tr/Turkce/grupa/ab/abab/cerceverap.htm> Erişim: 12.03.01

ÇİLLER, Tansu., "Turkish Foreign Policy in Its Dynamic Tradition", Perceptions., Vol:I, No:3, September-November 1996, <http://www.mfa.gov.tr/grupa/percept/default.htm> Erişim: 19.01.2003

ERALP, Atila., "Turkey in the Enlargement Process: From Luxemburg to Helsinki", Perceptions., Vol:V, No:2, June-August 2000, <http://www.mfa.gov.tr/grupa/percept/default.htm> Erişim: 19.01.2003

ERGİN, Sedat., *Savaştan Sonra Barışı Kazanmak*, <http://www.arsiv.hurriyetim.com.tr/hur/turk/99/07/31/dunya/03dun.htm> Erişim: 20.05.2003

"Geleceğin Avrupası'nda Şimdilik Türkiye Yok", Hürriyet, 9 Aralık 2001, <http://www.hurriyetim.com.tr/dosya/ab2/belge.html> Erişim: 09.03.2001

General Overview of Bilateral Relations, <http://www.foreigntrade.gov.tr/anl/english/tr-us/general.htm> Erişim: 24.05.2003

GÖKIRMAK, Mert., *Avrasya Jeopolitiğinde Türkiye*, <http://www.iktisat.uludag.edu.tr/dergi/11/12.mert.htm> Erişim: 20.05.2003

GÜÇLÜ, Yücel., *Türkiye'nin Orta Asya Cumhuriyetleriyle Ekonomik İlişkileri.*, <http://www.mfa.gov.tr/turkce/grupe/ues-4/TurkiyeninDisEkonomikIliskileri.htm> Erişim: 20.05.2003

GÜRLESEL, Can Fuat., *Türkiye İçin Yakın Gelecek; Çok Taraflı Türkiye*, <http://www.elegans.com.tr/57/index.html> Erişim: 20.05.2003

HAMEVİOĞLU, Birgül., *Küreselleşme ve Dış Ticaret Politikası*, <http://www.kirimdernegi.org.tr/kuresel-disticaret.htm> Erişim: 04.06.2001

Hazar Geçişli Türkmenistan-Türkiye-Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı Projesi, <http://www.mfa.gov.tr/turkce/grupa/default.htm> Erişim: 30.09.2002

Helsinki Zirvesi, http://www.eureptr.org.tr/helsinki_sonuc.html Erişim: 25.02.2001

HENDERSON, Stewart., *İstikrar Paktı*, <http://www.nato.int/docu/review/2002/issue3/turkish/summaries.html> Erişim: 20.05.2003

HÖHLER, Gerd., "Türkiye Afganistan'daki Uluslar arası Birliğin Komutasını Devralıyor", Frankfurter Rundschau., Berlin., 19.06.2002, <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/DISBASIN/2002/06/20x06x02.HTM> Erişim: 20.04.2003

"İrak'a Ambargo Kalktı", <http://www.hurriyetim.com.tr/anasayfa/0,,tarih~2003-05-22-m,00.asp> Erişim: 25.05.2003

İSKİT, Temel., *Dış Politika ve Dış Ekonomik İlişkilerin Yönetimi*, Görüş, Kasım 2000, s.60-65, <http://www.tusiad.org.tr/yayin/gorus/html> Erişim: 20.05.2003

İŞYAR, Ömer Göksel., *Avrupa Örgütlenme ve Bütünleşme Arayışları Örneğinde Uluslar arası Entegrasyon Modelleri*, <http://iktisat.uludag.edu.tr/dergi/2/goksel/goksel1.html> Erişim: 25.01.2003

KARACASULU, Nilüfer., *Türkiye'deki Bilimsel ve Teknolojik Göstergeler*, <http://dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/ekim99/turkiye.htm> Erişim: 04.06.2001

Karadeniz Ekonomik İşbirliği, <http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/ANADOLUNUNSESI/180/AND11.htm> Erişim: 14.05.2003

KARAKAŞ, Oya., *Türkiye ile ABD Arasında Olası Bir Serbest Ticaret Anlaşmasının Dünya Ticaret Örgütü ve Avrupa Birliği Çerçevesindeki Yükümlülüklerimiz Açısından İncelenmesi*, <http://www.mfa.gov.tr/Turkce/grupa/abd.htm> Erişim:22.05.2003

KIRIŞÇI, Kemal., *Turkey in Search of Security in the Middle- East:The Economic Dimension*, Perceptions, Vol:I, No:1, March-May 1996, <http://www.mfa.gov.tr/grupa/percept/default.htm> Erişim: 11.07.2002

KOHEN, Sami., *AB'nin Balkanlardaki Rolü*, <http://www.deltur.cec.eu.int /guncel /ghaberl05.html> Erişim: 20.05.2003

Kopenhag Zirvesi, <http://www.ikv.org.tr/ikv/ikv.htm> Erişim:03.04.2003

KRAMER, Heinz., *Will Central Asia Become Turkey's Sphere of Influence?*, Perceptions, Vol:I, No:1, March-May 1996., <http://www.mfa.gov.tr/grupa/ percept /default.htm> Erişim: 11.07.2002

Laeken Zirvesi, <http://www.dtm.gov.tr/ab/zirve/htm> Erişim: 20.02.2003

Luksemburg Zirvesi, <http://www.ikv.org.tr/ikv/arsiv/luksemburg zirvesi.htm> Erişim: 03.04.2003

MİRCAN, Yıldız., "Bütünleşme Biçimleri ve Avrupa Birliği", *Dış Ticaret Müsteşarlığı Dış Ticaret Dergisi*, No: 15, Ekim 1999, <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/> Erişim: 04.06.2001

NATO-Rusya Daimi Ortak Konsey Toplantısı, <http://www.nato.int/docu/other/tr/2000/p001205tr.htm> Erişim:20.05.2003

NEJAD, Abbas Dadgar., *ECO, ASEAN and the Prospect of Greater Regional Cooperations*, <http://www.soas.ac.uk/SED/Issue2-1/abbas.html> Erişim: 21.04.2003

OĞUZLU, Tarık., "How To Interpret Turkey's Accession Process With The European Union?", *Perceptions.*, Vol: VII, No: 4, December 2002-February 2003, <http://www.mfa.gov.tr/grupa/percept/default.htm> Erişim: 20.05.2003

OK, Fügen., *İstikrar Paktı ve Türkiye*, <http://www.mfa.gov.tr/turkce/grupe/ues/ok.htm> Erişim: 20.05.2003

ONURSAL, Erkut., *Tamamlanan Bir SECI Projesi:Güneydoğu Avrupa Bölgesinde Sınır Geçişlerinin Kolaylaştırılması*, <http://www.foreigntrade.gov.tr /ead/DTDERGI /Ocak2000/tamam.htm> Erişim:20.05.2003

ÖĞÜT, Kaan., *21. Yüzyılda Türkiye'nin Dış Politikası*, <http://www.aydinlanma1923.org/sayi/30/30-10.htm> Erişim: 20.05.2003

POPE, Hugh., "Türkiye'nin Afganistan'daki Rolü Fırsat Doğuruyor", *The Wall Street Journal.*, New York, 19.06.2002, <http://www.byegm.gov.tr / YAYINLARIMIZ/DİSBASIN/2002/06/20x06x02.HTM> Erişim: 20.04.2003

Report 1996 of the Committe on Regional Trade Agreements to the General Council, <http://www.wto.org/english/tratop-e/region-e/region-e.htm1996#work> Erişim: 25.01.2003

Report 2002 of the Committe on Regional Trade Agreements to the General Council, <http://www.wto.org/english/tratop-e/region/e.htm2002#work>,
Erişim:25.01.2003

Sevilla Zirvesi, <http://www.ikv.org.tr/ikv/arsiv/sevilla.htm> Erişim: 03.04.2003

SOĞUK, Handan., *Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisine Etkileri*, <http://www.ikv.org.tr/arastirmalar/degerlendirmeler/degerlendirmeler.html> Erişim: 03.04.2003

Statement of the High Level Meeting of the BSEC Participating States.,
<http://www.bsec.gov.tr/agenda.htm> Erişim: 21.04.2003

Strateji Belgesi, <http://www.mfa.gov.tr/turkce/grupa/ab/abab/strateji.htm>
Erişim: 03.04.2003

Summit Declaration on Black Sea Economic Cooperation.,
<http://www.bsec.gov.tr/agenda.htm> Erişim: 21.04.2003

TAKATOSHI, Ito; KRUEGER, Anne O., *Regionalism versus Multilateral Trade Arrangements*, National Bureau of Economic Research-East Asia Seminar on Economics, <http://www.press.uchicago.edu/AAUP/gats.cgi/00> Erişim: 25.01.2003

TAşHAN, Seyfi., *1998 Başında Türk Dış Politikasının Görünümü*,
http://www.foreignpolicy.org.tr/tur/makale/stashan_01.htm Erişim: 21.04.2003

The WTO as Moderator of RTAs., <http://hup.harvard.edu/regionalism>
Erişim: 25.01.2003

Turkish-U.S. Relations., <http://www.turkey.org/businesseconomy/turkishus.htm>
Erişim: 20.04.2003

Türkiye-AB İlişkileri,<http://www.euturkey.org.tr/abportal/uploads/files/TurkiyeABKronoloji14.005.2002doc> Erişim:17.05.2002

Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihçesi, <http://www.euturkey.org.tr/abportal/defaultcontent.asp?CID=> Erişim:03.04.2003

Türkiye-AB Mali İşbirliği, <http://www.mfa.gov.tr/turkce/grupa/ab/abab/genel050203.htm> Erişim:27.04.2003

Türkiye-AB İlişkileri, <http://www.mfa.gov.tr/ab/abab/iliski.htm> Erişim:03.04.2003

Türkiye-Amerika İlişkileri, <http://www.bvegm.gov.tr/yayinlarimiz/ANADOLUNUNSESI/180/AND5.htm> Erişim: 20.04.2003

Türkiye-Amerika İlişkileri., <http://www.mfa.gov.tr/turkce/grupa/amerika.htm.06>
Erişim: 19.03.2003

Türkiye'nin Bazı Bölgesel Sorunlara Yaklaşımı-Balkanlar, <http://www.msb.gov.tr/Birimler/GnPPD/GnPPDBeyazKBol2Kis4.htm> Erişim: 20.05.2003

Türkiye'nin Enerji Politikası <http://www.mfa.gov.tr/turkce/grupa/enerji.htm>,
Erişim: 20.04.2003

Türkiye ve ABD Ticari ve Ekonomik İlişkileri,
<http://www.deik.org.tr/bilateral.asp?code=AME> Erişim: 22.05.2003

"Türkiye'nin Avrupa ve ABD Politikalarındaki Yeri: Ortak Noktalar, Ayrı Noktalar ve Etkileşimler" Konulu Seminer Notları, CERI-Centre D'études et de Recherches Internationales, Paris, 2001, <http://www.tesev.org.tr/ocak02/t2.html>
Erişim: 15.05.2003

ULUSOY, Hasan., *A New Formation in the Blacksea:BLACKSEAFOR*, Perceptions., Vol:VI., No:4, December 2001-February 2002, <http://www.mfa.gov.tr/grupa/percept/default.htm> Erişim: 11.07.2002

VERHEUGEN, Günter., "The Enlargement Process: Shaping A New Europe", Perceptions., Vol:V, No:1 March-May 2000, <http://www.mfa.gov.tr/grupa/percept/default.htm> Erişim: 19.01.2003

Yalta Summit Declaration., <http://www.bsec.gov.tr/agenda.htm> Erişim: 21.04.2003

YAĞCI, Hamiyet., *Türkiye Dünya ile Entegrasyonun Neresinde.*,
<http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/tem98/turkdunya.htm>
Erişim: 04.06.2001

YETKİN, Münir Nuri., *Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi ve Değerlendirilmesi*,
<http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/tem98/global.htm> Erişim:04.06.2001

2001 İlerleme Raporu, <http://www.ikv.org.tr/turkiyeab/guncel/2001ilerleme-rapor.htm>
Erişim: 03.04.2003

2002 Bilanço, <http://www.mfa.gov.tr/ab/abab/TRAB2002Bilanco030103.htm>
Erişim: 03.04.2003

2002 Katılım Ortaklığı, <http://www.ikv.org.tr/ikv/arsiv/kob.htm> Erişim: 03.04.2003

6. Uyum Paketi, <http://www.hirriyetim.com.tr/haber/0sid342@nvid270578.00.asp>
Erişim: 28.05.2003

Diğer Yayınlar

Ankara Antlaşması ve Katma Protokol, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları., Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği., Ankara, 1993

Avrupa Birliği ve Dış Ekonomik İlişkilerde Gelişmeler, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları., Ankara, 2000e

“Avrupa Yolunda Türkiye’nin Dış Ekonomik İlişkileri ve Bölgesel İşbirliği Stratejileri” Konulu Seminer Notları, İstanbul Sanayi Odası, Boyut Matbaacılık, İstanbul, 2001

BAYDAROL, Can., **Avrupa Birliği’nin Genişlemesi**, Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, Ankara, 2000

BORCHARDT, Dr. Klaus-Dieter., **Avrupa Bütünleşmesi**, Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği., Ankara, 1995

DELPUECH, Bernard., **Avrupa-Akdeniz Ortaklığı**, Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği Yayınları, Ankara, 1997

Economic Cooperation Organization Decade of Progress 1991-2002, ECO Secretariat., Tehran., 2002

FONTAINE, Pascal., **On Derste Avrupa**, Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, Ankara, 1994

Gümrük Birliği, Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği Yayınları, Ankara, 2000

Katma Protokol-Mali Protokol, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Avrupa Ekonomik Topluluğu Başkanlığı Yayınları., Ankara, 1993

“Nice Zirvesi”, **Güncel Haber**, Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği Yayınları, Ankara, 2001

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Küreselleşme Özel İhtisas Komisyonu Raporu, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayını, Ankara, 2000a

Temel Ekonomik Göstergeler, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, Ankara, 2001

“Türkiye Avrupa Birliği İlişkilerinde Gelişmeler ve Gelecek” Konulu Seminer Notları, Anadolu Üniversitesi Avrupa Birliği Araştırma Uygulama ve Dokümantasyon Merkezi, Türkiye-Avrupa Vakfı, Eskişehir, 2001

Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, Ankara, 2000b

Türkiye’nin Dış Ekonomik İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, Ankara, 2000c

Türkiye-Karadeniz Ekonomik İşbirliği İlişkileri Küreselleşme ve Bölgesel Entegrasyonlar Özel İhtisas Komisyonu Raporu, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, Ankara, 1995

Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Bölge Ülkeleri İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu., T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları., Ankara., 2000d

2000 Yılı Genişleme Stratejisi, Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği Yayınları, Ankara, 2000

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı